

0. SUNUŞ

00. Önsöz

Bu tez çalışması Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programında yapılmıştır.

XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılda Osmanlı Devleti her bakımdan oldukça hareketli bir dönem yaşamıştır. Bu dönem devletin uzun süredir gerçekleştirmeye çalıştığı reform çalışmalarının yoğun bir şekilde uygulanmaya çalışıldığı bir dönem olmakla birlikte Osmanlı şehirleri için de yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde Ordu Kazası gibi küçük liman şehirlerinin hızlı bir şekilde büyüyerek modern bir kent hüviyetine kavuşmaya başladığı görülmektedir. Bu çalışmayla 1868–1914 yılları arasında Ordu Kazası'nın sosyal, ekonomik ve siyasi yapısının nasıl olduğu ve bu dönemde nasıl bir değişim sürecinden geçtiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Ülke genelinde değişimin hızlı olduğu bir dönemi incelemeyi hedef alan bu çalışma bir bakıma günümüz Ordu şehrinin yapısının algılanmasına da yardımcı olacaktır. Çalışma sonunda -çalışmanın yaklaşık 50 yıllık bir dönemi kapsamasına rağmen- elde edilecek sonuçlar, aynı süreci yaşayan bölgedeki diğer küçük yerleşim birimleriyle ülke genelinde benzer yapıya sahip liman kentleri için de geçerli olabilir.

Araştırma süresi boyunca, tez konusunun seçiminden çalışmanın bitirilmesine kadar bana her konuda yardımcı olan, tavsiyelerini ve desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA'ya teşekkür ediyorum. Prof. Dr. M. ÇAPA, Yrd. Doç. Dr. M. KÜÇÜKÜĞURLU başta olmak üzere bu çalışmada bana yardımcı olan bölümümüzün diğer öğretim üyelerine teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, kaynaklara ulaşmada bana özveriyle yardım eden Yrd. Doç. Dr. O. KARAMAN ve N. KURUCA'ya da teşekkürü bir borç biliyorum. Bütün eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen ve hep yanımda olan aileme minnettarım.

Trabzon, Temmuz 2007

Kemal SAYLAN

01. İçindekiler

0. SUNUŞ.....	III
00. Önsöz.....	III
01. İçindekiler.....	IV
02. Özet.....	VII
03. Summary.....	VIII
04. Kısaltmalar Listesi.....	IX
05. Tablolar Listesi.....	X
GİRİŞ.....	1-15

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ORDU KAZASI'NIN İDARİ YAPISI.....	16-41
10. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar İdari Yapı.....	17
11. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İdari Yapı.....	20
12. Yerel Yönetim.....	24
120.Ordu Kazası'nda Yerel Yönetim.....	24
121. Nahielerde Yerel Yönetim.....	32
13. Belediye Teşkilatı.....	35
130. Ordu Kasabası'nda Belediye Teşkilatı.....	35
131. Görev Yapan Belediye Başkanları.....	37
132. Ordu Kasabası'nın Durumu ve Belediyenin Yaptığı Çalışmalar.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

2. ORDU KAZASI'NIN TOPLUM YAPISI.....	42-78
20. Müslümanlar.....	44
21. Gayrimüslimler.....	44
210. Rumlar.....	45

211. Ermeniler.....	46
212. Protestanlar.....	47
21. Nüfus.....	48
210. XIX. Yüzyıla Kadar Ordu Kazası'nın Nüfusu.....	48
211. XIX. Yüzyıldan Sonra Ordu Kazası'nın Nüfusu.....	50
212. Ordu Kazasında Göç Hareketleri.....	55
2120. Batı Anadolu'ya Yapılan Göçler.....	55
2121. Kırım ve Kafkas Göçleri.....	57
2122. Kırım ve Kafkas Göçmenlerinin İskân Edildikleri Yerler.....	60
2123. Göçler Sonucunda Yaşanan Sorunlar.....	62
22. Eğitim.....	63
220.Ordu Kazası'nda Eğitim-Öğretim Faaliyetleri.....	63
2200. Müslüman Cemaate Ait Eğitim Kurumları.....	65
22000. Medreseler.....	65
22001. Sıbyan Mektepleri ve İptidailer.....	67
2201. Gayrimüslim Cemaatlerin Eğitim Faaliyetleri.....	69
2202. Ordu Kazası'nda Bulunan Diğer Eğitim Kurumları.....	71
22020. Rüştüyeler.....	72
22021. İdadiler.....	74
222. Ordu Kazası'nda Eğitim Faaliyetlerinde Yaşanan Sıkıntılar.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ORDU KAZASI'NIN İKTİSADİ YAPISI.....	79-115
30. Ekonomi.....	79
301. Ordu Kazası'nda Ekonomi.....	80
3010. Ordu Kazası'nda Açılan Acenteler.....	82
3011. Ordu İskelesine Uğrayan Gemiler.....	83
3012. İhracat-İthalat.....	84
30120. İhracat.....	84
30121. İthalat.....	86
31. Tarım ve Hayvancılık.....	87
310. Ordu Kazası'nda Tarım.....	87

311. Ordu Kazası'nda Hayvancılık.....	93
312. Ordu Kazası'nda Tarım Sektörünü Destekleyen Kurumlar.....	95
3120. Memleket Sandıkları.....	95
3121.Ziraat Odası.....	97
32. Sanayi.....	97
320. Ordu Kazası'nda Sanayi.....	97
321. Ordu Kazası Sanayine Yardımcı Olan Kuruluşlar.....	102
3210. Ticaret ve Sanayi Odası.....	102
33. Madencilik.....	103
330. Ordu Kazası'nda Çıkarılan Madenler.....	103
331. Yabancı Maden Şirketleri.....	105
34. Ulaşım ve Haberleşme.....	107
340. Ordu Kazası'nda Ulaşım.....	107
341. Ordu Kazası'nda Haberleşme.....	113
4. SONUÇ.....	116-120
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	121-131
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

02. Özet

Bu tez çalışmasının amacı, sınırlarını 1868–1914 belirlediğimiz dönemde Ordu Kazası'nın idari, sosyal ve ekonomik durumunu ele alarak bir şehir tarihi ortaya çıkarmaktır. Kapsamın belirlenmesinde 1868 yılından itibaren tekrar kaza durumuna getirilen Ordu'nun 1868–1914 yılları arasında sosyal ve ekonomik olarak çok canlı bir dönem geçirmesi etkili olmuştur. Çalışmada Arşiv Kaynakları ve Vilayet Salnameleri'nin yanında dönem hakkında bilgi veren ikinci el kaynaklardan da yararlanılarak konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız giriş bölümüyle birlikte dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde incelediğimiz kaynakların tanıtımı yapılmış, verdikleri bilgiler değerlendirilerek şehrin Osmanlı hâkimiyetine kadarki döneminin kısa bir tarihçesi verilmiştir. Birinci bölümde şehrin Osmanlılar tarafından fethinden itibaren Osmanlı taşra teşkilatı içinde yaşadığı değişimler anlatılmış, kazada belediye teşkilatının kurulması ve belediyenin kasabada yaptığı faaliyetler hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde kazanın toplum yapısı, kazada yaşanan göçler, kazanın nüfusu ve eğitim durumu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise şehrin ekonomik durumu, tarım ve hayvancılığı, sanayisi, haberleşme ve ulaşımına değinilmiştir.

Araştırmada elde ettiğimiz bulgulara göre incelediğimiz dönem içinde Ordu Kazası sosyal ve ekonomik açıdan çok hareketli bir dönem yaşamış ve yaşanan bu gelişmeler günümüz Ordu şehrinin idari, sosyal ve ekonomik yapısının şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur.

03. Summary

This thesis aims to explore the administrative, social and economical situation of the Kaza of Ordu between 1868-1914. Ordu was a kaza during the Classic period of the Ottomans, it was again made a Kaza in 1868 and from this time to 1914 the town had very active period and in the selection of the study's scope this period was be effective. In the study we mainly use archival resources and Ottoman Provincial Yearbooks and other secondary resources related to the selected period.

This thesis consists of four chapters with the introduction. In the introduction, the resources which we analyzed in the study were introduced and according to these sources it is given a short history of the city until the Ottoman sovereignty over that region. In the first chapter from to the conquest of the Ottomans, the town's administrative changes in the Ottoman provincial organization, the foundation of the municipality in the kaza and activities of the municipality; in the second chapter, social structure and population of the kaza, immigration movements and educational situation of the kaza were analyzed. In the third chapter, economical structure of the town, agricultural and industrial situation, transportation and communication of the kaza were evaluated.

According to result of this thesis, the town of Ordu experienced very important social and economic life and these developments occurred at this period affected the prospective administrative, social and economic structure of the town.

04. Kısaltmalar Listesi

a.g.e.	: adı geen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
Bkz	: bakınız
C	: cilt
ev	: Çeviren
s.	: sayfa
say.	: sayı
trsz.	: tarihsiz
Nah.	: nahiye
Haz.	: Hazırlayan
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırmaları
TVS	: Trabzon Vilayet Salnamesi

GİRİŞ

Devletlerin ve milletlerin istikbali açısından tarihinin iyi bilinmesi ve tarih araştırmalarına daha fazla önem verilmesi gerektiği günümüzde artık herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Zira bir devletin ve milletin dünya tarihindeki yeri ve geçmişten günümüze sahip olduğu değerler o ülkenin ve milletin varlığını devam ettirmesini sağlayan en büyük etkenlerden biridir.

Yerel tarih çalışmaları tarihe yeni bir bakış açısı sunmakta ve böylece tarihin her bakımdan günümüz ve geleceğimiz ile olan bağlantısının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Siyasi tarihimizin bir parçasını oluşturan sancak ve şehirlerin, Türk tarihini bir bütün olarak değerlendirmede en önemli unsurlar oldukları günümüzde daha iyi anlaşılmaya başlamıştır. Bununla birlikte Orta Karadeniz Bölgesi'nin tarihi ve kültürü ile ilgili olarak son yıllarda akademik ve amatör düzeyde çalışmalar gittikçe artmaktadır.¹ Ancak buna rağmen Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine yaklaştıkça kaynakların artmış olsa da bu dönemler bölge şehirciliği için az çalışılan konular arasında yer almaktadır.²

şehir tarihçiliği açısından Orta Karadeniz Bölgesi ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde ve topluca bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda şu sonuçlara ulaşmak mümkündür. Öncelikle, çalışmaların büyük çoğunluğu bölgeye ilişkin arşiv kaynaklarının kullanılmasıyla gerçekteşirilmifitir. Bu durum ise çalışmaların neticesinde, bölge tarihine ait oldukça güvenilir bilgilere ulaşılması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte henüz kullanılmamış arşiv malzemesinin çokluğuna da dikkat çekmekte yarar vardır. Bir diğer özellik yapılan çalışmaların yalnızca anılan şehir ve konu ile sınırlı olması ve bölgenin diğer şehirleri ile ilişkilendirilmesine gidilmemesidir. Hâlbuki bölge bir bütündür ve bölge şehirleri arasında bağlantılar mevcuttur. Bu bağlantıların, henüz araştırmalarla keşfedilenden çok daha fazla olduğu tahmin edilebilir. Bölgeye ait arşiv malzemelerinin

¹ Mehmet Beşirli, "Orta Karadeniz Araştırmaları ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme (18. ve 19. Yüzyıllar)", **Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu**, Ankara 2005, s. 118

² Fatma Acun, "Orta Karadeniz Bölgesi Osmanlı Dönemi Tarihi Araştırmaları", **Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu**, Ankara 2005, s. 96

tamamı ve ele alınacak konuların disiplinler arası bir perspektifle çalışılması, bölgenin bir ünite teşkil eden yapısını daha iyi kavramamıza yardımcı olacaktır.³ Ancak şunu da belirtmekte yarar vardır ki bir bütünü oluşturan parçalardır ve parçaların yerli yerine oturtulması bütünün niteliğinin ve niceliğinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Biz de bu nedenle Orta Karadeniz Bölgesi'nin önemli bir parçasını oluşturan Ordu yöresinin tarihi altyapısını ortaya koyarak bu yörenin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla bu çalışmayı yapmaya karar verdik.

Tek tür kaynaktan çok, çeşitli kaynak türlerinin bir arada çalışılmasını, saha araştırmasını ve disiplinler arası yaklaşımı gerektiren şehir tarihçiliği zor olmakla birlikte çok zevkli çalışmalardır. Şehir tarihçiliği çalışılırken araştırmacılara en çok yardımcı olan kaynakların başında arşiv malzemeleri gelir. Bununla birlikte arşiv malzemelerinin yanı sıra vilayet salnameleri ve yazılmış ikinci el kaynaklar da araştırmacılara yardımcı olan diğer kaynaklardır.

Tarihimizin idari, siyasi, dini, etnik, sosyal, ekonomik vb. yapılarını araştırmada en önemli kaynakların başında gelen arşivler bir ülkenin tapu senedi, bir milletin nüfus cüzdanı insanları geçmişten bugüne ve yarınlara bağlayan en değerli kültür ve tarih hazinesidir.⁴ Kısaca söylemek gerekirse arşiv, bir milletin tarih ve kültür hazinesidir. Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'ndeki merkezileşmenin de etkisiyle kazalarla merkezi hükümet arasında meydana gelen yazışmalar bir hayli yoğunlaşmıştır. Yerel yönetimlerle merkezi hükümet arasındaki bu yazışmalar o yerde meydana gelen bir olay, sorun ya da değişiklikleri ihtiva ettiğinden, arşivler yerel yönetim birimleri hakkında çok zengin bilgiler içermektedir. Merkezden gönderilen iradeler, Bab-ı Ali'nin çeşitli kalemlerine, nezaretlere ve çeşitli tasniflere ait belgeler yerel yönetimlerle ilgili zengin bilgiler sunmaktadır. Bununla birlikte arşivde bulunan her belgeden istenilen bilgileri elde etmek mümkün değildir. Arşiv belgeleri bir istek, dilek veya bir sorunla ilgili olabileceği gibi bir şikâyetle de ilgili olabilmektedir. Yani dilekçeler bir olay, durum veya yöre hakkında bilgi

³ Acun, a.g.m., s. 108

⁴ M. Emin Yolalıcı, **XIX. Yüzyılda Canik (Samsun), Sancağının Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara 1998, s. 1

vermek amacıyla yazılmazlar. Bu nedenlerden dolayı arşiv belgelerini kullanırken iyi yorumlanması ve tenkide tabi tutulması gerekmektedir.

Arşivlerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin belirli yıllarda yayınladığı salnameler de yerel yönetimlerle ilgili zengin bilgiler içermektedir. Salnameler, geçmiş yıllardaki önemli olayları özet olarak aktaran ve ait olduğu yılın kurumları, gelir ve giderleri, ekonomik durum vs. gibi çeşitli konularda son durumu kısaca bildiren eserlerdir.⁵ Belli bir konu ya da amaç için hazırlanan salnamelerin değişik türleri vardır. Yerel yönetimlerle ilgili bilgileri içeren vilayet salnameleridir. Vilayet salnameleri, ait oldukları vilayetin yönetimi, ekonomik, yapısı eğitim-öğretimi, coğrafyası, tarihi, nüfusu vs. gibi konuları kapsamaktadırlar. Ayrıca pazar, panayır yerleri, türbe ve tekkeleri, camileri, resmi biraları, dükkânları, gezilecek-görülecek yerleri, madenleri, hangi meslek ve iş alanlarının olduğu ormanları, avları, posta teşkilatı gibi bilgiler de salnamelerde bulunmaktadır. Vilayet salnameleri, mektupçunun denetiminde, hükümetçe gönderilen örnekler göz önünde tutularak hazırlanmakta idi. Hatta bazı vilayetlerde, idarecilerin özel çabası sonucunda titizlikle hazırlanan bu salnameler, birinci elden kaynak olma özelliklerini taşımaktadırlar.⁶ Bu nedenle özellikle son dönem vilayet tarihleri için vilayet salnameleri, vazgeçilmez bir kaynak niteliğindedirler. Bununla birlikte salnameler incelendiğinde verilen bilgilerin daha çok birbirini tekrarladığı ve düşülen kayıtlarda bir takım hatalar olduğu görülmektedir. Bu nedenle salnameler de incelenirken bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

Arşiv malzemeleri ve vilayet salnameleri haricinde şehir tarihçiliği çalışmalarında araştırmacılara yardımcı olan diğer bir kaynak türü, incelenen dönemlerde yazılan ikinci el kaynaklardır. İkinci el kaynaklar daha çok yazarının düşüncesini yansıtmakla birlikte kısmen orijinal sayılabilecek bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu tür belgeler, araştırmacılara devletin resmi kayıtlarını daha iyi değerlendirme olanağı da sunmaktadır.

⁵ M. Emin Yolalıcı, "Trabzon Vilayetinde Eğitim ve Öğretim Kurumları", **OTAM**, Say. 5, Ankara 1994, s. 443

⁶ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara 1997, s. 293

Ordu şehri hakkında incelediğimiz dönemde yazılmış ikinci el kaynaklarda bazen çok ayrıntılı bazen de çok yüzeysel bir takım bilgiler bulunmaktadır. Bu eserlerden ilki Şakir Şevket'in "*Trabzon Tarihi*"⁷dir. Şakir Şevket 1877 tarihinde yazmış olduğu Trabzon Tarihi adlı eserinde Ordu Kasabası'yla ilgili bir bölüm ayırmış ve kasaba hakkında şu bilgileri vermiştir.

"Burası ticaret mahalli ve gayr-ı ez nevahi-yi mülhaka yetmiş dört karye ile dört bin iki yüz seksen iki haneyi cami olub fakat havasının vehameti olduğundan mevsim-i sayfda ahali ve hey'et-i hükümeti on iki saat yukarıda bulunan Çambaşı yaylağına giderler. Bu Çambaşı'nda dahi bir hayli ebniye mevcut olduğundan ahalisinin ictima'ı halinde bayağı bir kasaba şeklinde olur. Burasının dahi havası aşağının vehameti nisbetinde serd olarak hatta pederim merhum Mehmed Efendi ahz-ü i'ta ile Ordu'ya gitdiğinde mevsim-i sayfda Çambaşı'na çıkarak avdetinde havasına dayanamamak sebebiyle Ordu Kasabası'nda vasıl-ı dar-ün-naim olmuştur.

*Bu Ordu Kazası'na bir aralık Bucak Kaimakamlığı dahi denilmekte olduğu halde teşkilat sıralarında ahali tarafından vuk'u bulan istida' üzerine namı yine Ordu'ya tahvil olunmuştur. Dördüncü Ordu'yu Hümayun Trabzon'a civar olan Erzurum'da bulunmak cihetiyle bazı muamelede teşviş-i vuku'unu mucib olmamak için bu kazaya başka bir nam verilse daha münasib olur."*⁸

Görüldüğü gibi Şakir Şevket'in eserinde Ordu'ya ayrılan bölüm küçük olmasına rağmen şehrin tarihi hakkında satır aralarında önemli ve orijinal bilgiler ihtiva etmektedir.

⁷ Trabzon'da ticaretle uğraşan Durmuşoğulları ailesine mensup olan Şakir Şevket 1847 M. / 1263 H. yılında Trabzon'da doğdu. Babası Yemenici Mehmed Efendidir. Trabzon Meclis-i İdare-i Katib-i Saniliği ve meclis tabii azalığı yaptıktan sonra İstanbul'da Zabtiye Nezareti Mektubi kaleminde çalıştı ve İstanbul gazetelerinde yazarlık yaptı. Müşir Ahmet Rasim Paşanın Trabzon Valiliği döneminde tekrar Trabzon'a gelen Şakir Şevket burada Vilayet gazetesi başyazarlığı ve Mektubi Kalemi Mümeyyizliği görevlerinde bulundu. Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu'nun Trabzon askeri idadisinde hocalık da yaptığını söylediği Şakir Şevket Efendi, H 1292 / M. 1878 yılında çok genç sayılacak bir yaşta vefat etti. Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, İstanbul 2001, s. 16

Şakir Şevket, İstanbul'da Umran Matbaası'nda 17 Şaban 1294 (27 Ağustos 1877) günü basımı biten Trabzon Tarihi'ni, Giresun'dan Batum'a kadarki bölgelerin tarihçesini, XIX. yüzyılda basılan Rumca tarihler ile Osmanlı kaynaklarından basılı ve eşraf aileleri elindeki yazılı belgelerden bulabildiklerine göre çağının yeterli bilgisiyle yazmıştır. Trabzon Tarihi, Türkçe yazılan ve basılan ilk şehir tarihimiz olma özelliğini de taşımaktadır. Şevket, a.g.e., s. 35

⁸ Şevket, a.g.e., s. 92

Diğer bir eser Şemseddin Sami'nin yazmış olduğu “*Kamus-ul Alam*”⁹’dır. *Kamus’ul Alam*, birçok bakımdan eskimesine rağmen XIX. yüzyıl Türkiye’si hakkında içerdiği bir kısım istatistik bilgiler bakımından önem taşımaktadır. *Kamus’ul Alam*’da Ordu Kazası hakkında şu bilgiler bulunmaktadır:

“Trabzon Vilayeti ve sancağında kaza merkezi bir kasaba olup, Trabzon’un 180 ve Giresun’un 50 kilometre kadar garbisinde ve Vona burnunun şark-ı cenubisinde vakidir. Kasaba, Boztepe denilen bir dağın eteğinden başlayarak bir satih malik üzerinde denize kadar uzanır ve evleri kargir olmakla manzarası pek latif ise de, civarlarında piring zirai olunmak ve eşcarı kayt(?) olmak münasebetiyle, yaz mevsiminde havası vahim olup, ahalisi ve hatta heyet-i hükümeti dahi yazın Çambaşı tabir olunan yaylaya çıkarlar. Ticaretgâh bir kasaba olup, alelhusus ahiren Sivas Vilayeti’nde yani Anadolu’nun içine doğru yapılan şose Ordu’nun ehemmiyet-i ticariyesini artırmıştır. Kasabanın bir saat kadar garb cihette Vona limanı ismiyle mahfuz ve sağlam bir liman bulunup, Karadeniz’de fırtınaya tutulan sefain hükmündedir. Bu kasaba pek eski ise de, şehir-i kadimin mevkii Bozukkale denilen mevkiide idi. Zaman-ı kadimde Sinoplular tarafından tesis olunarak, badeû Giresun Kasabası bina olununca, ahalisi oraya nakl-i meskun etmekle, Ordu harap olmuş ve müverrehen şimdiki mevkiinde yeniden tesis olunmuştur. Ahalisinin miktarına destres olunamadıysa da beş altı bin raddelerinde olması muhtemeldir.

Ordu Kazası vasi ve mühim bir kaza olup, Bucak ismiyle maruf hatadan(?) ibarettir. Ve vaktiyle Bucak Kazası denilmekte iken, badehû ahalinin istizası üzerine Ordu Kazası tesmiye olunmuştur. Bu kaza Ordu Kasabası’yla civarlarından başka Bolaman, Perşembe,

⁹ Şemseddin Sami Yanya dahilinde Premedi Kazası’nın Dağlı nahiyesinin merkezi Fraşer’de 22 Recep 1266 (1 Haziran 1850) tarihinde doğmuştur. XIX. Yüzyıl Türk edebiyat ve fikir aleminin en çok eser veren simaları arasında yer alan Şemseddin Sami, çok çeşitli sahalarda eserler vermiş olan bir yazardır. Gazete ile başlayan yazı hayatı, edebi teli, tercüme, mecmuacılık ve ansiklopedik neşriyattan lisan ve lügat çalışmalarına doğru gelişen bir seyir takip etmiştir. Şemseddin Sami, hakiki hüviyetini ve fikir tarihimizdeki asıl yerini lügat sahasında ve Türk dilinin meseleleri üzerindeki çalışmaları ile bulur. Ömrünün son 23 senesini dolduran ansiklopedi ve lügat çalışmaları onu Türk lügatçiliğinin müstesna ve en çok eser veren siması yapmıştır. Ömer Faruk Akün, “Şemseddin Sami”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul 1970, s. 416

Kamus’ul Alam, umumi bir tarih, coğrafya ve meşhur adamlar ansiklopedisi olup, bilhassa İslam-Şarka ait çok sayıda maddeleri ile bir İslam Ansiklopedisi hizmetini görmüştür. Şemseddin Sami bu eseri Buouillet’in “*Dictionnaire Universel d’histoire et de Geographie*”sini örnek alarak yazmıştır. Kaynakları arasında başka garb türacaat eserleri de bulunmakla beraber, müellif, İslam-şark sahası dışındaki birçok maddeleri satır satır tercüme veya iktibas denilecek şekilde Bouillet’in eserinden nakletmiştir. İslam-şark ile ilgili maddeler için, bu neviden eserler bulunmadığından ayrı ayrı kaynaklara başvurmak mecburiyetinde kalmış, şarkın eski ve maruf tabakat, teracüm-i ahval, ansiklopedi, şura tezkireleri ve coğrafya kitaplarından istifade etmek zorunda kalmıştır. Başlangıçta iki cilt düşünülen eser ancak altı ciltte tamamlanabilmiştir. Akün, a.g.m., s. 417-418

Ulubey, Hapsemana, Aybastı, namlarıyla beş nahiyeyi cami olup 99.444 ahalisi vardı ki bunların seksen bine karib miktarı İslam ve küsuru Rum ve Ermenidir. Arazisi gayet münbit ve mahsuldar olup, hububat-ı mütenevvisi ile kendir, pirinç, zeytin, fındık, ceviz ve diğer meyvelerin envai hasıl olur. Hububatı kazayı idare ettikten sonra hayli miktarı dahi ihraç olunur. Merkez-i kazada bir ve Bolaman, Perşembe ve Hapsemana nahiyeleri merkezlerinde birer, ki cem'an derûn-i kazada 4 rüşdiye mektebi mevcuddur.”¹⁰

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Şemseddin Sami, Ordu hakkında Şakir Şevket'e göre gayet tafsilatlı bilgiler sunmaktadır.

Ordu Kazası hakkında bilgi veren üçüncü eser ise Vital Cuinet'in "*La Turckue d'Asie-Geographie administrative, Statistique Descriptive et Raisonnee de l'Asie Mineur*"¹¹ adlı eseridir. Vital Cuinet'in 1890'lı yıllarda Ordu Kasabası'nı ziyaret ettiği söylenmekle birlikte buraya kesin olarak gelip gelmediği tam olarak tespit edilememiştir. Bununla birlikte eserinde -Şakir Şevket Efendinin ve Şemseddin Sami'nin verdiği bilgilere göre- Ordu Kazası'nın özellikle nüfusu hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Vital Cuinet'in kaza hakkında verdiği bilgiler şöyledir:

Perşembe, Bolaman, Ulubey, Hapsemana, Aybastı adlarıyla 5 nahiyesi olan Ordu Kazası'nda 309 köy ve kaza sınırları içinde toplam 16.458 ev bulunmaktadır.¹² Ordu Kasabası'nda köyler dâhil olmak üzere 15.681 kadın, 16.415 erkek, Perşembe nahiyesinde 8.566 kadın, 8.643 erkek, Bolaman nahiyesinde 6.383 kadın, 6.946 erkek, Ulubey nahiyesinde 5.494 kadın, 5.674 erkek, Hapsemana nahiyesinde 6.577 kadın, 6.748 erkek, Aybastı nahiyesinde 5.206 kadın, 5.461 erkek ve 240 konverti (dönme, muhtedi) ile 8.000 muhacir olmak üzere kaza genelinde 49.887'si erkek ve 47.907'si kadın toplam 105.794

¹⁰ Şemseddin Sami, **Kamus'ul Alam**, C. 2, Ankara 1996, s. 825–826

¹¹ Vital Cuinet'in eseri, Türkiye üzerine hazırlanmış ilk dini coğrafya çalışması olmakla birlikte, aynı zamanda Türkiye'nin etnik mozaik olduğu teorilerinin de ilk olarak ortaya atıldığı eserdir. 6 cilt halinde yayınlanan eser 1892–1894 yıllarında Paris'te basılmıştır. İbrahim Tellioglu, "Vital Cuinet'e Göre Karadeniz Bölgesi'nin Nüfusu", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Say. 3, Elazığ 1998, s. 95

¹² Ordu hakkında "*Sıtkı Can'a Armağan*" adlı kitabın yazarı olan İbrahim Dizman, Ulubey yerine Sulubey, Aybastı yerine ise Espaça ve Hasti isimlerini kullanmıştır. Dizman, Sulubey isminin Amasya tarihiyle ilgili kitap yazan ismini vermediği bir yazarın Karadeniz komutanının isminden geldiğini, Espaça ve Hasti isimlerinin ise halk arasında söylendiğini ifade ettiği İbassa kelimesinin değişik şekli olduğunu iddia etmektedir.

nüfus yaşamaktadır.¹³ Kaza merkezindeki bina ve yapılara bakıldığında ise 150'si yeni ve taştan yapılmış 500 mağaza ve 10 okul olmak üzere toplam 1.221 hane bulunmaktadır.

Ordu Kasabası'nın Rum, Pürifikasyon, Sen Nikola, Müslüman, Ermeni, Protestan olmak üzere 6 mahallesi vardır. Rum mahallesinde 175 hanede 758 Rum, Pürifikasyon mahallesinde 297 hanede 1.709 Rum, Sen Nikola mahallesinde 210 hanede 600 Rum olmak üzere kasabada 3.067 Rum, Ermeni mahallesinde 280 hanede 1.703 Ermeni ve Protestan mahallesinde 49 hanede 240 Protestan olmak üzere toplam 5.010 gayrimüslim, Müslüman mahallesinde bulunan 210 Müslüman hanede ise toplam 913 Müslüman yaşamaktadır.¹⁴

Osmanlı nüfusu hakkında bilgi veren Avrupa kökenli kaynakların en iyilerinden birinin Vital Cuinet'in eseri olduğuna kuşku yoktur. Eserde nüfusa ilişkin ayrıntılı bilgiler, pek çok istatistik bilgisi ve anlatıcı parçaları kapsayan bölümler ve yönetsel sınırlara ilişkin haritalar ve tablolar bulunmaktadır.¹⁵ LaTurquie d'Asie kitabını Osmanlı nüfusu üzerine Avrupa kökenli en iyi bilgi kaynağı yapan şey ise Cuinet'in Osmanlı istatistiklerini kullanmış olmasıdır. Bu nedenle verdiği sayılar genellikle Osmanlı kaynaklarındakilere yakındır. Bununla birlikte Cuinet'in nüfusun etnik yapısını anlatırken yerleşim yerlerinde bulunan Rum ve Ermeni nüfusunu artırma Müslüman nüfusunu ise azaltma eğilimindedir. Bunun en güzel örneğini Ordu Kazası'nın nüfusunu verirken görmek mümkündür. Buradan hareketle Cuinet'in özellikle etnik yapı hakkında verdiği rakamların eldeki diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında çok fazla abarttığı söylenebilir. Cuinet'in sayılarıyla ilgili diğer başlıca sorunlar ise onun tarih vermekte gösterdiği eksiklikler ve yönetsel sınırlar konusunda düştüğü yanlışlardır. Bütün bu sorunlar Cuinet'i nüfus hakkında tam doğru bilgiler veren bir kaynak olarak kullanmayı olanaksız kılmaktadır.¹⁶ Bununla birlikte Cuinet'in verdiği bilgiler yine de dönemin Ordu Kasabası'nın yerleşimi ve yapısını yansıtmaya açısından önemli ve dikkate değerdir.

¹³ Tellioglu, a.g.m., s. 99-100

¹⁴ İbrahim Dizman, **M. Sıtkı Can'a Armağan**, Ordu 2005, s. 107-108

¹⁵ Justin McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, çev. Bilge Umar, İstanbul 1998, s. 191

¹⁶ McCarthy, a.g.e., s. 192

Kazanın nüfusu hakkında verdiği rakamlar Vital Cuinet ile aynı olmasa da kasabanın etnik yapısını aynı mantıkla ele alan bir diğer kişi de Onnik Efendidir.¹⁷ Onnik Efendi yazdığı eserinde, 1912 yılının Ordu Kasabası'nda nüfusun neredeyse % 90'ını gayrimüslimlerin oluşturduğunu, yönetenlerin çoğunun Rum ve Ermeni olduğunu iddia etmektedir.¹⁸

Orta Karadeniz Bölgesi'nde bulunan şirin ilimiz Ordu'nun, incelediğimiz dönemdeki durumunu bütün bu kaynaklar yardımıyla gözler önüne sererek günümüz şehrinin daha iyi yorumlanmasına yardımcı olmak amacıyla bu çalışmamıza başladık. Gerek arşiv belgeleri gerekse vilayet salnamelerinin, birinci elden kaynak olması, ayrıntılı, kesin ve daha doğru bilgiler vermesi nedeniyle bu belgeleri çalışmamızın temelinde tuttuk. Ancak gerek arşiv malzemeleri gerekse vilayet salnameleri her konuda ayrıntılı bilgi vermedikleri ve bazı durumlarda da yetersiz kaldıkları için bu eksikleri tamamlamak amacıyla incelediğimiz dönemde yazılmış ve Ordu Kazası hakkında bilgi veren ikinci el kaynaklardan yararlanarak bu eksikliği tamamlamaya çalıştık. Bununla birlikte çalışmamıza başlamadan önce daha faydalı olacağı ve incelediğimiz dönemi daha anlaşılır kılacağı kanaatinde olduğumuz için Ordu adının menşei ve şehrin tarihçesini vermenin uygun olacağını düşündük.

Ordu Adının Menşei Meselesi

Ordu kelimesi, Türk Kağanı'nın "*oturduğu yer*" veya "*otağını kurmuş olduğu bir karargah*" anlamlarına gelir.¹⁹ İlk kullanımı Mete çağına (M.Ö. 210) kadar inen²⁰ kelimeye Göktürk ve Uygur yazılarında da rastlanmaktadır. Kaşgarlı Mahmut "*Divan-i Lügat-it Türk*" ünde bu kelimeyi "*Ordu hakanın oturduğu şehir demektir. Bundan alınarak hakanların oturdukları Kaşgar Şehri'ne de Ordu-Kend denilmiştir. Ordu, Balasagun yakınlarında bir şehirdir. Balasagun şehrine de Kuz-Ordu adı verilir. Ordu, ordu-başı, hakanların döşeyicisi ve yayıcısı demektir.*" şeklinde açıklamıştır. Yusuf Has Hacib ise

¹⁷ Giresun Kazası'nda bir Ermeni okulunda müdürlük yapan Onnik Efendi yaşadığı dönemde Karadeniz Bölgesi'nin bazı yerleşim yerlerini gezmiş ve gördüklerini Ermenice bir kitapta toplamıştır. Bu kitap 1912 yılının Ordu Kazası hakkında bilgiler vermektedir. Yazdığı kitabın giriş kısmı eksik olduğu için kitabın ne zaman ve nerede basıldığı bilinmemektedir. Bu kitabın Ordu Kasabası ile ilgili bölümü Dikran Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Dizman, **Armağan**, s. 111

¹⁸ Dizman, **Armağan**, s. 111

¹⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. I, Ankara. 2000, s. 261

²⁰ Ögel, a.g.e., s. 265

“*Kutadgu Bilig*” adlı eserinde “*ordu*” kelimesini “*saray*” ve “*şehir*” anlamlarında kullanmıştır.

Bahaeddin Yediyıldız, Ordu adının bölgenin Türkler tarafından fethedildiği 1380’lerden itibaren kullanıldığını, bu kelimenin kökünün “*Ordulanmak*” baş şehir edinmek, “*Ordhulanmak*” kelimesinin de yurt tutmak, yerleşmekten geldiğini ve Ordu adının bu geleneğe dayandığını, 1390’larda yöreyi fetheden Hacıemiroğulları’nın başkentlerine bu adı verdiklerini söylemektedir. Yediyıldız, ifadelerine şu şekilde devam etmektedir; “*Ordu adının baş şehir anlamına geldiğini gösteren birçok örnek (Ordu Balı, Ordu Kent gibi) Türkistan’da mevcuttur. Bununla birlikte Hacıemiroğulları’nın çağdaşı olan Samsun yöresindeki komşusu Taceddinoğulları’nın başşehri de Ordu adını taşımaktadır. Çarşamba’nın güneyinde Taceddinoğulları beylerinin vakıflarının ve türbelerinin bulunduğu bu başkent Ordu adlı bir köy olarak günümüzde hala varlığını devam ettirmektedir.*”²¹

Bu konuda bir makale yayınlayan De Planhol makalesinde “*Ordu*” adının saf Türkçe bir kelime olduğunu fakat XVIII yy.ın son çeyreğine kadar batılı seyyahların eserlerinde ve Osmanlı metinlerinde geçmediği için yer adı olarak niçin seçildiğinin belli olmadığını söylemektedir. Makalesinde, bu adı ilk kez 1797’de Beauchamps adlı bir batılı seyyahın zikrettiğini ve bu kelimenin XIX. yüzyılın başlarında “*askeri ordugâh*” anlamına geldiği gibi “*Pazar Yeri*” anlamına da geldiğini ifade etmektedir.²² Makalesini ise “*Ordu Halkı’nın hayalinde canlandırmaktan hoşlandığı hükümdar, Trabzonlu Ermeni bir tüccardır... Şehre adını veren şey ise, büyüleyici bir ordugâhtan çok kısa yoldan yapılmış mütevazı bir dükkânlar topluluğudur.*” ifadeleriyle bitirmektedir.²³ Ancak hemen şunu belirtmek gerekir ki De Planhol’un, makalesini yazarken Osmanlı metinlerini yani Tahrir Defterleri’ni göz önünde bulundurmadığı ve incelemeyeceği anlaşılmaktadır. Çünkü Ordu kelimesi 1455’te yazılan Tahrir Defteri’nde birçok defa kullanılmıştır. 1453–1482 yılları arasında yazılan bu defterlerde Ordu kasabası topraklarından “*Bölük-i Niyabet-i Ordu*” diye söz edilmektedir. Buradan hareketle De Planhol’un iddiasının hiçbir dayanağı olmadığını söylemek mümkündür.

²¹ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Tarihinden İzler*, İstanbul 2000, s. 74

²² Yediyıldız, *Ordu Tarihi*, s. 71

²³ Yediyıldız, *Ordu Tarihi*, s. 72

Halk arasında ise Ordu isminin yörede karargâh kuran Osmanlı ordusundan geldiğine inanılmaktadır. Bölgede Şehyoğlu ve Kadioğlu adlı beylerin birbirleriyle mücadeleye girmesi ve yörede eşkıyalık faaliyetlerinde bulunması üzerine merkezi hükümet Samsun’da bulunan Osman Paşayı Ordu Bölgesi’ne (o günkü adıyla Bayramlı Bölgesi’ne) göndermiştir. Osman Paşa yöreye gelince; Şehyoğlu ve Kadioğlu adlarındaki beylerin bulunduğu Bayramlı Kasabası’na gitmeden önce Bucak Senti’nde ordugâhını kurmuştu. Çevre köylerdeki halk da ordugâha gelerek öte-beri satıyordu. Bu gidiş-gelişi anlatmak için de “*Ordugâh’a varalım, Ordugâh’a gidelim, Ordugâh’tan geliyorum...*” şeklindeki konuşmalar, söylenmesi daha kolay olsun diye zamanla kısalarak “*Ordu’dan geliyor, Ordu’ya gidiyorum...*” şeklinde söylenmeye başlanmış ve şehrin adı Ordu olarak kalmıştır.²⁴

Ordu ve Yöresinin Tarihçesi

Ordu ili tarihi, MÖ II. binde güneydeki Kızılırmak Yayı içinde yaşayan ve Hititler ile çağdaş olan Kaşkalarla başlar. Kaşkaların yerleştikleri alanın sınırları kesin olarak saptanamamışsa da bu toplulukların kuzeyde Karadeniz kıyılarında Kastamonu’dan başlayarak Sinop, Samsun ve Ordu’ya kadar ki yörelerde yerleştikleri sanılmaktadır.

Kaşkalardan sonra bölgede Karadeniz kıyılarındaki doğal kaynak zenginliğin farkına varan Doğu Ege kıyılarındaki koloni halkları, özellikle de Miletoslular yeni ticaret limanları kurdular. (M.Ö. 670) Sonraları büyük önem kazanmış bu liman kentleri arasında en önemlileri Sinope (Sinop), Amisos (Samsun), Kerasos (Giresun) ve Trapezus (Trabzon)’dur.²⁵ “*Naturalis Historia*” da Miletosluların bu bölgede 90 kadar şehir kurmuş oldukları bildirilmekte ise de bağımsız bir şekilde yaşayan ve ticaretle uğraşan bu şehirlerden bir kısmının “*Emprion*”²⁶ düzeyini aşmadığı belirtilmektedir.²⁷ Ordu topraklarında kurulmuş olan Kotyora²⁸’da emprion düzeyini aşamayan koloniler

²⁴ Sıtkı Çebi, **Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar**, İstanbul 2000, s. 70

²⁵ A. Müfid Mansel, **Ege Yunan Tarihi**, Ankara 1999, s. 168

²⁶ Emprion: Pazaryeri. Mansel, a.g.e, s. 160

²⁷ Mansel, a.g.e, s. 167–168

²⁸ Bu kelime Venophon’da anılmıştır. Adının Latin yazımındaki o’lardan ikincisi, Hellen yazımında “*uwa*” sesine işaret eden omega ile karşılır. Buna göre aslı Kotuwa-ura “*Yüce Kadys/ Kotys*” öğelerinden üretilmiştir. Kotuwa Tanrı (Kadys/ Kotys) dır. Bilge Umar, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, İstanbul 1993, s. 472

Necati Demir, ise bu kelimenin büyük ihtimalle kot (kut) yorası (yöresi) kelimelerinin birleşmesinden oluşmuş olduğunu söylemektedir. Necati Demir, **Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Tarihi Alt Yapısı**, Ankara 2005, s. 7

arasındadır. Etrafı küçük surlarla çevrili bu küçük şehirlerde yaşayan kolonistler etraflarındaki topluluklarla onların dillerini öğrenmiş kişiler vasıtasıyla ilişki kurmaktaydılar.²⁹

Değişik kaynaklarda Kaşkallardan sonra Ordu ve yöresinde yaşayan kavimler hakkında bilgiler bulmak mümkündür. M.Ö. IV. yy.da kaynaklarda Khalbler, Klipler, Halipler olarak geçen ve demir madenlerini işlemedeki hünnerleri ile şöhret bulmuş olan Kalıplerin yörede yaşadığı belirtilmektedir.³⁰ M.Ö 508 ya da 506'da bölgeye gezi yaptığı bilinen Karyanlı Skylax, Giresun'dan Sinop'a kadar Ordu'yu da içine alan bölgede Assyrilalıların yaşadığını söylemektedir.³¹ Ksenophon'un Anabasis'teki verdiği bilgilere göre Massagetler-Massyoiikler³² de Giresun ve Ordu arasında hüküm sürmüştür. Arrian'a izafe edilen ve M.S. 130 yılında yazılan anonim Periplede; Pharnakia (Giresun)'dan Cotyora (Ordu)'ya kadar olan bölgede Mosiniklerin bulunmakta olduğu yazılıdır.³³ Anabasis'te Ordu yöresinde yaşayan Kalıplerin, Massyoiiklere tabi olduğu belirtilmektedir.³⁴ Yine Anabasis'teki bilgilere göre Tirabenler de Ordu'ya çok yakın bir bölgede, Turnasuyu civarında muhtemelen Massyoiiklere tabi olarak yaşamıştır.³⁵ M.S. 79 yılında ölen ve esirini I. yüzyılın ikinci yarısında yazdığı düşünülen hem Karadeniz Bölgesi'ndeki şehirler hakkında hem de dönemindeki halklarla ilgili verdiği bilgilerle önemli bir kaynak konumunda olan Pliny, Cotyi (Ordu)'de Caenares ve Chalybes kabilelerinin Polemonium (Bolaman)'da Machoronların yaşadığını ifade etmektedir.³⁶

²⁹ Mehmet Bilgin, **Doğu Karadeniz**, Trabzon 1990, s. 128

³⁰ Demir, a.g.e., s. 19

³¹ İbrahim Tellioğlu, **Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler**, Trabzon 2004, s. 42

³² Massyoiik, kelimesi bölgede yaşayan kavmin asıl ismi olmayıp bu isim Helen dilinden uydurma bir sözcüktür. Ksenophon'un verdiği bilgilere göre Mossyoiikler, ağaçların yatay olarak üst üste yığılması suretiyle inşa edilen evlerde oturmaktaydılar. Mossyoiik, "ağaç kule, ağaç kalede oturanlar" manasına gelmekte olduğu için bu adla anılmışlardır. Demir, a.g.e., s. 21-22

³³ Tellioğlu, a.g.e., s. 44

³⁴ Demir, a.g.e., s. 21-22

³⁵ Demir, a.g.e., s. 22-23. Apollonios, Argonautika'nın II. kitabından Tirabenler ve Mossyoiik halklarının tuhaf adetlerini şu şekilde anlatır: "Bu insanların kendilerine göre doğruluk ve uygunluk kavramları vardır. Bizim kasabada ya da pazarda alenen yaptıklarımızı evlerinde gizlice yapar; bizim evlerimizde mahremiyet içinde yaptıklarımızı açıkta sokaklarda yaparlar ve kimse bunu garipsemez. Cinsellik bile bu halkın yüzünü kızartmaz. Tam aksine, çayırlardaki domuzlar gibi, yerlerde müstehcen ilişkiye girerler, başkalarının varlığından da hiç etkilenmezler." John Freely, **Türkiye Uyguruluk Rehberi**, C. 2, İstanbul 2002, s. 116-117

³⁶ Tellioğlu, a.g.e., s. 43-44

Büyük İskender'in Asya seferi sırasında ise Perslerin elinde bulunan Ordu İli toprakları Makedonya Krallığı'na bağlanmıştır. Büyük İskender ölünce, kurduğu imparatorluğun generalleri arasında bölüşülmesiyle Hallenizm Krallıkları adı verilen, krallıklar kuruldu. Bu Hallenizm krallıklarından bir tanesi de Samsun ile Hopa arasında kurulan Pont (Pontus) Krallığı idi. Ancak sahildeki Sinop ve ona bağlı Kotyora, Kerasus siteleri ile Trabzon Pontus Krallığı'na tamamen bağlı olmayarak varlığını devam ettirdiler. Ordu topraklarının Polemonyak Pontu Dükalığı adı altında idaresi, Anadolu'nun Doğu Roma Devleti topraklarına katılma tarihine (MS. 395) kadar devam etti. Bizanslılar devrinde ise bölge önce Pont Teması içerisine sokuldu. Selçukluların Anadolu'yu fethetmeye başladıkları XI. yüzyıl başlarında, Anadolu'nun muhtelif eyaletlere ayrılmasıyla da Bizans kaynaklarının (Kalibya) adını verdikleri Ordu toprakları, Şebinkarahisar Teması'na bağlandı.³⁷ Tarih boyunca sırasıyla Pontus, Büyük İskender ve Bizans yönetiminde kalan şehir XII. yüzyıldan itibaren Danişmendlilerin eline geçti (1142–1171).³⁸

Yöre hakkında 1105 yılına kadar ki bilgileri ihtiva eden yegâne kaynak Danişmendname³⁹'dir. Bu eserde Ordu Yöresi'nin ismi "*Canik*"⁴⁰ olarak geçmektedir. Danişmendname'deki bilgilere göre bugünkü Ordu ili sınırları içerisinde herhangi bir büyük yerleşim merkezi yoktur. "*Danişmendname*"de Kuzey Karadeniz Bölgesi'nin Türkler tarafından fethi ile ilgili hadiseler anlatılmaktadır. Esere göre; 1105'de Danişmend orduları Karadeniz Bölgesi'ne üç koldan sefer düzenler. Danişmend Gazi askerleriyle ve gaza arkadaşlarıyla Canik'i⁴¹ fethetmek ve Trabzon Rum Devleti'ni ortadan kaldırmak için Niksar ile Akkuş arasında (Karakuş Kalesi) bir tepede bulunan Halkümbed Kalesi'ni kuşatmakla işe başlar. Bu dönemde Trabzon Rum Devleti ile uzun mücadeleler devam

³⁷ 1973 Ordu İl Yıllığı, s. 4–5

³⁸ Pars Tuğlacı, **Osmanlı Şehirleri**, İstanbul 1985, s. 259

³⁹ Danişmendname ilk olarak 1245 yılında Mevlana İbn-i Ala tarafından kaleme alınmış daha sonra 1360 yılında Arif Ali, eseri sadeleştirerek yeniden yazmıştır. Tamamen rivayetlere dayanmasına rağmen, tarihi konuların aydınlatılmasında bize yardımcı olmaktadır. Hatta Kuzey Karadeniz Bölgesi'ndeki Türklerle Trabzon Rumlarının mücadelesi konusunda ayrıntılı bilgi veren hemen hemen tek Türkçe eserdir. **1997 Ordu İl Yıllığı**, s. 30

⁴⁰ Canik ismi bölgede bulunan Çan (Tzan) kavminden gelmektedir. Çan kavimleri genelde Trabzon Kommenleri ile mücadele etmişlerdir. Onlara nispetle de Samsun-Ordu arası ve bu bölgenin dağları yakın zamana kadar Canik adını korumuştur. Selçuklular da bu havaliye ve bazen Trabzon Devleti'ne Canik veya Canit ismini vermişlerdir. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1993, s. 513

⁴¹ Aslında Canik'in sınırları tam olarak belirlenememiştir. Bazı kaynaklar Canik'i Kızılırmak'ın batısından Bolaman Çayı'na kadar olan bölge şeklinde tarif ederken, bazı kaynaklar da Kastamonu'dan başlatıp Giresun'da bittiğini söylemektedir.

eder. Danişmend Gazi'nin ölümünden sonra Danişmendlilerin bölgedeki faaliyetleri uzun süre durur, bölge toprakları da Trabzon Rumlarının eline geçer.

1204 tarihinde ise I. Androkinos'un ölümü üzerine İstanbul'dan kaçırılan torunları Aleksios ve David Komnenos kardeşler Gürcü kraliçesi Tamara yardımıyla Trabzon'a hâkim olarak burada bir devlet kurmuş ve Selçuklu orduları haçlılarla mücadele etmek için bütün güçlerini batıya kaydırduğunda bütün Karadeniz kıyısı boyunca ilerleyerek Ereğli'ye kadar olan Karadeniz kıyılarını ele geçirip sınırlarını genişletmişlerdir. Sınırları genişleyen devletin Trabzon, Giresun, Ordu, Ünye, Samsun ve Sinop yörelerinin yönetimini kardeşlerden Aleksios üzerine almıştır.⁴² İki devlet sürekli birbirleriyle mücadele ettiğinden yöre toprakları bu dönemde iki devlet arasında sürekli el değiştirmiştir. 1230 Yassıçimen Savaşı'nda Anadolu Selçuklu Devleti, Harzemşahları yenilgiye uğrattınca Trabzon Rum Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti'nin egemenliğini tanımak zorunda kalmıştır.⁴³ Bu durum 1243 de Anadolu'nun İlhanlılar tarafından istilasına kadar sürdü. Anadolu'daki Moğol hâkimiyeti kısa sürmesine rağmen bölgenin yapısında büyük değişimler meydana geldi. Bu değişimin en önemli sebebi Moğol istilasıyla birlikte çok sayıda Türk aşiretinin XI. yüzyılda olduğu gibi Anadolu'ya göç etmesidir. Göç edenlerin bir kolu, Karadeniz Dağları'nda yayla yapan veya Harşıt Çayı gibi vadilerden ilerleyen Türkmenlerdi ve bunlar sahillere kadar indi. Fakat Samsun'dan deniz kenarını takip eden yayılma ve Türkleşme hareketi daha sağlam geliyordu.⁴⁴ XIII. asrın ikinci yarısında ise Selçuklular Moğol istilası altında ezilirken bu sahillerin müdafaası Çepni Türklerine kalmıştı. Bu kuvvetli Oğuz Boyu devamlı surette sahilden ve güney boylarından ilerleyerek bölgeyi Türkleştiriyordu.⁴⁵ Samsun ve Ordu arasında Hıristiyanlığı kabul eden asi "Çan" kavmi de bu Türkmen fetihleri ile tedricen tarihe karıştı.⁴⁶ 1341'de kurulan Eretna Devleti'nin, 1359'da yıkılmasıyla Orta Anadolu Birliği sona erdi ve Hıristiyanlarla

⁴² Demir, a.g.e., s. 59

⁴³ **1997 Ordu İl Yıllığı**, s. 34

⁴⁴ Turan, a.g.e., s. 512

⁴⁵ Doğu Karadeniz sahili boyunca Giresun, Ordu, Samsun yöresindeki Oğuzlardan günümüze gelen yer adları XIII. yy.ın sonlarına kadar yöreye yerleşen Türk boylarının izlerinin hala bölgede yaşadığını kanıtlamaktadır. Örneğin Bozokların Yıldızhan boyuna ait Kırıklardan kalma Fatsa'nın 35 km. güneyinde Akkırık, Üçokların Gökhan boyu arasındaki Peçene-Beceneklerden kalma Fatsa'nın 15 km. güneybatısındaki Bacanak, Dağhan boyuna ait Salurlardan kalma Fatsa'nın 17 km. güneybatısı ve Ünye'nin 25 km. güneydoğusundaki Karamanlı, Fatsa'nın 30 km. güneybatısındaki Karakoyunlu ve Mesudiye'nin 10 km. güneybatısındaki Türk köyleri Anadolu'ya göç eden Oğuzların, Türkiye Selçuklu Devleti'nin sona erdiği döneme kadar bölgeye yerleşerek Karadeniz coğrafyasında isim verdikleri düşünülen yerleşim birimleridir. Tellioglu, a.g.e., s. 118

⁴⁶ Turan, a.g.e., s.512

olan sınır bölgelerinde çok sayıda yeni Türk beylikleri ortaya çıktı. Bunlar Gazi Türkmen Beylikleri idi.⁴⁷ Bu beyliklerden Trabzon Devleti'ne sınırdış olanlar arasında; Sivas'ta Eretnalıların yerine geçen Kadı Burhaneddin Devleti, Bayburt ve Erzincan Beyleri, merkezi Milas⁴⁸ (Mesudiye) olan Hacıemiroğulları⁴⁹ Beyliği ve merkezi Niksar olan Tacettinoğulları Beyliği vardı.⁵⁰

Ordu yöresine hâkim olan Hacıemiroğulları Beyliği'nin merkezi Mesudiye Kaleköy olmakla birlikte sınırları, Tokat'ın kuzeyi, Mesudiye, Ordu, Giresun, Samsun'un doğusu ve Trabzon'un batısına kadar uzanmaktaydı. Hacıemiroğulları Beyliği bölgede uzun yıllar hüküm sürdü ve Orta Karadeniz yöresinin Türkleşmesine büyük katkı sağladı. Bu nedenle Hacıemiroğulları Beyliği'nin yöredeki faaliyetleri yöre tarihi açısından oldukça önemlidir.

Hacıemiroğulları Beyliği bölgede hüküm sürdüğü süre içerisinde Trabzon Rum Devleti ve Taceddinoğulları Beyliği ile uzun mücadelelerde bulundu. Özellikle Trabzon Rum Devleti üzerine sürekli akınlar düzenledi. Bayram Bey döneminde çevredeki komşu beyliklerle birlikte bir ara Trabzon kuşatıldı ancak alınamadı. Bayram Beyin ölümünden sonra yerine oğlu Hacı Emir İbrahim Bey 1357–1358 yılında Trabzon Rum Devleti

⁴⁷ Yediyıldız, **Ordu Tarihi**, s. 38

⁴⁸ Bu adın Mylasa/Mylassa'dan geldiği düşünülmektedir. Adın aslı Luwi dilindeki Mela yahut Mila sözcüğü olup Helenleşme döneminde sonuna –s eklenmiş ve bu eklemeli ad Türkçeleşme döneminde Milas şekline dönüşmüştür. XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar bu adı taşıyan kasaba, yöreye ilişkin XV. yy.dan kalma Osmanlı belgelerinde dahi aynı adla anılmakta idi. II. Abdülhamit döneminin ilk yıllarında 1878'de, Milas adı Hamidiye'ye çevrildi; 1908 sonrasında II. Abdülhamit karşıtları devlete egemen olunca kasaba yeniden ad değiştirdi ve Mesudiye adını aldı. Umar, a.g.e., s. 571-572

⁴⁹ Hacıemiroğulları köken olarak Danişmendlilere dayanmaktadır. Danişmendliler'in Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki mirasçıları olan Çepni Türkmenleri, bu yörede iki beylik kurmuştur. Bunların biri Danişmendliler'in de merkezi olan Niksar'da kurulan Taceddinoğulları Beyliği, diğeri merkezi Danişmendliler'in sınır kalesinin bulunduğu Mesudiye Kaleköy'de teşkilatlanan Hacıemiroğulları Beyliği'dir. Hacıemiroğulları Beyliği'nin kurucusunun tam olarak kim olduğu tespit edilememiştir. Kaynakların bazıları beyliğin kurusu olarak Hacı Bayram Beyi gösterirken bazı kaynaklar da beyliğin kurusunun Hacı Bayram Beyin oğlu Hacı Emir İbrahim Bey olduğunu söylemektedir. Ancak, 1455 yılı Ordu ve yöresi tahrir defterinin isminin "*Vilayet-i Bayramlı maa İskefsir ve Milas*" olduğuna, bugünkü Perşembe ilçesinin eski isminin "*Niyabet-i Satılmış-ı Bayram*" ve yine bu defterde geçen Bayram Danişmend, Bayram Gazi, Bayram Gazilü, Bayramşah, Bayramşah-ı Küçük isimlerine bakılacak olursa beyliğin kurucusunun Hacı Bayram Bey olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca 1455 yılı tahrir defterinin ismi olan Vilayet-i Bayramlı Maa İskefsir, Bayram İli-Bayram Memleketi anlamlarına gelmektedir. Demir, a.g.e., s.71

⁵⁰ XIV. yy da Trabzon Devleti çevresindeki Türk beylikleriyle ilgili bilgi alabileceğimiz iki kaynak vardır. Bunlardan biri Trabzon Saray tarihçisi Panaretos'un kroniği diğeri ise Kadı Burhaneddin'in yakını olan Aziz B.Erdeşir-i Esterabadi'nin "*Bezmu-u Rezmi*" adlı eseridir. Bu kaynaklardaki verilerde Trabzon İmparatorluğu'nun XII yy. boyunca iki tarafında birbiriyle çatışma halinde olduğu yüzyılın ikinci yarısında karşılıklı baskılardan devam eden ilişkilerin daha sonraki dönemlerde Trabzon İmparatorları'nın kızlarını Türk beyleriyle evlendirmek suretiyle akrabalık ilişkileri kurarak barış ortamları hazırlamaya çalıştıkları ve böylece varlıklarını korumayı amaçladıkları; bununla birlikte baskın ve çatışmaların yinede devam ettiği anlatılır. Yediyıldız, **Ordu Tarihi**, s. 38

Başkanı I. Basilius'un kızı Theodora ile evlendi.⁵¹ Ancak buna rağmen bu dönemde Trabzon üzerine akınlar düzenlenmeye devam etti. Beylik en parlak dönemini ise Süleyman Bey döneminde yaşadı. Süleyman Bey 1380 yılında sahile inerek Ordu ve yöresini bir daha değişmemek üzere Türk vatanı haline getirdi. Bölgenin tamamen fethedilmesiyle birlikte beylik merkezi Mesudiye Kaleköy'den bugün Ordu şehir merkezine yaklaşık 4 kilometre mesafedeki Eskipazar'a taşınarak buraya Bayramlı ismi verildi. Süleyman Beyin en önemli faaliyetlerinden biri de 1397 tarihinde daha önce hiç Türklerin eline geçmemiş olan Giresun Kalesi'ni fethetmesi oldu.

Ordu ve Giresun çevresinde hâkimiyetini sürdüren Hacıemiroğulları Beyliği'nin Osmanlıya tabi olması ise ilk kez Yıldırım Bayezid'in 1398'de Samsun'a yaptığı seferde gerçekleşmiştir.⁵² Fakat Osmanlı Devleti, beyliği hâkimiyeti altına aldıktan sonra beyliğin yönetimini başlangıçta yine Hacıemiroğulları ailesinde bırakarak beyliğin yöredeki mücadelelerini devam etmesine olanak sağlamıştır. Daha sonra ise bölgenin yönetimi önemli bir kısmı Mesudiye ve Gököy kalelerinde dizdar ve mülazım olarak görev yapan Tımar Beyleri'ne bırakılmıştır.

⁵¹ Demir, a.g.e., s. 74

⁵² Demir, a.g.e., s. 83

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ORDU KAZASI'NIN İDARİ YAPISI

Osmanlı Devleti, taşra yönetiminde Türk-İslam geleneğinin başarılı bir sentezini oluşturmuş, bu sentez içinde ise taşra yönetiminin genel yapısı merkezdeki yönetim kademelerinin alt derecelerinin oluşturulmasıyla şekillenmişti. Devletin ilk zamanlarında merkez-taşra ilişkileri nispeten gevşeklik arz etmekteydi. Ancak devlet güçlendikçe, merkez ile taşra arasındaki ilişkiler daha da sistemli hale getirilerek iyice merkeziyetçi bir yapı kazandırıldı.

XVIII. yüzyılla başlayan askeri mağlubiyetler sonucu devletin ekonomik ve idari yapısının devrin ihtiyaçlarına cevap verememesi nedeniyle, Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda büyük bir değişim sürecine girdi. XIX. yüzyılda, ülkenin ulaşım ağı ve dış ticaret kanallarının değişmesi nedeniyle üretim ve kontrol merkezleri bunlara paralel olarak sürekli bir değişim içinde olmuş, bu nedenle imparatorluğun eyalet sınırları ve hiyerarşisi de özellikle bu yüzyılda devamlı olarak yeniden düzenlenmiştir. Ancak yine de esas itibariyle sistemde taşra teşkilatını büyükten küçüğe doğru eyaletler, sancaklar, kazalar⁵³, nahiyeler ve köyler oluşturmaya devam ettirmiştir. Ülkedeki üretim yapısının değişmesi, bölgesel üretim merkezleri arasında kaymalar meydana gelmesi ve nüfus hareketlerinin bu dönemde yoğunlaşması; önce yerleşme merkezleri arasındaki hiyerarşiyi, daha sonra da imparatorluğun son yıllarına kadar eyalet ve sancak sınırlarının sürekli biçimlendirilmesini gerekli kılmıştır.⁵⁴ Bu nedenle Osmanlı aydınları 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı ilan ettirerek sosyo-ekonomik ve idari alanda yeni bir reform dönemi başlatma ihtiyacı hissetmişlerdir.⁵⁵ Girişilen bu reform döneminde ise daha çok merkeziyetçi bir idarenin

⁵³ Kaza, ticari ve kültürel üstünlüğü ile çevrenin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile, böyle bir topluluk merkezini çevrelemesi köylerin teşkil ettiği idari bir birliktir. Bundan dolayı, kazaların doğuşu, iktisadi, içtimai, coğrafi ve kültürel şartların belirlediği tarihi bir seyir içerisinde vuku bulmuş demektir. Klasik dönem Osmanlı taşra teşkilatında da merkezi olan şehirlerin büyük çoğunluğu, Osmanlı öncesi devirlerde de buldukları bölgenin siyasi, iktisadi ve kültürel bakımdan merkezi durumunda olan yerler olmuştur. M. Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta 1999, s. 218

⁵⁴ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840–1880)**, Ankara 2000, s. 29

⁵⁵ Bülent Tanör, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul 1985, s. 16

yerleşmesini sağlamak amacıyla hem vilayetlerin idari örgütleri hem de mekân düzenlemeleri büyük ölçüde değişikliğe uğradı. Babiâli, taşrayı daha yakından kontrol edebilmek için eyaletlerin fiziki sınırlarını daralttı. Sınırları daraltılan vilayetlerin geliri ve nüfusu az olduğundan kontrolü mümkün olabiliyordu ve bu aynı zamanda valinin de daha az sayıda sancak ve kazaları daha etkin bir biçimde yönetebilmesi anlamına geliyordu.⁵⁶ Böylece XIX. yüzyılda vilayet idaresinde merkeziyetçi modele göre bir dizi reformların uygulanması, taşrada otoriteyi ele geçerin derebeyleri ve nüfuz gruplarını sindirdi.

10. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar İdari Yapı

Osmanlı Devleti, Ordu yöresini hâkimiyeti altına aldıktan sonra başlangıçta Hacıemiroğulları Beyliği'nin idari teşkilatlanmasında büyük değişikliklere gitmedi. Ankara Savaşı'ndan sonra 11 yıl fetret devri yaşayan devlet kısa sürede kendini toparlayarak Anadolu'da tekrar Türk birliğini sağlama çalışmalarına hız verdi. Bu çalışmalar doğrultusunda 1427'de tekrar Ordu ve yöresini ele geçirerek buranın tahririni çıkardı. Ancak bu tahrir henüz ele geçmediği için Ordu Kazası'nın bu dönemki idari yapısı ve sınırları hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Osmanlı Devleti bölgenin ikinci tahririni ise imparatorluğun diğer bölgeleriyle birlikte Fatih Sultan Mehmet zamanında 1455 yılında çıkarmıştır. Bu tahrire göre Bolaman Irmağı ve Aksu Irmağı'nı sınır olarak belirlenip yöre üç kazaya bölünmüştür. Bolaman Irmağı'nın batısında kalan bölüm Canik Sancağı'na katılmış, iki ırmağın arası Vilayet-i Bayramlı, Aksu Irmağı'nın doğusunda kalan kısım ise Vilayet-i Çepni (Çepni ili/Çepni memleketi) olarak adlandırılmıştır. Vilayet-i Bayramlı olarak isimlendirilen ve Bolaman Irmağı'nın doğu kısmında kalan bölgenin sınırı, tabii olarak bugünkü Ordu İli'nin sınırları gibi değildir.⁵⁷ Fatsa'nın hemen doğusunda denize dökülen Bolaman Irmağı'nı ve bugünkü Aybastı Kazası'nın batı sınırını takiben Kelkit vadisine inen hat, Ordu Kazası'nın batı sınırını teşkil etmiştir. Güney sınırında İskefsir (Reşadiye) ve Milas (Mesudiye) kazaları, doğuda bugün Giresun'un Ordu'ya komşu olan kaza ve nahiyelerini içine alan bölge yer almış, kuzey sınırını ise Karadeniz oluşturmuştur.⁵⁸

⁵⁶ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 2000, s. 150

⁵⁷ Demir, a.g.e., s. 77

⁵⁸ Yediyıldız, **Ordu Tarihi**, s. 62

Bu Tahrir Defteri'ne göre bu dönemde Ordu yöresinin resmi adı “*Vilayet-i Canik-i Bayramlu maa*”⁵⁹ *İskefsir ve Milas*”tır.⁶⁰ İlk defterlerde bugünkü Perşembe İlçesi “*Niyabet-i Satılmış-ı Bayram*” diye, Fatsa'nın Bolaman Çayı'nın batısında kalan bölgeler ise “*Nahiye-i Satılmış-ı Ferid Beğ*” diye adlandırılmaktadır.⁶¹ 1455 tarihli tahrir defterine göre “*Vilayet-i Bayramlu maa İskefsir ve Milas*” bölgesi yirmi dört idari birime ayrılmıştır. Bu birimlerden biri nahiye, dördü “*niyabet*”, biri “*nahiye-i niyabet*”, sekizi “*bölük*”, ikisi “*bölük-ü geniş*”, ikisi “*bölük-ü niyabet*”, biri “*bölük-ü niyabet-i geniş*”, biri “*nahiye-i niyabet-i geniş*”, ikisi “*niyabet-i geniş*” ve birisi de “*divan*” tabirleriyle tasnif edilir.⁶² Bu dönemde tahrir defterlerine göre Trabzon Sancağı içinde kalan Giresun şehrinin doğusunda bulunan ve bugün merkez kazaya bağlı köylerin çoğu Canik-i Bayram kazası dâhilinde bulunuyordu. Mesela Giresun'un doğusunda denize dökülen Batlama Deresi üzerinde olup bugün Giresun'un merkez ilçesine bağlı bulunan Akköy ve Meliklü, “*Niyabet-i Kepsil*” ve “*Bölük-i Pir Kadem Kethüda*”ya, Sayca ise “*B. Şemseddin Kethüda*”ya bağlı idiler.⁶³

XVI. yüzyıla kadar yukarıdaki idari yapılanma içinde bulunan Ordu ve yöresi bu dönemden sonra taşra teşkilatındaki değişimlerle birlikte kronolojik olarak sırasıyla şu sancak ve eyaletlere bağlanmıştır.

1515–1520 yılları arasında Karahisar-ı Şarki Sancağı'na bağlı olarak Erzincan Eyaleti,
1520–1537 yılları arasında Canik Sancağı'na bağlı olarak Rum Eyaleti'ne,
1537–1553 yılları arasında Karahisar-ı Şarki Sancağı'na bağlı olarak Rum Eyaleti'ne,⁶⁴
1553–1647 yılları arasında Karahisar-ı Şarki Sancağı'na bağlı olarak Erzurum Eyaleti'ne bağlanmıştır.⁶⁵

⁵⁹ Beraber, birlikte anlamlarına gelmektedir.

⁶⁰ Yediyıldız, **Ordu Tarihi**, s. 42

⁶¹ Bahaeddin Yediyıldız, **Ordu Kazası Sosyal Tarihi**, Ankara 1985, s. 41

⁶² Yediyıldız, **Ordu Kazası**, s. 42

⁶³ Yediyıldız, **Ordu Kazası**, s. 19

⁶⁴ Bu dönemde kazanın nahiyeleri Habsamana, Bolaman Bölüğü, Çamaş, Bucak, Satılmış, Ulubey, Şayıblü, Fermude, Keysel, Bedirli, Şemseddin, Ebulhayr, Baran nahiyeleridir.1554 Tarihli 288 Numaralı defterde “*Nahiye-i Kürtün*” şeklinde bir kayıt bulunmamakla birlikte, adı geçen defterde Üregir, Bayramoğlu, Yağlıdere, Karaburun, Elkerimluhas, Alahnas ve Haşrid nahiyeleri dışında Kürtün adlı bölgeye de tabi iskân birimleri bulunmaktaydı. Hanefi Bostan, **XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, Ankara 2002, s. 45

⁶⁵ Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Ankara 2006, s. 399

Bu dönemde Ordu Kazası'nın nahiyeleri şunlardır;⁶⁶

1. Nahiye-i Bayramlı	11. Nahiye-i Fermüde
2. Nahiye-i Bolaman	12. Nahiye-i Kepsil
3. Nahiye-i Çamaş	13. Nahiye-i Şemseddin
4. Nahiye-i Ehtiyar	14. Nahiye-i Ebül-hayr
5. Nahiye-i Bucak	15. Nahiye-i Bozat
6. Nahiye-i Satılmış	16. Nahiye-i Elmalu
7. Nahiye-i Ulu-beğ	17. Nahiye-i Kızık
8. Nahiye-i Ali Beğ-Ece	18. Nahiye-i İskefsir
9. Nahiye-i Şayıblü	19. Nahiye-i Milas
10. Nahiye-i Bedirlü	20. Nahiye-i Habsamana

Ordu, 1647 tarihinde Gököy ve Bucak kasabaları ile birlikte Trabzon'a bağlandı. 1831'de Erzurum Eyaleti'nin Şarki Karahisar Livası'na bağlı olan Mesudiye ve Aybastı ilçeleri haricinde Fatsa'nın batısında kalan bütün topraklar Trabzon Eyaleti'ne dâhil edildi. Fatsa'nın iç ve batı kısımlarıyla Ünye de Canik (Samsun) Livası'na bağlandı. Daha sonraki dönemlerde Bulancak ve Bulancak'ın doğu kısımları Giresun'a, Reşadiye İlçesi Tokat'a devredildi.

Tanzimat'tan sonra taşra teşkilatının eyalet, sancak, kaza olarak üç temel birime bölünmesiyle birlikte Giresun Kazası ve Bulancak nahiyesi Ordu Kazası'na bağlanarak Ordu Livası oluşturuldu. Oluşturulan Ordu Livası'nın idari birimleri ise şu şekildeydi:⁶⁷

1. Kireson	9. Camaş
2. Ordu maa Bayramlı ve Bulancık	10. Kara-kuş
3. Bulaman	11. Uzgara maa Ulu-beğ
4. Ebil-Hayr maa Nevahi	12. Nahiye-i Pir Aziz
5. Pençşenbe ve Ya'kub-Beğ	13. Nahiye-i Ayvasıl
6. Habsamana	14. Almalu
7. Aybasdı	15. Ak- küy
8. Karamık maa Şefik	16. Pazar-suyu

⁶⁶ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara 2000, s. 197

⁶⁷ Baykara, a.g.e., s. 239-240

11. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İdari Yapı

XIX. yüzyıldan sonra ülkenin ulaşım şebekesi ve dış ticaret yollarının değişmeye başlaması, beliren ve büyüyen yeni yerleşim merkezleri ortaya çıkardı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin idari bölünmede yeni düzenleme ve düzeltmeler yapmasını gerekli kıldı. XIX. yüzyıldan itibaren hızla gelişmeye başlayan Ordu bu düzenlemelerle birlikte 1847 tarihinde Trabzon Vilayeti'ne bağlı bir liva haline getirildi. Yüzyılın ikinci yarısında yaşanan sürekli ve kısa süreli değişikliklerle birlikte Ordu Kazası'nın idari yapısı da sürekli değişti. Bu dönemde kazanın idari yapısında kronolojik olarak şu değişimler meydana geldi.

1854–55 yılında Giresun Kazası, Trabzon'dan ayrılarak Ordu Livası'na bağlandı. Bir yıl sonra 1856'da Giresun, Keşap ile birlikte (Keşap maa Giresun) Ordu'dan ayrılarak yeniden Trabzon'a bağlandı ancak 1857'de Trabzon'dan ayrılarak tekrar Ordu Livası'na bağlandı.⁶⁸ 1860'ların başlarına gelindiğinde Ordu 7 kazası olan bir sancaktı ve Giresun Kazası da bu sancağa bağlıydı.⁶⁹ Ancak Giresun asrın ikinci yarısında hızla gelişerek 1863'te önce Ordu Sancağı'nın merkezi olmuş bir yıl sonra da sancak, Giresun Sancağı ismini almış ve bu durum 1868 yılına kadar devam etmiştir.⁷⁰ 1868 tarihinde ise Giresun Sancağı'nın lağvedilmesiyle Ordu Kazası tekrar Trabzon Sancağı'na bağlanmıştır. Bu dönemde Trabzon Sancağı'nın diğer kazalarını, Giresun, Tirebolu, Rize ve Of, nahiyelerini Perşembe, Maa Ulubey Hapsemana, Aybastı, Akköy, Keşap, Görele, Akçaabat, Maçka, Maa Yomra Vakf-i Sagir, Sürmene, Maa Tonya ve Vakf-i Kebir, Kura-i Seba oluşturmuştur.⁷¹

Nahiyeler

Nahiye kavramı Osmanlı idari yönetimi içerisinde çok değişik manalarda kullanılmıştır. Nahiye tek bir idari ünite olarak daimi ve sınırlandırılmış bir bölgeyi ifade

⁶⁸ Ayhan Yüksel, "Salnamelere Göre Giresun Bölgesi'nin İdari Durumu ve İdarecileri", **Giresun Tarihi Sempozyumu (24–25 Mayıs 1996)**, İstanbul 1997, s. 174

⁶⁹ İlber Ortaylı, "19. Yüzyılda Trabzon Vilayeti ve Giresun Üzerine Gözlemler", **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim**, s. 123

⁷⁰ Sezen, a.g.e., s. 399, M. Hanefi Bostan, makalesinde Giresun'un Ordu Sancağı'na bağlılığının 1282 (1865) yılına kadar devam ettiğini, 1284 (1866) tarihinde ise Giresun'un Trabzon Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline getirildiğini ifade etmektedir. M. Hanefi Bostan, "XV-XIX. Yüzyıllarda Giresun Kazası'nın İdari taksimatı ve Nüfusu", **Giresun Tarihi Sempozyumu (24–25 Mayıs 1996)**, İstanbul 1997, s. 123–124

⁷¹ TVS, 1286 (1869), s. 139-141

ettiği gibi coğrafi özelliklerin belirlediği muayyen bir bölgeyi tanımlamak, idari bir terim olarak da belirli köyler ve mezralar grubunu anlatmak için kullanılmıştır.⁷²

1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yayınlandığı tarihte Ordu Kazası Maa Ulubey Hapsemana Nahiyesi, Aybastı Nahiyesi ve Perşembe Nahiyesi olmak üzere 3 birimden oluşmaktaydı. 1871 Vilayet Nizamnamesi'nin nüfusu 500 kişiden fazla olan köy ve çiftlikleri nahiyeye olarak kabul edilmesiyle Maa Ulubey Hapsemana nahiyesi, Ulubey ve Hapsemana nahiyeleri olarak ikiye ayrıldı ve böylece Ordu Kazası'nın nahiyeye sayısı 4'e çıktı. 1873 tarihinde Ünye Kazası'na bağlı Maa Çemaş Bolaman nahiyesinin Ordu'ya bağlanmasıyla da kazanın nahiyeye sayısı 5'e yükseldi.⁷³ 1874'te Aybastı nahiyesi kazaya dönüştürülmesiyle Ordu Kazası'nın nahiyeye sayısı tekrar 4'e inmiş oldu. Ancak bu durum uzun sürmedi ve kısa süre sonra Aybastı tekrar nahiyeye olarak Ordu Kazası'na bağlandı. Nitekim 1881 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde Aybastı'yı tekrar Ordu Kazası'na bağlı bir nahiyeye olarak görmekteyiz.

Köyler

Köyler, Osmanlı yönetiminin klasik devirden beri kırsal alanda en alt birimlerini oluşturmaktaydı. Kayıtlarda isimlerinden başka sakinlerinin diniyle de belirlenen köyler iktisadi, mali, idari yönden kendi içinde kapalı bir ünitelerden ibaretti. Ancak bu ünitenin tanınmaya başlaması, XIX. yüzyılın yönetim reformlarıyla birlikte oldu.⁷⁴

Ülke genelinde olduğu gibi Ordu Kazası'nda da çok sayıda köy vardı ve halkın büyük çoğunluğu köylerde yaşamaktaydı. Nitekim Ordu Kazası'na bağlı köy sayısına baktığımızda 1869'da 218, 1875'de 249, 1910 tarihine gelindiğinde ise 312 köyü olduğu

⁷² Ünal, a.g.e., s. 223-224; Nahiyelerden ilk kez söz eden 1864 Vilayet Nizamnamesi olmuştur. Ancak 1864 Vilayet Nizamnamesi, nahiyeden söz etmekle beraber; kuruluşu, organları ve yönetim usulü hakkında hiçbir hüküm içermemekteydi. Nahiyelerin statülerinin asıl belirleyen ise 1871 "*İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi*" olmuştur. 1871 Vilayet Nizamnamesi nahiyeyi en az 500 erkek nüfusun yaşadığı köy ve çiftlikler olarak belirtmiş ve böylece nahiyeye yönetimin, statüsünü belirleyerek daha etraflı bir biçimde düzenlemiş ve taşra yönetiminin bir kademesi haline getirmiştir. Buna göre bir nahiyenin kuruluşu uzun bürokratik işlemlere bağlıdır. Önce kuruluş nedenleri ve nahiyenin sınırları sırasıyla kaza, liva ve vilayet idare meclislerinde müzakere edilir. Bundan sonra, konu vilayet umumi meclisi toplantısında görüşülür ve bir kara bağlanır. Bu kara ve gerekçe merkezi hükümete bir mazbata ile bildirilerek, padişahın iradesiyle nahiyeye resmen kurulmuş olurdu. Ortaylı, **Mahalli İdareler**, s. 99

⁷³ TVS, 1290 (1873), s. 95

⁷⁴ Ortaylı, **Mahalli İdareler**, s. 106

görülmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başında nahiyelere bağlı köylerin sayısı ise şöyledir;

Tablo : 1
Ordu Kazası ve Nahiyelerinin Köy Sayıları⁷⁵

İdari Birim	Köy Sayısı	
	1878	1910
Ordu Merkez Kazası	62	80
Perşembe Nahiyesi	37	56
Bolaman Nahiyesi	37	40
Ulubey Nahiyesi	35	47
Hapsemana Nahiyesi	46	49
Aybastı Nahiyesi	36	40
TOPLAM	253	312

Kaynak: Çebi, *Salnamelerde Ordu*, Ordu 2003, s. 27
TVS, 1295 (1878), s. 239

Ordu Kazası'nı Sancak Yapma Çalışmaları

Ordu Kazası ilk kez Karahisar-ı Şarki'ye bağlı olarak Rum Eyaleti'ne bağlı olduğu 1537 tarihinde sancak haline getirilmiştir. Ancak bu dönemdeki taşra teşkilatı ile Tanzimat sonrası vilayet, liva, kaza hiyerarşisi aynı değildir. Tanzimat'tan sonra ise ilk kez liva haline getirildiği tarih 1847'dir. Bu tarihte Ordu Trabzon Eyaleti'ne bağlı bir livadır.⁷⁶ 1857 yılında Giresun Kazası'nın Ordu'ya bağlanmasıyla da Ordu, 7 kazası olan bir sancak halini almıştır. Ancak Giresun'un asrın ikinci yarısından itibaren hızla gelişmesiyle 1863'te sancağın merkezi Giresun'a kaydırılmış, 1864 yılında ise sancak Giresun Sancağı ismini almıştır. Bu durum ise 1867 yılına kadar devam etmiş, 1868 yılında Giresun Sancağı lağvedilerek Ordu ve Giresun, Trabzon Sancağı'na bağlı bir kaza konumunda olmuşlardır.

Ancak Ordu Kazası'nın gerek stratejik açıdan önemi gerekse Trabzon Sancağı'nın en büyük kazası olması dolayısıyla zaman zaman sancak yapılması için teklifleri gündeme geldi. Bu yönde yapılan ilk teklif 1884 tarihinde Gümüşhane Sancağı örnek alınarak

⁷⁵ 1878 Tarihindeki köy sayılarına mahalleler de dâhildir.

⁷⁶ Sezen, a.g.e., s. 399

önemine binaen Ordu, Fatsa ve Ünye kazaları birleştirilerek bir sancak oluşturulması teklifidir. Teklifte halkın Ordu, Fatsa ve Ünye kazalarının birleştirilerek sancak oluşturulmasını istediği ve yörenin daha iyi idaresi için bunun gerekli olduğu belirtilmekteydi. Ancak oluşturulacak yeni sancağın merkezinin neresi olacağı konusunda kesin bir karara varılamadığından konunun araştırılması isteniyordu. Tayin olunacak merkezin başlangıçta Fatsa Kasabası olması daha uygun gibi görülmüş ise de gerekli vasıtalardan yoksun olduğu ve ticaret, siyaset ve askeri açılardan daha uygun konumda olan “*Vona Limanı*”⁷⁷ nin merkez kabul edilmesi gerektiği bildiriliyordu.⁷⁸ Bu konuda ikinci teklif Halil İbrahim Paşanın kaymakamlığı döneminde yapıldı. Halil İbrahim Paşa, 1907 yılında Trabzon Vilayeti’ne merkezle birlikte 6 nahiyesi 237 köyü ve 120.000 nüfusu olan Ordu Kazası’nın sancak yapılması için Trabzon Vilayeti’ne teklifte bulundu. Halil İbrahim Paşanın bu teklifi vilayetçe olumlu karşılanarak İstanbul Hükümeti’ne intikal ettirildi. Ancak aynı tarihte Giresun Kazası’nın sancak olma isteğini bildirmesi üzerine, bu kazaların birbirine çok yakın olması ve bölgede bir husumet doğabileceği gerekçeleriyle merkezi hükümet iki kazanın da sancak olma teklifini kabul etmedi.⁷⁹ Üçüncü teklif ise 1910 tarihinde kazanın büyüklüğünden dolayı mutasarrıflığa dönüştürülmesi için Şeyhzade ve arkadaşları tarafından yapıldı.⁸⁰ Ancak yapılan bu tekliflerin hepsi çeşitli gerekçelerle kabul edilmedi ve Ordu’nun sancak olma hayali 1920 yılına kadar devam etti.

Ordu Kazası’nın sancak haline getirilmesi ise 28 Kasım 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi’ne, merkezi Giresun Kasabası olmak üzere, Giresun, Tirebolu ve Ordu kazalarının birleştirilerek müstakil Giresun Sancağı teşkil edilmesi teklifi sonucunda gerçekleşti. Meclise sunulan bu teklifle birlikte yapılan uzun tartışmaların ardından Ordu Kazası sancak haline getirildi. Büyük Millet Meclisi’nde 4 Aralık 1920 tarihli ve 108 sayılı toplantıda alınan kararla merkezi Ordu olmak üzere, Canik Sancağı’na bağlı Fatsa ve Ünye kazaları birleştirilerek Ordu Müstakil Livası oluşturuldu. Bu kararın, 69 sayılı kanunla 4

⁷⁷ Evliya Çelebi burası hakkında şu bilgileri vermektedir; “*Vona Cenevizliler tarafından yapılmıştır. Fatih zamanında Osmanlıların eline geçmiştir. Kalesi deniz kenarında yuvarlak, eski bir kaledir. Burası güzel ve demir tutar büyük bir limandır. Gemilerin demirlemeden yatması mümkündür.*” Evliya Çelebi, **Tam Metin Seyahatname**, İstanbul trsz., s. 449

⁷⁸ **BOA, Y. PRK. DH**, No. 1/81, sene 7 R 1302

⁷⁹ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 188–189

⁸⁰ **BOA, Dâhiliye Nezareti**, No. 74/44, sene 12 B 1326

Nisan 1921 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmesiyle Ordu uzun yıllar özlemini çektiği sancak olma hasretine böylelikle kavuşmuş oldu.⁸¹

12. Yerel Yönetim

120. Ordu Kazası'nda Yerel Yönetim

Yerel Yönetim; siyasal, hukuki bir kavram ve sosyal-idari bir kurum olarak geç ortaçağlar Avrupasının ürünüdür. Öz mali kaynaklarını kendi organlarının kararları doğrultusunda kullanan özerk bir mali idari yapı ve bu yapının tüzel kişilik kazanması yoluyla şehirlerin özgürleşmesi; gerçekte XII. yüzyıl Avrupasında başlayan ve boyutları bugüne kadar uzanan bir tarihsel olgudur.⁸² Yerel yönetim geleneği ise; demokratik yaşamı ve siyasal katılmayı tek kelimeyle yurttaşlık bilincini yerleştiren bir gelişmedir. Güçlü bir yerel yönetim sadece kentlerin ve köylerin bayındırlığını ve sağlıklı yaşamını sağlayan bir örgüt demek değildir; ön planda sağlam bir demokratik terbiyenin yerleşmesini hazırlayan bir toplumsal süreçtir.⁸³ Tanzimat'la birlikte Osmanlı siyasi hayatına giren bu kavramlar zamanla olgunlaşarak günümüz yerel yönetim anlayışının şekillenmesinde önemli paya sahip olmuştur.

Osmanlı klasik döneminde kaza merkezleri nüfusu fazla kalabalık olmayan yerleşim yerleriydi ve kazaları kadılar yönetmekteydi. Her kaza dairesi 40, 50, bazen 300 kadar köyü toplamaktaydı. Bu köylerde ortaya çıkan hukuki sorunlar, o şehir veya kasaba kadısının mahkemesine gelirdi. Kadılar buralarda hem idari amir, hem de belediye hizmetlerinin sorumlusu olarak görev yapmaktaydılar. Kadı sadece şehrin değil civarındaki köy ve nahiyelerin de mülki amiri ve yargıcı idi, sözü edilen alan ise onun kaza dairesiydi. Merkez bürokrasisinin üyesi olan kadı belirli bir süre için tayin edildiği bu bölgede; yargının, kolluk işlerinin, mali görevlerin ve şehir yönetiminin sorumlusuydu.⁸⁴ Kadının belediyecilik cephesinde en çok meşgul olduğu iş esnaf işleri narh yahut azami fiyat keyfiyetleri idi. Esnafın aralarında çıkan ihtilafları kadı hallederdi. Belediye yasaklarına aykırı hal ve hareketleri görülenleri kadı cezalandırırdı. Yenilecek şeylerin bolluğuna ve

⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C. VI, 30.11.1336, s. 140–147, Devre I, C. IV, 1.12.1336, s. 192–199; Ayrıca Bkz. Sıtkı Çebi, *Ordu Şehri Belediye Tarihi*, Ordu 2002, s. 331–362

⁸² Ortaylı, *Mahalli İdareler*, s. 1

⁸³ Ortaylı, *Mahalli İdareler*, s. 4

⁸⁴ Ortaylı, *Mahalli İdareler*, s. 12

ucuzluğuna bunların hükümetin emirlerine ve konulan narha uygun surette satılıp satılmadığına kadı bakardı. Kısacası kadı, fikrinde ve icraatında tam bir istiklal sahibiydi.⁸⁵ Bu nedenle Tanzimat devrine kadar Osmanlı Devleti'nde şehir ve eyalet idaresinden, vakıflar gibi ekonomik-sosyal kuruluşlardan, cemaat örgütlerinden söz edilebilmekte ancak mahalli idare gibi bir kavram ve kurumdan hatta idareye yardımcı olan devamlılık kazanmış mahalli kurullardan söz etmek mümkün değildi. Osmanlı Devleti'nde çağdaş anlamda yerel yönetim ise Tanzimat'la birlikte söz konusu olmaya başladı. Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminde daha güçlü ve merkezi bir yönetim oluşturmak istediği için klasik dönem yönetiminin mahalli gruplara, dini cemaatlere, vakıflara bıraktığı bazı hizmetleri merkezi hükümet örgütünün işlevleri içine aldı. İlk anda iltizam usulü kaldırıldı, merkezden gönderilen yetkili muhassıllar ve onlara yardımcı olarak mahalli halkın temsilcileri ve ruhani reislerden oluşan devamlı kurullar (muhassıllık meclisleri) bu işlerle görevlendirildi. Ancak, kısa zamanda merkeziyetçi bir mali idareyi gerçekleştirecek bürokratik altyapının noksanlığı görüldü ve tekrar iltizam usulüne geri dönüldü.

1840'lardan sonra muhassıllık meclislerinde ve memleket meclislerinde, daha sonra vilayet, liva, kaza idare meclislerinde, vilayet temyiz divanlarında, ziraat komisyonu, mal sandığı ve belediye meclislerinde yerel temsilciler görev yapmaya başladı. Bu dönemde, merkezi hükümet bu grupları dışlayacak güçte olmadığından, özellikle Islahat Fermanı hükümlerinin de etkisiyle yerel temsilciler vilayet teşkilatı içinde sadece vilayet, liva ve kaza idare meclislerine değil; mahkemelere ve eyaletin bazı hizmetlerini görmek için kurulan ihtisas komisyonlarına da girmeye başladılar. XIX. yüzyılın ortalarına doğru kadıların idari güçlerinin zayıflaması ile birlikte Mart 1842'den itibaren kaza müdürlükleri teşkil edilmeye başlandı.⁸⁶ Halkın önde gelenlerinden tayin edilen bu kaza müdürlerine önceleri maaş veya benzeri maddi gelir verilmemekte sadece devlet için yaptıkları zorunlu masraflar ödenmekte bu durum da yer yer yolsuzlukların ortaya çıkmasına yol açmaktaydı.⁸⁷ Her ne kadar bazı aksaklıklar yaşanmış olsa da bu durum halkın yavaş yavaş yerel yönetimde söz sahibi olmaya başlaması ve yerel yönetim anlayışının oluşması anlamına geliyordu.

⁸⁵ Osman Nuri Ergin, "Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı", **Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üstüne Seçmeler**, Haz. Selahattin Yıldırım, İstanbul 1987, s. 119

⁸⁶ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", **Bellekten**, 206 (1989), s. 237-257

⁸⁷ Saydam, a.g.e., s. 132

1864 ve 1871 tarihlerinde yayınlanan vilayet nizamnameleriyle birlikte ise kazaların başına kaymakam tayin edilmeye başlandı. Kaymakamlar, doğrudan Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olup, atanma ve diğer özlük işleri bu makam tarafından yapılırdı. Ancak, valilere karşı sorumlulukları vardı ve bağımsız olarak önemli kararlar alıp yürütme yetkileri sınırlı idi.⁸⁸ Ayrıca valilere kaymakamları azletme yetkisi verilmişti. Kaymakam sancak meclisine başkanlık yaparak sancağı yönetirdi. Bununla birlikte kaymakamın yetkileri kaza meclisi oluşturularak sınırlandırılmıştı. Dolayısıyla kaymakam, meclislerde görüşülüp kabul edilen resmi binalar, ziraat, nafia, yol ve vergi işleri gibi konulardaki dilek ve teklifleri uygulamakla görevli idi. Bu konularda sorumlu olduğu üst makam ise mutasarrıftı.⁸⁹

Ayrıca nizamnamelerle birlikte kaymakam başkanlığında kaza idare meclisleri oluşturuldu. Bu meclisler mal müdürü, tahrirat kâtibi, naip (kadı vekili), müftü ve gayrimüslim cemaatin ruhani reisleri gibi tabii üyeler ve ikisi müslim ve ikisi de gayrimüslim dört seçilmiş üyeden oluşmaktaydı. Kaza meclisleri idari davaları, kaza gelir ve giderlerini inceler miri malların yönetimi ve korunması, yerel sağlığa ait tedbirlerin alınması, beledi tesislerin onarılması, köy yollarının yapım ve bakımı gibi konuları görüşüp karara bağlardı. Bundan başka meclis vergi itirazlarını görüşmek için ilk merciiydi. Kaza meclisleri, kaymakamın yetkisi dâhilindeki mukaveleler ve alım satım işlemlerinin usule uygunluğunu inceler, bu denetim görevini yerine getirdikten sonra itirazlarını veya yetkisini aşan konuları liva idare meclisine havale için karar verirdi. Bununla birlikte kaza idare meclisleri, taşra yönetim hiyerarşisi içinde hareket ve karar yeteneği en az olan organlardı. Bu meclisler, en ufak sorunları bile üst kademelerle yazışmak zorundaydılar. Bu durum da vilayet yönetiminde kırtasiyeciliği artırarak işlerin aksamasına sebep olmaktaydı.⁹⁰ Görüldüğü gibi Babıâli bir yandan merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalışırken bir taraftan da halkın yönetime katılması yönünde önemli adımlar atmaktaydı.

Nizamnamelerle birlikte oluşturulan bu düzenlemeler içinde Ordu Kazası'nın yönetiminde 28 kaymakam, 18 naip, 5 müftü ve 15 mal müdürü görev yaptı. Kazada görev yapan idarecilerin isimleri ve görev yaptıkları yıllar aşağıdadır.

⁸⁸ Çadırcı, a.g.e., s. 236

⁸⁹ Yolalıcı, a.g.e., s. 20

⁹⁰ Ortaylı, **Mahalli İdareler**, s. 82

<u>Adı</u>	<u>Rütbesi</u>	<u>Görev Yaptığı Yıl</u>
1. Ethem Ağa ⁹¹	-----	1862
2. İbrahim Bey	Rikab, Kapucubaşı	1869–1871
3. Mu'in Bey	Salise	1872
4. Hasan Efendi	Salise	1873
5. Said Bey	-----	1874
6. Mehmet Bey	Kapucubaşı Rabia	1875
7. Ali Zahir Efendi	-----	1876
8. Daver Efendi	Salise	1877–1879
9. Hafız Efendi	Salise	1881
10. Hacı Osman Paşa ⁹²	Mirimiran	1885,1886
11. Kamil Bey ⁹³	-----	1886
12. Bekir Sıtkı Paşa	Miri-miran	1889
13. Mehmet Ali Efendi	Mütemayiz	1893–1895
14. Şakir Efendi	Mütemayiz	1896
15. Mehmet Rüştü Bey	Saniye	1897
16. Ali Nevzat Bey	Salise	1898
17. Ahmet Ramiz Efendi	Saniye	1899,1900
18. Mehmet Ziya Paşa	Miri-miran	1901–1903
19. Mehmet Muharrem Bey	-----	1905
20. Azad Efendi ⁹⁴	Evvel-i sani	1906
21. Hacı Halil İbrahim Paşa	Miri-i miran	1907
22. Mehmet Muharrem Efendi	-----	1908
23. Faik (Günday) Bey ⁹⁵	-----	1908
24. Ömer Cevat Bey	-----	1910
25. Tunalı Hilmi Bey	-----	1911

⁹¹ BOA, A. MKT. UM, No. 538/11, sene 4 Ş 1278. Bu belgede İstabl-ı Âmire Müdirliği payelilerinden İzzetli Edhem Ağanın Bucak Sancağı Kaymakamlığı'na tayin olduğu ifade edilmektedir.

⁹² BOA, İ. DH, No. 76480, sene 16 S 303

⁹³ BOA, DH. MKT, No. 1348/41, sene 12 Ca 1303

⁹⁴ Trabzon'da yayınlanan Trabzon Gazetesi'ne göre 1906–1907 tarihleri arasında Ordu'da Kaymakam İzzet Bey olarak görülmektedir. Gökhan Selcik, **Trabzon Gazetesine Göre Trabzon Vilayeti (1906–1907)**, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2002, s. 102

⁹⁵ Ordu Kaymakamlığına Mehmet Muharrem Efendinin atanmasını istemeyen Ordulular, kendisine telgraf çekerek protesto ettiler ve kente gelmesini istemediler. Bu nedenle Mehmet Efendi göreve başlamadan geri dönmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Trabzon Valisi Arif Paşa, Faik Bey'i Ordu Kaymakamlığı'na vekâleten atadı. İbrahim Dizman, **Ordu'nun 20. Yüzyılı (1900–1999)**, Ordu 2006, s. 19–20

26. Haydar Bey ⁹⁶	Yüzbaşı	1912
27. Ahmet Naci Bey	-----	1912
28. Ali Faik Bey	-----	1913

Kaza yönetiminde kaymakamdan sonra gelen kişi kaymakamın vekili olan naipti. Naip, kadının mahkeme işlerinde yardımcılığını yapmaktaydı. Klasik dönemde Naipler, Kadı'nın bulunmadığı hallerde duruşmaları idare etmek, serbest dirlikler içerisinde yer almayan köylerdeki davaların yerinde görülmesi için olay mahalline gitmek gibi görevleri ifa ediyordu.⁹⁷ Kadılar tayin edildikleri yere bizzat gitmeyerek naip görevlendikleri gibi, kaza merkezlerine tabi nahiyelere de naip tayin edebiliyordu.⁹⁸ Naipler, Tanzimat döneminden itibaren ise kazalarda kaymakamın yardımcısı olarak görev yapmaya başladılar. Özellikle belediye ile ilgili görevlerde naiplerin rolleri büyüktü. Ordu Kazası'nda görev yapan naiplerin isimleri, rütbeleri ve görev yaptıkları yıllar şunlardır;

<u>Adı</u>	<u>Rütbesi</u>	<u>Görev Yaptığı Yıl</u>
1. Osman Efendi	Kuzatdan	1869
2. Süleyman Sıdkı Efendi	Kuzatdan	1870–1872
3. Hüseyin Hüsnü Efendi	-----	1873
4. Salih Rasim Efendi	Müderrişandan	1874,1875
5. Osman Nuri Efendi	-----	1876–1878
6. İsmail Hakkı Efendi	-----	1879
7. Mahmut Arif Efendi	-----	1881
8. Hasan Efendi	-----	1889
9. Hacı Hasan Efendi	-----	1893
10. Hüseyin Hüsnü Efendi	-----	1895,1896
11. Mustafa Nuri Bey	-----	1897,1898
12. İsmail hakkı Efendi	-----	1899
13. Süleyman Sırrı Efendi	Hafız	1900
14. İsmail Hakkı Efendi	-----	1901,1902
15. Mustafa Nuri Efendi	-----	1903–1905

⁹⁶ 1912 tarihinde Ordu Kaymakamlığı'na atanan Yüzbaşı Haydar Bey bu görevde çok kısa süre kaldı. Yerine aynı yıl içinde Ahmet Naci Bey atandı. Dizman, **20. Yüzyıl**, s. 22

⁹⁷ Ünal, a.g.e., s. 220

⁹⁸ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları**, İstanbul 2005, s. 51

16. Ramiz Efendi	-----	1908
17. Mehmet Emin Efendi	Mahrec	1909
18. Hasan Tahsin Efendi	-----	1910

Kazalarda yönetimde söz sahibi olanlardan biri de müftülerdi. Naipten başka müftü de kadının mahkeme işlerinde en büyük yardımcısı durumundaydı. Kadı tereddüde düştüğü bazı durumlarda fetva için müftüye başvuruyordu ki, bu durum kadının karar almasını kolaylaştırıyordu. Gerçi kadı, devleti temsil ediyordu ve müftünün görüşüne uymak zorunda değildi. Ancak müftü bir mesele hakkında dinin görüşünü bildiriyordu ki, bu da kadı için meşruiyet kaynağını teşkil ediyordu. Kadı sadece şer’i değil, örfi hususlarda da müftüden fetva sorabiliyordu. Müftülük, kazalarda halkın sadece dini değil, sosyal, ekonomik, idari ve hukuki konularda karşılaştıkları problemlerle ilgili olarak sık sık başvurdukları bir makamdı.⁹⁹ Kazada görev yapan müftülerin isimleri ve görev yaptıkları yıllar şunlardır;

<u>Adı</u>	<u>Rütbesi</u>	<u>Görev Yaptığı Yıl</u>
1. Osman Zihni Efendi	-----	1869–1872
2. Hasan Hilmi Efendi	-----	1873–1879,89
3. Hasan Efendi	-----	1895,1897,1899
4. Hacı Mehmet Efendi	-----	1902,1903
5. Hasan Tıflı Efendi	-----	1904

Kazanın maliyesinden sorumlu oldukları için kaza yönetiminde söz sahibi olan diğer memur mal müdürüydü. Mal müdürlerinin vazifesi; umuru maliyeyi vilayet nizamnamesinin tayin ettiği hükümlerin kaza dairesine ait olan kısmının icraatından ibaretti ve bu müdürler liva hesap idaresi muhasebecisinin mutasarrıf vasıtasıyla kaymakama tebliğ edeceği tarifnelere tabi idi.¹⁰⁰ Mal müdürü, ilçeye ait muhasebe evraklarını, gelir kaynaklarıyla birlikte mali yıl başlangıcı olan Mart ayı başında kaymakamlık yoluyla valiliğin tasdikinden geçirttikten sonra, bu defter ve belgeleri

⁹⁹ Ünal, a.g.e., s. 223

¹⁰⁰ Mutullah Sungur, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi”, **Türkler**, C. 13, Ankara 2002, s. 750–761

İstanbul'a Maliye Nezareti'ne göndermekle sorumluydu.¹⁰¹ Kazada görev yapan mal müdürlerinin isimleri ve görev yaptıkları yıllar şunlardır;

	<u>Adı</u>	<u>Rütbesi</u>	<u>Görev Yaptığı Yıl</u>
1.	Agah Efendi	-----	1869
2.	Hüseyin Efendi	-----	1870
3.	Ali Efendi	-----	1871
4.	Baha Efendi	-----	1872,1873
5.	Bahaeddin Efendi	-----	1874
6.	Hafız İbrahim Efendi	-----	1876,1877
7.	Tufan Efendi	-----	1878
8.	Süleyman Şevki Efendi	-----	1881
9.	Halil Efendi	-----	1889
10.	Halil Razi Efendi	-----	1893
11.	Faik Efendi	-----	1895
12.	Hasan Efendi	-----	1897
13.	Selim Efendi ¹⁰²	-----	1899
14.	Salim Efendi	-----	1900–1902
15.	Osman Neşet Efendi	Rabia	1903,1904
16.	Necmettin Şükrü Efendi ¹⁰³	-----	1906

Osmanlı Devleti ayrıca kazalarda çeşitli kuruluşlarda fahri olarak da vazife yapan, çevrenin güvenini kazanmış, çalışkan, dürüst ve örnek davranışlar içinde bulunan bütün Osmanlı tebaasına din ve mezhep farkı gözetmeksizin çeşitli nişanlar ve rütbeler verirdi. Rütbe ve nişan alan bu insanların merasimlerde ayrı bir kıyafetleri ve mevkileri bulunmaktaydı. Ordu Kazası'nda çeşitli kuruluşlarda görevler yaparak hizmet etmiş, kazanın önde gelen insanların nişan ve rütbeleri ve bunları aldıkları tarihler şöyledir.¹⁰⁴

¹⁰¹ Çebi, **Belediye Tarihi**, s. 102

¹⁰² Vilayet salnamelerinde isimler bazen değişik şekillerde yazılmaktadır. Bu nedenle Salim ve Selim isimlerinin aynı kişi olma ihtimali vardır.

¹⁰³ Şükrü Efendi görevi kötüye kullanma iddiasıyla işten el çektiler ve bir süre muhakeme altına alınmış yargılanıp beraat ettikten sonra tekrar görevinin başına dönmüştür. Selcuk, a.g.t., s. 14

¹⁰⁴ Sıtkı Çebi, **Salnamelerde Ordu**, s. 85–86

Tablo : 2
Kazanın Önde Gelen Nişan ve Rütbe Sahipleri

S. No	İsimleri	Mecidiye	Rütbeleri	Rütbe Veriliş Tarihi
1	Felelzade Süleyman Efendi	-	Dergah-ı Ali Kapucubaşılığı	1885
2	Felelzade Süleyman Efendi	-	Dersaadet Hareket-i Arz Madalyası	1898
3	Felelzade Süleyman Efendi	-	Saniye	1900
4	Şeyhzade Kahraman Ağa	-	İstabl-Amire	1888
5	Şeyhzade Kahraman Ağa	-	Mütemayiz	1901
6	Tıflı Efendi	5	Salise	1878
7	Hazinedarzade Ahmet Bey	-	Saniye	1892
8	Hazinedarzade Ali Bey	4	Saniye	1889
9	Hazinedarzade Mehmet Bey	-	Salise	1886
10	Katircızade Mustafa Ağa	-	Dergah-ı Ali Kapucubaşılığı	1885
11	Hasan Ağa	5	Dergah-ı Ali Kapucubaşılığı	1877
12	Muhacir Hurşid Ağa	5	Dergah-ı Ali Kapucubaşılığı	1877
13	Mahmut Ağa	-	Dergah-ı Ali Kapucubaşılığı	1877
14	Kukuzade Ahmet Efendi	5	Biruse	1888
15	Şerif Ağa	5	--	1877
16	Arif Ağa	5	--	1877
17	Süleyman Ağa	5	--	1877
18	Hacı Osman Paşa ¹⁰⁵	-	Mirimiran	1885
19	Çilçıyan Kivork Ağa	4	--	1888
20	Hurşit Ağa	-	Dergah-ı Ali	1888
21	Hurşit Ağa	-	Kapucubaşı	1892
22	Tahrirat Katibi Ahmet Hamdi Efendi	-	Rabia	1898
23	Hazinedarzade Mahmud Mazhar Bey	-	Rabia	1898
24	Vergi Katibi Selim Efendi	-	Rabia	1898
25	Furtunzade Hacı Ali Osman Efendi	-	Salise	1900
26	Belediye Tabibi Atanos Efendi	-	Rabia	1901
27	İdare-i Mahsusa Acnt. Halis Ef.	-	Salise	1901

¹⁰⁵ BOA, İ. DH, No. 76480, sene 16 S 303

28	İdare-i Mahsusa Acentesi Halis Efendi	-	Saniye	1902
29	Rüşdiye Mektebi Hüsn-ü Hat Muallimi Ahmed Efendi	-	Salise	1902
30	Şirinyan Mardiros Efendi	-	Rabia	1902
31	Belediye Müfettişi Ahmed Efendi	-	Salise	1904
32	Bacınızade Ahmed Efendi	-	Salise	1904
33	Hacı David Vapurları Acentesi Furtunzade Hacı Harun Efendi	-	Saniye	1904
34	Meclis-i İdare Azasından Kirkor Tahid Efendi ¹⁰⁶	3	Nişan-ı Ali-i Osmani	1907

Kaynak: Çebi, *Salnamelerde Ordu*, s. 85–86; TVS, 1286 (1869)-1309 (1892)

121. Nahiyelerde Yerel Yönetim

1871 nizamnamesi nahiyelerin hukuki durumlarını netleştirerek her nahiyeye bir müdür atanmasını ve bir nahije meclisi oluşturulmasını öngörmüştü. Nizamnameye göre, nahije müdürü, bağlı köyler ihtiyar heyeti üyelerinden en çok dörder kişinin katılımıyla oluşturulacak “*Nahije Meclisine*” danışarak yönetim işlerini yerine getirecekti. Özellikle yasa ve yönetmeliklerin, emir ve fermanların bölge halkına duyurulması, ölüm, doğum, arazi anlaşmazlıkları ile ilgili olarak muhtarlar tarafından kendisine ulaştırılan bilgi ve şikâyetleri, kaza kaymakamlarına ileterek gerekli işlemlerin yapılmasını sağlamak başlıca görevleri arasında yer almaktaydı. Muhtar ve ihtiyar heyetleri ile ilgili yakınmalar ve şikâyetleri de araştırarak kaymakama iletirlerdi. Kısacası nahije müdürleri, hükümet ile halk arasında eski dönemde ayanların yaptıkları aracılık işini yüklenmiş bulunuyorlardı.¹⁰⁷

Nahije meclisi ise nahiyenin idari yönden müzakere ve karar organı olup, her nahiyenin sınırları içindeki köy ihtiyar meclislerinden gönderilen en çok dörder kişinin toplanmasıyla oluşturulurdu. Nahije meclislerinin ahalinin para yardımlarını ve bedenen çalışmasını sağlayarak bazı binaları, köprü ve köyler arası yolları yaptırmaya çalışır, otlak, orman gibi miri mallara bakar, gözetir, tarım ve ticaretin gelişmesi için köy ihtiyar meclislerinin getireceği teklifleri gözden geçirip, tartışarak karara bağlardı. Nahije

¹⁰⁶ Selcuk, a.g.t., s. 15

¹⁰⁷ Çadırcı, a.g.e., s. 253

meclisleri ayrıca çiftlik hayvanlarının ve tarım araçlarının ıslahı ve modernleştirilmesi için alınacak tedbirleri görüşüp, köylerin ortak beledi sorunlarını çözümlenmeye de çalışırdı.¹⁰⁸

Nahiye müdürlerinin Osmanlı uyuğundan olması, 25 yaşını geçmiş, okuryazar ve o yörenin halkından olması gerekirdi. Nahiye müdürlerini vali tayin eder ve dâhiliye nezareti onaylardı.¹⁰⁹ Aybastı, Perşembe, Hapsemana, Ulubey ve Maa Çemaş Bolaman nahiyesi olmak üzere toplam beş nahiyesi bulunan Ordu Kazası'nda 1869–1892 yılları arasında 40 nahiye müdürü görev yaptı. Ordu Kazası'nın nahiyelerinde görev yapan nahiye müdürlerinin isimleri ve görev yaptıkları yıllar şöyledir;

Tablo : 3
Nahiye Müdürleri ve Görev Yaptıkları Yıllar

Nahiye İsmi	Nahiye Müdürlerinin İsimleri	Rütbeleri	Görev Yaptıkları Yıllar
Aybastı Nahiyesi	Ömer Lütfi Efendi	----	1869
	Ahmet Necip Efendi	----	1871
	Osman Ağa	----	1872
	Ahmet Ağa	----	1873
	Ali Şeref Efendi	----	1881
	İskender Bey	----	1888,1892
Perşembe Nahiyesi	Ahmet Necip Ağa	----	1869
	Baha Efendi ¹¹⁰	----	1870–1873
	Ali Haydar Efendi	----	1874
	Ali Rıza Efendi	----	1875
	Temür Efendi	----	1876
	Halil Ağa	----	1877,1878
	İbrahim Bey	----	1881
	Hurşit Ağa	Dergâh-ı Ali	1888
	Yusuf Efendi	----	1892
Ulubey Nahiyesi	Ali Ağa	----	1869,1870
	Behram Ağa	----	1871,1872

¹⁰⁸ Ortaylı, **Mahalli İdareler**, s. 100–101

¹⁰⁹ Ortaylı, **Mahalli İdareler**, s.100

¹¹⁰ Trabzon Vilayet Salnamelerinde bu isim Baha Bey, Bahaddin Bey, Baha Efendi şeklinde değişik şekillerde yazılmıştır.

	Mehmet Efendi	----	1873
	Mehmet Şevki Efendi	----	1874,1875
	Aziz Ağa ¹¹¹	----	1876
	Ahmet Ağa	----	1877
	Abdülaziz Ağa	----	1878
	Ahmet Efendi	----	1879,1881,1892
	Mehmet Cemil Bey	----	1888
Hapsemana Nahiyesi¹¹²	Ali Ağa	----	1869,1870
	Şehmuz Ağa	----	1871
	Mehmet Ağa ¹¹³	----	1872
	Muhammed Ağa	----	1873
	Abdülaziz Ağa	---	1874
	Ağa ¹¹⁴	----	1875–1877
	Mahmut Ağa	----	1878,1879
	İbrahim Ağa	----	1881
	Mehmet Sabri Bey	----	1888
	Cemil Bey	----	1892
Maa Çemaş Bolaman Nahiyesi	Ahmet Ağa	----	1873–1875
	İbrahim Ethem Efendi	----	1876,1878
	Haydar Efendi	----	1879
	Yümni Efendi	----	1881
	Ali Kemali Efendi	----	1888
	Hurşit Ağa	Kapucubaşı	1892

Kaynak: TVS, 1286 (1869)-1309 (1892)

¹¹¹ Trabzon Vilayet Salnamelerinde verilen isimler bazen tam olarak bazen de kısaltılmış olarak yazıldığından Aziz Bey ile Abdülaziz Beyin aynı şahıs olma ihtimali bulunmaktadır. Ancak biz yine de kayıtlardaki isimleri esas aldığımız için tabloda farklı göstermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

¹¹² 1871 Nizamnamesi'nde nüfusu 500 kişiden fazla olan köy ve çiftlikler nahiye olarak kabul edilmesiyle Maa Ulubey Hapsemana Nahiyesi, Ulubey ve Hapsemana nahiyeleri olarak ikiye ayrılana kadar bir merkezden yönetilmiştir.

¹¹³ Trabzon Vilayet Salnamelerinde kişi isimleri değişik şekillerde yazılabildiğinden Mehmet Ağa ve Muhammed Ağanın aynı kişi olması söz konusu olabilir.

¹¹⁴ Trabzon Vilayet Salnamelerinde isim belirtilmeyerek sadece Ağa olarak kayıt düşülmüştür.

13. Belediye Teşkilatı

130. Ordu Kasabası'nda Belediye Teşkilatı

Belediye, müşterek menfaat ve karşılıklı ihtiyaçlar sebebiyle bir beldeye yerleşen halkın, beldelerine ve dolayısıyla kendilerine ait işleri; hükümetin kanunla tayin ve göstermiş olduğu hudut ve salahiyet dairesinde ve kendi seçtikleri temsilcileri vasıtasıyla yönetme ve yerine getirmelerine denir.¹¹⁵

Ülkemizin tarihinde modern belediyelerin kuruluşu, geleneğe dayalı özerk bir şehir yönetiminin evrimi soncunda değil, doğrudan modernleşmeci bir bürokrasinin şehirleri fizik ve hizmetler yönünden ıslahı amacıyla gerçekleşmiş bir reformdur.¹¹⁶

Klasik dönemde Osmanlı kentlerinde günümüz belediye hizmetlerini üstlenen ayrı bir kurumu bulunmamakla birlikte sanatkârlar arasında belli sınırlar dâhilinde yargı yetkisinin kullanıldığı ve diğer beledi işleri yürüten Hisbe¹¹⁷ teşkilatı bulunmaktaydı.¹¹⁸ Bu yapılanma uzun yıllar devam ederek XIX. yüzyıla kadar varlığını devam ettirdi. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise özellikle dış dünya ile yoğunlaşan ilişkilerin düğüm noktasını meydana getiren liman şehirleri önemli yapısal değişiklikler geçirmeye başladılar. Bu liman şehirlerinde; tüccar gemileri için karantina ve konaklama tesisleri, uygun sağlık şartları ve düzenli bir şehir ulaşımı yaratmak başlıca sorun haline gelmişti. Geleneksel şehir yönetimi (Hisbe Teşkilatı) bir takım hizmetleri (Örneğin; su, kanalizasyon, temizlik ve itfaiye hizmeti gibi) aktif olarak yerine getirecek güce sahip değildi. Gelişen ticari ilişkiler, yeni hizmetlere, iş alanlarına, ulaşım ve haberleşmeye olan gereksinimleri artırmaktaydı. Ülkenin değişmekte olan ekonomik, toplumsal ve idari yapısına bağlı olarak, geleneksel şehir yönetimi ve beledi hizmetler sarsıntı içindeydi.¹¹⁹ 1864'te İstanbul'a gelen bir Fransız seyyahın o zaman bir gazeteye yazdığı mektupta görülen *“Yürüyecek kaldırım, binecek araba, rahat edecek otel, yemek yenilecek lokanta, muhatarasız gezilecek sokak olsa tabiatın vermiş olduğu güzel manzara ve iyi havadan bir*

¹¹⁵ Ergin, a.g.m., s. 45

¹¹⁶ Ortaylı, **Mahalli İdareler**, s. 120

¹¹⁷ Belediye hizmetleri olan Hisbe, yargı nevinden bir memuriyettir. Günümüzdeki belediye teşkilatı ile klasik dönem belediye yani Hisbe teşkilatını aynen kıyaslamak mümkün değildir. Akgündüz, a.g.e., s. 55

¹¹⁸ Akgündüz, a.g.e., s. 44

¹¹⁹ Ortaylı, **Mahalli İdareler**, s. 123

seyyah istifade edebilir” sözleri ise o zamanki Osmanlı şehirlerinin durumunu en iyi şekilde ifade etmekteydi.¹²⁰

Klasik dönemin kurum ve kuruluşlarında yapılan düzenlemeler artık yeterli olmuyordu. Bu durum şehir yönetimi ve belediye örgütünde daha köklü düzenlemeler yapılmasını gerekli kıldı. Bu nedenle 1867 ve 1871 tarihli vilayet nizamnamelerinde yayınlanan hükümlerle belediye dairelerinin ve meclislerinin temelleri atıldı. Yabancı uzman ve politikacıların da istekleri doğrultusunda öncelikle İstanbul’da modern belediye teşkilatının kurulması için çalışmalar başlatıldı ve bilindiği gibi ilk örgüt bu kentte faaliyete girdi.¹²¹ Daha sonra özellikle yabancıların yerleştikleri sahil kentlerinde ve zamanla bütün vilayet merkezlerinde belediye meclisleri kurulmaya başlandı.¹²²

1867 tarihinde yayınlanan talimatnameye göre vali, mutasarrıf ve kaymakamın bulunduğu her şehirde bir belediye meclisi bulunmasını zorunlu hale getirilmişti. Trabzon Sancağı’nın en büyük kazalarından biri ve kıyı kenti olan Ordu Kasabası’nda da bu talimatname gereğince 1869 tarihinde yapılan Kaza İdare Meclisi’nin ilk toplantısında belediye kurulması kararı alındı. Karar alındıktan sonra meclis üyelerinin seçimi ve belediye reisinin tespiti yapıldı. Meclis reisi memurlar arasından seçilip, mutasarrıfın tayini ve valinin onayı ile bu göreve gelip, fahri olarak çalışacaktı.¹²³ Bucak Belediye Teşkilatı’nın reis, meclis üyeleri ve başkâtibi tespit edildikten sonra Bucak Kaymakamlığı İdare Meclisi, 28 Haziran 1869 tarih 151 sayılı yazıyla, belediye teşkilatının tasdik edilmesi için Trabzon Mutasarrıflığı’na başvurdu.¹²⁴ 3 Ocak 1869 tarihinde Trabzon Vilayeti Mutasarrıflığı’nın Bucak Kaymakamlığı’na gönderdiği 426 sayılı cevabi yazıyla da Hasan Ağanın tayini sakıncalı görülse de başka çare olmadığı gerekçesiyle belediye reisliği onaylandı. Böylece ilk olarak Ordu Belediyesi reisliğine Kaza İdare Meclisi tarafından mümeyyiz olarak tanınan Hasan Ağa tayin edilmiş oldu.¹²⁵ Belediye meclis üyeliklerine de İmamzade Abdülkadir, Hasan Kaptan, Tomaoğlu Yorik Ağa (kasabadaki Rum cemaatini temsilen) ve Haçikoğlu Artin (kasabadaki Ermeni cemaatini temsilen)

¹²⁰ Ergin, a.g.m., s. 127

¹²¹ Çadırcı, a.g.e., s. 273

¹²² Çadırcı, a.g.e., s. 277

¹²³ Ortaylı, **Mahalli İdareler**, s. 176

¹²⁴ Çebi, **Salnamelerde Ordu**, s. 151

¹²⁵ Çebi, **Salnamelerde Ordu**, s. 150

Ağalar atandı. Böylece Trabzon Vilayeti'ne bağlı kazalar arasında ilk belediye teşkilatı Ordu Kazası'nda kurulmuş oldu.

131. Görev Yapan Belediye Başkanları

Yukarıda ilk Ordu Belediyesi reisinin Hasan Ağa, belediye meclis üyelerinin de İmamzade Abdülkadir, Hasan Kaptan, Tomaoğlu Yorik Ağa ve Haçikoğlu Artin Ağalar olduğunu ifade etmiştik. Ancak 1869 ve 1870 tarihli Trabzon Vilayet Salnameleri incelendiğinde bu tarihlerde Ordu belediye reisinin İbrahim Ağa, azalarının da Abdulkadir Ağa, Bavli Ağa ve Karez Ağa olduğu görülmektedir. Elimizdeki verilere dayanarak şöyle bir yargıda bulunmak mümkündür. Trabzon Mutasarrıflığı, atanmasını sakıncalı görmesine rağmen atamasını onayladığı Hasan Ağayı çok kısa bir süre sonra görevden alarak yerine aynı yıl içinde İbrahim Ağayı belediye reisi olarak atamıştır. 1869 ve 1870 vilayet salnamelerinde belediye reisi olarak İbrahim Ağanın adının geçmesi ve Hasan Ağanın adına ancak 1871 tarihli salnamede rastlanması, Hasan Ağanın ilk belediye reisliği görevinin bir yıldan kısa sürdüğünü düşündürmektedir.

Belediye reisi seçilir seçilmez Bucak Kasabası'nın isminin Ordu Kasabası olarak değiştirilmesi için faaliyetlere başlanmış ve belediye meclisinde alınan kararla 1869 yılı içinde kasabanın adı Ordu olarak değiştirilmiştir. Ayrıca yeni bir meclis oluşturularak belediye faaliyetlere başlanmıştır. 1869–1914 yılları arasında Ordu Kazası'nda toplam 12 kişi belediye reisliği yapmıştır. Kazada görev yapan belediye başkanlarının isimleri ve görev yaptıkları yıllar vilayet salnamelerine göre şöyledir;

ORDU KAZASI BELEDİYE REİSLERİ

<u>ADI</u>	<u>GÖREV YAPTIĞI YILLAR</u>
1. İbrahim Ağa	1869,1870
2. Mümeyyiz Hasan Ağa	1869–1871
3. Baha Efendi	1872–1875
4. Hafız İbrahim Efendi	1876,1877
5. Şeyhzade Karaman Ağa	1878,1879,1881,1901,1902
6. Mustafa Efendi	1889,1893
7. Felekzade Süleyman Ağa	1895,1899,1900,1907

8. Tıflı Efendi	1897
9. Hazinedarzade Osman Bey	1903,1905
10. İmamzade Hacı Şeker Efendi	1909
11. Mordiros Şirinyan Efendi	1913
12. Furtunzade Yusuf Sırrı Bey	1914

132. Ordu Kasabası'nın Durumu ve Belediyenin Yaptığı Çalışmalar

Ordu Kasabası'nın ilk kurulduğu yerin Eskipazar mevkii yani Bayramlı Kasabası'dır. XVIII. yüzyıldan itibaren Bucak'ın hızla gelişmeye başlaması üzerine Eskipazar zamanla önemini kaybetmeye başlamış ve XIX. yüzyılda yaşanan yoğun göçler sonucunda Bucak gelişerek bir kent görünümüne kavuşmuştur.

Eski adı Bucak olan Ordu Kasabası, bir yandan Bülbül Deresi'nin, diğer taraftan Boztepe'den kaynaklanan akarsuların çarşı kısmında meydana getirdiği bataklık ve yer yer çukurlarla kaplı bir bölgede kurulmuş ve Boztepe eteklerine doğru yayılıp genişlemiştir.¹²⁶ Çarşının bulunduğu yerler çoklukla deniz seviyesinde veya deniz seviyesinden daha alçakta yer almaktaydı. Bu durum ise fırtınalı havalarda, dalgaların kıyıdaki ahşap barakaların kapılarına kadar yayılmasına ve bu işyerlerine zorlukla girilmesine neden olmaktaydı.¹²⁷ Kurulduğu ilk yıllarda kasabanın çarşı kısmında düzenli bir cadde ve sokak olmadığı gibi herhangi bir altyapı şebekesi de mevcut değildi. Dükkân ve işyerleri baraka tipi yapılardan meydana gelmekteydi. Kasabadaki işyerleri tamamen ahşaptı, çatıları ise yayla evlerinin üzerlerindeki gibi çoklukla “*hartama*” denilen bir nevi ince çam tahtalarıyla örtülü idi.¹²⁸ Caddeleri çakıl taşlarıyla döşeli olan kasabanın en geniş caddesi iki metre civarında olup ara sokaklardan yan yana iki kişi geçerken çok zorlanmaktaydı.¹²⁹ Boztepe'nin “*Evliya Yanı*” adı verilen, şehre en hâkim durumundaki geniş sırtlarında çoğu Ermenilere ait olan ve önlerinde büyük gürgen ağaçları bulunan bir dizi yazlık ev bulunuyordu. Boztepe'nin zirvesinde bulunan hafif meyilli olan geniş düzlük alanda da sayfiye evleri yer almakta, burada çok bol içme suyu kaynakları bulunmakta, at ve katır gibi hayvanlarla buradan şehre su taşınmaktaydı.¹³⁰

¹²⁶ Çebi, **Belediye Tarihi**, s. 64

¹²⁷ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 134

¹²⁸ Çebi, **Belediye Tarihi**, s. 110

¹²⁹ Dizman, **Armağan**, s. 105

¹³⁰ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 74

Boztepe eteklerine doğru yayılan yeni kasabanın çarşısında günün ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde, hanlar, oteller, lokantalar, kahvehaneler açılmıştı. Çevre köylerdeki ürünlerin depolandığı mağazalar, depolar ve terzi, çarıkçı, yemenici, çapulacı, bakırcı, sobacı ve tenekeci gibi esnaf ve sanatkârlarla nalbantlar, semerci, saraçlar ara sokaklarda çalışıyorlardı.¹³¹ XIX. yüzyılın sonlarında kasabada 1 gümrük, 1 fener, 1 karantina, 1 telgrafhane, 1 tabya, 15 çeşme, 2 şadırvan, 1 medrese, 5 İslam mektebi, 1 rüştiye mektebi, 1 cami, 28 oda, 1 hamam, 17 fırın, 158 mağaza, 273 dükkan, 1 hükümet konağı, 854 hane, 4 Ermeni mektebi, 4 Rum kilisesi, 2 Rum mektebi, 4 İslam mezarlığı, 2 kuyu, 1 yer mahzeni, 21 kahvehane, 1 arak (rakı) fabrikası, 8 meygede, 1 salhane, 1 boyahane, 1 değirmen, 2 kireçhane, 1 taşocağı, 60 bahçe, 58 arsa, 1 findıklık, 309 tarla, 2 çayır, 2 çalılık, 12 koru, 43 orman, 3 ahır ve 4 meydan bulunmaktaydı.¹³²

Kasaba, kuruluş sahasındaki bataklık, çukurluklar ve plansız yapılaşmasına ve iç bölgelerle her türlü bağlantısını hayvanlarla yapmakta olmasına rağmen; hareketli ve canlı bir ticaret hayatına, oldukça güçlü bir ekonomik yapıya sahipti. Ancak, bu ekonomik hareket, bütün bir yıl devam etmemekte, kasabanın havasının çok kötü ve ağır olmasından dolayı ticaret yaz aylarında Çambaşı yaylasında yoğunlaşmaktaydı.¹³³ Yayınlanan vilayet salnamelerinde de bu durum sık sık belirtilmekteydi. Örneğin 1888 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde konuyla ilgili olarak "*Ordu Kasabası'nın havası gerçi, bazı mertebe ve ağırca olduğundan, yaz mevsiminde kasaba ahalisi her sene ekseriyet üzere yüksek yaylara çıkararak, yaz mevsimini oralarda geçirmeye mecbur olmakta ve hatta Kaza Hükümet Heyeti dahi o mevsimde kaza dahilinde bulunan Çambaşı'na giderek yaz mevsimi geçinceye kadar orada kalkmakta ise de, kasabanın havasını bozan ve kirleten kasaba civarında bulunan pirinç tarlalarındaki durgun sulardan etrafa yayılan ağır havadan ibaret olup, kasaba civarında pirinç ziraatı terk ve tatil edilecek ve bakım ve temizliğe itina gösterilecek olsa, kasabanın havasındaki vahamet ortadan kalkacak ve ahalinin sağlığında büyük bir değişiklik olacaktır.*"¹³⁴ denilmekteydi. Nitekim salnamede ifade edilen tedbirler uygulanarak kısa süre içinde Vilayet İdare Meclisi'nce çeltik tarlaları kaldırılarak yerine findık fidanları dikilmiş böylece kasabanın havası temizlenmiş ve

¹³¹ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 73

¹³² TVS, 1288 (1877), s. 203–207

¹³³ Çebi, **Belediye Tarihi**, s. 69

¹³⁴ TVS, 1305 (1888), s. 509

hükümet memurlarıyla ahalinin bundan sonra Çambaşı yaylasına çıkmalarına lüzum kalmamıştır.¹³⁵

Ordu Kasabası 1883 yılı Temmuz ayında büyük bir yangın olayı yaşamıştır. Yangının fırıncılık yapan Pavli adında bir Rumun fırınında kadayıf dökerken çıktığı ve kısa sürede bütün şehri kapladığı söylenmektedir. Yangının, kasabanın en tenha olduğu bir zamanda yayla mevsiminde meydana gelmiş olması kısa sürede bütün şehre yayılmasına neden olmuş ve müdahale edilmesini engellemiştir. Yangından çok az sayıda bina kurtulmuş ve çarşı esnafı, tüccar ve halk bu yangından büyük zarar görmüştür.¹³⁶ Yangından sonra kasabada hiç vakit kaybetmeden imar faaliyetlerine başlanmıştır. Bu çalışmalar dâhilinde Trabzon valisi Süruri Paşa Ordu Kasabası'na şehrin yeniden planlanması ve imarının yapılması için Mustafa Efendi ve Çingiryan Efendi adlarında kondüktör (mühendis) gönderdi. Bu mühendisler yaptıkları incelemeler sonucunda kısa süre içinde yeni bir çarşı planı hazırlayarak şehrin Boztepe eteklerinde bulunan Kirazlımanı mevkiinde kurulmasını önerdiler. Ancak mühendislerin bu teklifleri şehrin ileride büyüyebileceği göz önünde bulundurularak şehrin ileri gelenleri tarafından kabul edilmedi ve kasabanın tekrar eski yerinde kurulması kararlaştırıldı.¹³⁷ Ebniye Kanunu'na uyularak hazırlanan Ordu şehir planına göre, cadde genişlikleri 18 m., birbirine paralel ara sokakların genişliği 12–14 m. arasında ve birbirine bitişik binaların meydana getirdiği adalar bulunmaktaydı.¹³⁸ Mühendislerin hazırladığı bu planın bazı kısımları özellikle sokak ve cadde genişlikleri değiştirilmesine rağmen yine de ana plana elden geldiğince uyulmaya çalışılmıştır.

Yangından sonra Ordu Belediyesi şehri yeniden imar edebilmek için hızlı bir şekilde çalışmaya başladı. Öncelikle şehir içinde bulunan yapılan mezarlıklar kaldırıldı ve buralar birer meydan haline getirildi. Şehrin imarında yer alan bataklıkları kurutmak için lağımları düzenleyerek dereler için geniş kanallar yaptırdı, bu kanalların üstünü örterek üzerinde cadde ve sokaklar açtı. Ayrıca Ordu'da yetiştirilen ürünlerin deniz yoluyla dış pazarlara ulaştırılması için iki iskele yaptırdı. Bu iskelelerin yanlarına ise gümrük binası, depolar ve acentelikler inşa ettirdi.¹³⁹ Felekzade Süleyman Ağanın belediye reisliği döneminde, çarşının düzenlenmesi ve bataklıkların doldurulması amacıyla deniz kıyısı ile çarşının iç

¹³⁵ Çebi, **Belediye Tarihi**, s. 163

¹³⁶ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz., Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 137

¹³⁷ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 139

¹³⁸ Çebi, **Belediye Tarihi**, s. 129

¹³⁹ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 139

kısmı arasında bir demiryolu hattı döşenerek, insan gücüyle yürütülen küçük vagonlarla deniz kıyısından kum ve çakıl çekilip şehir içinde kalan bataklıklar kurutulmaya çalışıldı.¹⁴⁰ Belediye yangından sonra faaliyetlerine hızla devam ederek birçok mahalle ve semtlerde ara sokaklara kaldırımlar yaptı ve mahalle aralarındaki sokakların hemen tamamını taşla döşedi. 1912 yılında ilk kez kasabaya itfaiye tulumbası getirdi ve şehirde oturanların ihtiyacını karşılayabilecek kapasitede bir mezbaha açtı.¹⁴¹

Belediyenin yangından sonra yaptığı yoğun çalışmalar kısa sürede kasabanın modern bir görünüme kavuşmasını sağladı. Nitekim 1907 tarihinde Trabzon'a İngiltere konsoloslu olarak atanan H. E. Wilkie Young yöreye yaptığı geziden sonra yazdığı raporunda bu durumu doğrulamaktadır.¹⁴² Young, 2 Mayıs'ta 1907 tarihinde Ordu'yu ziyaretinde kasabada bir kaymakamlık binası ile çok sayıda iyi inşa edilmiş binaların bulunduğunu, şehrin her iki tarafında ağaçlar bulunan uzun caddelerle planlandığını belirterek bu durumun gelişmenin göstergesi olduğunu ifade etmiştir.¹⁴³

¹⁴⁰ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 141

¹⁴¹ Çebi, **Belediye Tarihi**, s. 290

¹⁴² H. E. Wilkie Young, 1907 tarihinde Trabzon'a konsolos olarak tayin edildikten sonra vilayet ve komşu bölgelere Mayıs 1907 tarihinde gezi düzenlemiştir. Yaptığı geziden sonra yıl ortasında gezdiği yerlerle ilgili rapor hazırlayarak vilayet ve şehirdeki idari yapı ve bu idarenin uygulamaları, asayiş olayları, güvenlik durumu, ekonomik faaliyetler ve potansiyeller, vilayetin bütçesi, azınlıkların özellikle Ermenilerin durumu, ulaşım şartları ve yapılması gereken yenilikler hakkında bilgiler vermiştir. Muammer Demirel, "Belgelerin Diliyle İngiliz Konsolos Raporlarına Göre Trabzon ve Çevresi (1899-1907)", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)**, C. I, s. 503

¹⁴³ Demirel, a.g.m., s. 504

İKİNCİ BÖLÜM

2. ORDU KAZASI'NIN TOPLUM YAPISI

Teşkilatlanmış gruplar halinde yaşayan insanlardan oluşan bütünlüğe toplum, insanların bir arada yaşadığı en üst seviyedeki teşkilatlanma biçimine ise devlet denir. Osmanlı toplumu ifadesinden Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yaşamış olan insan grupları topluluğunu, toplum yapısından ise bu grupların örgütlenme biçimi ve aralarındaki ilişkiler ağı anlaşılmaktadır.¹⁴⁴ Osmanlı Devleti'nde toplum, toplum barışının ve düzeninin temeli olarak görülen ve sosyal hayatın sağlıklı işlemesi için gerekli olduğuna inanılan iki büyük sınıfa ayrılmıştır. Bunlardan biri, saltanat beratı ile padişahın kendilerine dini ya da idari yetki tanıdığı kimselerden oluşan yönetenler (askeri) sınıfı; diğeri ise, muhtelif din ve soylara mensup zümrelerden oluşan yönetilenler (reaya) sınıfıdır.¹⁴⁵

Osmanlılar; yönetici zümre dışında kalan geçimini tarım, hayvancılık, ticaret, zanaat gibi işlerle sağlayan, devlete belirli ölçüde vergi veren veya başka mükellefiyetleri yerine getirmekle sorumlu olan, mensup oldukları dine ve buldukları mekana göre değişik statülere sahip bulunan muhtelif grupları genel olarak reaya diye ifade etmiştir.¹⁴⁶ Reaya çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup topluluklardan müteşekkildi. Ancak toplum ırk esasına göre değil, düşünce ve inanç temeline göre teşkilatlanmıştı.¹⁴⁷ Dolayısıyla ilk aşamada Osmanlı toplumu, hakları ve yükümlülükleri birbirinden farklı olmak üzere Müslümanlar ve Gayrimüslimler diye ikiye ayrılmıştır.¹⁴⁸ Gayrimüslim reayanın idaresi İslam zimmet hukukuna tabiidir. Bu hukuk esas alınarak, topluluklar din ya da mezhep esasına göre teşkilatlandırılmak suretiyle “*Millet Sistemi*”¹⁴⁹ oluşturulmuştur. Oluşturulan millet sistemine göre Osmanlı Devleti'nde toplum,

¹⁴⁴ Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplumu”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. II, İstanbul 1999, s. 441

¹⁴⁵ Yediyıldız, a.g.m., s. 444

¹⁴⁶ Abdullah Saydam, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Trabzon 1999, s. 160

¹⁴⁷ Yediyıldız, a.g.m., s. 465

¹⁴⁸ Saydam, a.g.e., s. 160

¹⁴⁹ Millet kavramı, Arapça “*mille*” kelimesinden türetilmiştir. Mille, “*bir söz*” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla millet kavramı, muayyen bir sözü ya da vahiy kitabını kabul eden bir insan topluluğu demektir. Bu kavram Kur'an'da, “*din*” ve “*şeriat*” anlamında kullanılmaktadır. Klasik İslam literatüründe millet terimi,

- a. Müslümanlar
- b. Gayrimüslimler
 - Ortodokslar
 - Ermeniler
 - Katolikler
 - Protestanlar
 - Yahudiler

şeklinde sınıflandırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu millet sisteminde Müslümanların hakimiyeti esastı. Devletin sahibi Müslümanlardı. Gayrimüslimler ise Müslümanlara emanet edilen topluluklardı. Yani bazı fermanlarda açıkça belirtildiği üzere Allah'ın emanetiydiler (vedia-i ilahiye, vediatullah). Her milletin kendi dilini kullanmak; dini, kültürel ve eğitim kurumlarını geliştirmek; vergi toplamak ve kamu güvenliği ve suçu dışındaki vakaları yargılamak gibi yasal hakları vardı.¹⁵⁰ Osmanlı Devleti idaresi altındaki bütün inanç ve mezhep topluluklarını kendi içinde serbest bırakarak onlara belirli bir özeklik tanımış, hiçbirini asimilasyona ve soykırımı tabi tutmamıştır. Bununla birlikte genellikle milletler, kendi içlerine dönük olarak, ayrı ayrı mahallelerde yaşamışlar ve her biri kapılı ayrı bir kompartıman oluşturmuşlardı. Bu gruplar belli ölçüde dışa açık olmakla beraber, hemen hepsi kendi millet yönetiminin denetiminde idi. Bireylerin her türlü sorumlulukları kendi cemaatlerine, milletlerine karşıydı. Gayrimüslim bir kişi idari, mali ve bunun gibi birçok açıdan önce millet yönetimine, sonra devlete karşı sorumlu idi.¹⁵¹ Bu anlayış ve yapılanma içinde Müslümanlar sevecen komşular olarak gayrimüslimlerle uzun süre bir arada huzur içinde yaşadılar.

Millet sistemi 1860'lı yıllarda yeniden düzenlendi. Özellikle Hıristiyan köylerindeki muhtar ve kocabaşılar, "*milletbaşı*" olarak isimlendirildi. Hattı-ı Şerif (1839) ve Hattı Hümayun (1856) ile birlikte, gayrimüslimlerin merkezi ve bölgesel düzeydeki önemli

din, mezhep ya da bir din veya mezhebe bağlı topluluk anlamında ele alınmaktadır. Millet kavramı, ırki ve etnik bir toplumu değil, dini bir aidiyeti ifade etmektedir. Bilal Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüyeye Kavramsal Bir Yaklaşım", **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara 2001, s. 406

¹⁵⁰ Arshi Khan, "Osmanlı İmparatorluğu: Çokkültürlülüğün Doğulu Mimarı", **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara 2001, s. 376

¹⁵¹ Nuri Aydıyeye, "Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara 2001, s. 382

yapılarda gereken şekilde temsil edilmeleri sağlandı. Meclis-i Valayı Ahkâmı Adliye’de gayrimüslim Millet temsilcilerini içeriyordu. Ve millet yapıları da kendilerini yenileyeceklerdi, böylelikle gayrimüslim cemaatlerin dünyevi işleri sadece din adamları tarafından değil, sıradan delegeleri de içeren konseyler tarafından incelenecekti. Bu uygulamadaki ana neden Millet sistemi yoluyla laikleşme süreci idi.¹⁵²

20. Müslümanlar

Osmanlı Devleti’nde nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktaydı. Nüfusun büyük bölümünü teşkil eden Müslümanlar, ülkenin esas sahibi sıfatıyla, köylerde ve şehirlerde pek çok iş ve meslek alanında, hayatlarını sürdürmekteydiler. Ordu Kazası’nda da nüfusun esasını teşkil eden Müslüman halkın büyük çoğunluğu köylerde yaşamaktaydı. Ayrıca şehirde yaşayan Müslüman nüfus diğer mesleklerin yanında yönetici kadroyu oluşturmaktaydı.¹⁵³

1871 tarihinde Ordu Kazası’nın 60.006 olan toplam nüfusunun (erkek nüfusun ikiye çarpılmasıyla elde edilmiştir) 46.366’sını yani % 78’ini Müslüman nüfus oluşturmuyordu.¹⁵⁴ Kaza merkezinde Müslüman nüfus, 1914’e kadar geçen 45 yıllık sürede iki katından daha fazla oranda büyüyerek 11.421 kişiye yükseldi. Bu oran, Anadolu’daki nüfus artış ortalamasının üzerinde olan Trabzon Vilayeti’nden de fazladır.¹⁵⁵ XIX. yüzyılın sonlarında kazada Müslümanlara ait 3 cami, 1 medrese, 5 mektep, 4 kabristanlık bulunmaktaydı.¹⁵⁶ Ülke genelinde olduğu gibi kazadaki Müslüman halkın geçim kaynaklarını esas itibarıyla tarım, hayvancılık oluşturmaktaydı. Bununla birlikte şehirde yaşayan Müslüman halk daha çok ticaret ve küçük ölçekli sanayi sektöründe faaliyet göstererek geçimlerini sağlamaktaydı.

21. Gayrimüslimler

Osmanlı Devleti’nin daha kuruluş aşamasından itibaren ülke nüfusunun bir bölümünü gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Bu gayrimüslim nüfusun, devlet ve Müslümanlarla

¹⁵² Khan, a.g.m., s. 377

¹⁵³ Saydam, a.g.e., s. 182

¹⁵⁴ TVS, 1288 (1871), s. 199

¹⁵⁵ İlhan Ekinci, “XIX. Yüzyılın Sonlarında Ordu Kazası’nda Müslim-Gayrimüslim Nüfusu ve İlişkileri”, **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Say. I, Trabzon 2006, s. 60

¹⁵⁶ TVS, 1290 (1873), s. 181

ilişkileri, hak ve görevleri İslam Hukuku'nun belirlediği çerçevede şekillenmekteydi. Millet sistemi kapsamında her biri birer cemaat (millet) olarak tanınan büyük gayrimüslim gruplar, kendilerini devlet nezdinde temsil ve idare eden liderlerini usullerince seçmekte, padişah da tayin etmekteydi. Seçilen bu kişiler cemaatin hem dini, hem de idari lideri olarak devlete karşı sorumlu olmaktaydılar. Aynı zamanda devlet taşradaki gayrimüslim nüfusun kendi dini temsilcileri olmasına da önem vermekteydi. Gayrimüslimlerden millet olarak teşkilatlanmış üç büyük grup ülkede önemli bir nüfusa sahip olan Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdi. Bunun yanında üç milletin dışında ülkede nüfusa sahip olan Katolik, Protestan vs. cemaatler de bulunmaktaydı.¹⁵⁷ Ülke genelinde olduğu gibi Ordu Kazası dâhilinde bulunan gayrimüslimler hem mezhep, hem de etnik yapı bakımından farklı gruplara ayrılmaktaydılar. Bunlar;

- Rumlar (Ortodokslar)
- Ermeniler (Gregoryen)
- Protestanlar

210. Rumlar

İstanbul'un fethinden sonra Rumlara patriklik makamı için dini geleneklere uygun bir seçim yapılması istenmiş ve bu seçim sonucu Georgios Scholarios, Gennadios unvanıyla patrik seçilmişti. Böylece sultanın bu seçimi onaylamasıyla Rum cemaati bir millet halinde teşkilatlandırılmış oldu.¹⁵⁸

Ordu Kazası'nda yaşayan Ortodoksların büyük bir çoğunluğunu Rumlar oluşturmaktaydı. 1837 tarihli "*Nefs-i Ordu ve Bayramlı kazası nahiyelerinin köylerinin muhtar ve reayalarının kocabaşları ve kahyalarının*" kaydedildiği deftere göre Rumların; Merkez, Bucak, Uskara ve Fermude nahiyelerinde 20 yerleşim yerinde 5 kocabaş ve 7 kahyaları bulunmaktaydı.¹⁵⁹ Yine bu defterden Rumların bu dönemde Ermenilere göre daha merkeze yakın ve merkezde yerleştikleri anlaşılmaktadır. Fakat yüzyılın ikinci yarısında bu durum Ermeniler lehine olarak değişmiştir. 1870 tarihinde Ordu Kazası'nda toplam 8.108 Rum bulunmaktaydı. Bu nüfusun % 26 sı merkez kazada yaşıyordu.

¹⁵⁷ Saydam, a.g.e., s. 190-191

¹⁵⁸ Saydam, a.g.e., s. 199

¹⁵⁹ Ekinci, a.g.m., s. 64

Kazadaki Ortodoks Rumların sayısı 1914'e kadar geçen 45 yılda % 100 den fazla artarak 18.505'e ulaşmıştır.¹⁶⁰ Kazadaki Rumların çoğunluğu şehir merkezlerinde ve şehir merkezlerine yakın civar köylerde yaşamakta ve daha çok ticaretle uğraşmaktaydılar. Yüzyılın sonunda kazada Rumlara ait 4 kilise ve 2 mektep bulunmaktaydı.¹⁶¹

211. Ermeniler

Ermeniler, Hz. İsa'nın tek bir tabiatı olduğunu savunan ve monofizit denilen bir öğretime sahiptiler. Bu sebeple Ortodokslar Ermenileri dinsizlikle suçluyorlardı. Fatih, 1461'de Bursa Başpiskoposu Yovakim'i İstanbul'a getirterek onu Ermeni Kilisesi Patriği olarak tayin etti ve kendisini Rum patriğinin ve hahambaşının yetkileriyle donattı. Bu olaydan sonra devlet, Ermeni toplumu ile olan ilişkilerini İstanbul patriği vasıtasıyla yürütmeye ve onu en yüksek makam olarak görmeye başladı.¹⁶²

Ermenilerin Ordu'ya XVIII. yüzyılın sonlarında, Sivas, Karahisar ve Suşehri bölgelerinden geldikleri, ilkönce Bayramlı ve çevresine birkaç aileden ibaret ufak topluluklar halinde, büyük toprak sahiplerinin yanında yerleşmeye başladıkları ifade edilmektedir. Buradan gelişmekte olan Ordu, Bucak Kasabası'na yerleşmeye başladılar. Ermeni kayıtlarında Ordu Kazası'nda yaşayan özellikle (gügüm, ibrik, bakraç) zanaatıyla uğraşan Ermenilerin XVIII. yüzyılda kasabaya gelen Hemşinli ve Karadereliler olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca Boztepe mahallesine yerleşmiş olan Ermenilerin XIX. yüzyılın ortalarına kadar pek varlık gösteremezken, Tamzara ve Giresun'dan gelen Ermenilerle birlikte Zeytun ve Saray mahallelerine yerleştikleri ve liman ticaretinde söz sahibi oldukları ifade edilmektedir.¹⁶³ Son olarak 1850 yıllarında Ordu şehrindeki Ermenilerin 100–120 hane kadar oldukları 1852 yılında kiliselerini, 1860 yılında da ilkokullarını yaptırdıkları belirtilmektedir.¹⁶⁴

1870 tarihine gelindiğinde Ordu Kazası'nda toplam 5.076 Ermeni yaşıyordu. Bu nüfusun 2.890'ı yani yarısından fazlası merkez kazada bulunuyordu. 1914 yılına kadar süre içerisinde kaza genelindeki Ermeni nüfus iki kat artarak 12.349'a ulaşmıştır. Ermeniler

¹⁶⁰ 1870 Trabzon Vilayet Salnamesi ve 1914 Nüfus istatistikleri temel alınarak hesaplanmıştır.

¹⁶¹ **TVS**, 1290 (1873), s. 183

¹⁶² Saydam, a.g.e., s. 201

¹⁶³ <http://www.karalahana.com/makaleler/tarih/Ermeni.htm> (07.07.2007)

¹⁶⁴ Ekinci, a.g.m., s. 63-64

daha çok ticaretle uğraşmakta ve şehir merkezinde ve şehir merkezlerine yakın köylerde yaşamaktaydılar. Ordu Kazası'nda Ermenilerin Ruhani Reisliğini ise Bilbilcioğlu Arakel Efendi yapmaktaydı.¹⁶⁵

212. Protestanlar

Osmanlı Devleti'nde ilk Protestan kilisesi 1842'de Fransa ile Rusya'nın kendi mezhepdaşlarını himaye bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaları üzerine İngiltere'nin desteğiyle açılmıştır. 1850'de ise İngiliz ve Prusya elçilerinin ısrarları üzerine Protestanlar millet olarak tanındılar. Ancak Protestanların ruhani reisliğinin dışarıda bulunması Osmanlı Devleti'ni her zaman rahatsız etmiştir.¹⁶⁶

Protestanların, İngiliz, Alman ve Amerikan misyonerlerinin yoğun gayretlerine rağmen ülke genelinde sayıları çok fazla artmamasına rağmen Trabzon Vilayeti genelinde ve Ordu Kazası'nda önemli oranda artmıştır. Nüfus verilerine bakıldığında, vilayet genelinde çok az oldukları fakat en hızlı artan cemaat oldukları görülmektedir. Ordu'daki Protestanların sayısı 1893 yılında biten nüfus sayımında 288, 1904 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde 520, 1914 nüfus sayımında ise 1.211 kişi olarak görülmektedir.¹⁶⁷ Protestanların sayısının yörede bu kadar hızlı artmasının en büyük sebebi yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri olduğundan şüphe yoktur. Protestanların Ordu Kazası'nda ne zaman geldikleri ve misyonerlik faaliyetlerine başladıkları tam olarak bilinmemektedir. Ancak, Trabzon Vilayeti gelen-giden defterlerine bakıldığında ilk kez 1872 yılında nüfus ayırımı ve mezarlık tahsisi için yetkililere başvurdukları görülmektedir.¹⁶⁸ Bununla birlikte Protestanların kaza genelinde yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri hem Müslümanlar hem de Rumlar ve Ermeniler arasında her zaman huzursuzluklara sebep olmuştur.

¹⁶⁵ TVS, 1290 (1873), s. 135

¹⁶⁶ Saydam, a.g.e., s. 204

¹⁶⁷ Ekinci, a.g.m., s. 67

¹⁶⁸ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Ekinci, a.g.m., s. 67-68

22. Nüfus

220. XIX. Yüzyıla Kadar Ordu Kazası'nın Nüfusu

Nüfus hareketleri, toplumların dönüşümünde daima etkin bir rol oynamıştır. Gerçekten de, dünya tarihine bakıldığında, göçün ve yerleşik hayata geçmenin etkisi, aynı şekilde doğum ve ölüm oranlarının yüksek veya düşük olması ve bu demografik olayların toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal etkileri açık ve yaygın olarak görülebilir.¹⁶⁹ Nüfusun büyüklüğüyle ilgili yetersiz veriler, doğumların ve ölümlerin kaydedilme sorunları, özellikle de doğurganlık ve ölüm oranları ya da tarihin belirli bir döneminde ve belirli bir bölgedeki aile büyüklüğü gibi belli konular üzerinde çalışmaya girişen herkesi kösteklemektedir.¹⁷⁰

XX. yüzyılın başlarında Ordu Kazası'nın nüfusunu anlatmaya başlamadan önce inceleyeceğimiz dönemin nüfus yapısı hakkında bir fikir vermesi açısından klasik dönem Ordu Kazası'nın nüfusuna bakmak yararlı olacaktır. Ancak, nüfus verilerini aldığımız klasik dönem nüfus değerleri ve alanıyla, XX. yüzyılın ilk yarısında nüfus değerleri incelenen alanın aynı olmaması, kazanın bu süre içerisinde idari birim olarak çok fazla değişikliğe uğraması gibi engeller konu hakkında kesin bir fikir edinmemizi zorlaştırmaktadır.

Klasik dönem Osmanlı idari yapısı tahrir defterlerinde Canik-i Bayram olarak geçen Ordu Kazası'nın XV. ve XVI. yüzyıllarda etnik açıdan nüfus durumu şöyleydi: Canik-i Bayram'da veya Ordu'da 1455'te toplam 7.177 kişi yaşıyordu. Bu nüfusun 6.551'i Müslüman (yüzde 92,6), 526'sı (% 6,8) gayrimüslimdi. 1613'te ise toplam nüfus 23.769 idi. Bunun 20.970'i Müslüman (yüzde 88,2), 594'ü (% 2,8) gayrimüslimdi. Öte yandan 1642 tarihli mufassal avarız defterlerindeki rakamlara göre ise Ordu yöresinde -ki bu dönemde yörede Milas, Bazarsuyu, Akköy, Ebu'lhayr, Ulubey, Ordu-yu Bayramlı, Yakubbeyderbendi, Bolaman, Çamaş, Aybastı, Habsemana, İskefsir kazaları bulunmaktadır- kayıtlı kişiler esas alındığında, erbab-ı menasib dahil müslim nüfusun oranı

¹⁶⁹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul 2003, s. 40

¹⁷⁰ Karpat, a.g.e., s. 40

yüzde 95'e çıkmaktaydı.¹⁷¹ 1583 tarihli kayıtlara göre Bayramlı'da sancak dışına iskana tabi tutulan müslim hane sayısı 12, tahmini nüfus ise 60 idi.¹⁷²

Bu dönemde Hıristiyan nüfus daha ziyade yörenin iç ve yukarı kesimlerinde bulunan İskefsir ve Milas nahiyeleri, çok az miktarda Ordu-Giresun arasında yer alan Şemseddin ve Bozat nahiyeleri ile Bolaman'da bulunmaktaydı.¹⁷³ Bu Hıristiyanlardan bazıları da zaman zaman Müslümanlığı tercih ediyorlardı. Yediyıldız, XV. yüzyılda Ordu Kazası'nın Öksün köyünde gayrimüslim iken Müslüman olan iki şahsın baba adlarının Kosta ve Yorki olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁴ Bu durum da bize bölgenin zamanla ve Türk bölgesi haline geldiğini ancak bölgenin Türkleşmesinin bölgede az sayıda bulunan Hıristiyanların ihtidasıyla olmayıp göçmen Türk aşiretlerinin bölgeyi yurt tutmasıyla gerçekleştiğini göstermektedir.¹⁷⁵

XVIII. ve XIX. yüzyılın başlarından itibaren yöreye başka yerlerden Rum ve Ermeni göçlerinin yoğunlaşmasıyla gayrimüslim nüfusun önceki yüzyıllara göre yörede daha da arttığı görülmektedir. Sahil kentlerindeki gayrimüslim nüfusun nispeten daha fazla oluşu veya zamanla (Ordu örneğinde olduğu gibi özellikle XIX. yüzyıldaki) artışı, bu şehirlerin oluşumu ve gelişimi konusundaki asıl rolün ve ana unsurun onlara ait olduğu şeklindeki görüşlerin özellikle yabancı tarihçiler tarafından bilinçli, bilinçsiz hatta bazen kasıtlı olarak işlenmesine sebep olmaktadır.¹⁷⁶ Bunu yaparken kentin veya yerleşim yerinin tarihi geçmişine bakılmadan, genelde nispi bir nüfus artışı ve bu kesimin kent içindeki belki

¹⁷¹ Mehmet Öz, "Dedeler ve Torunlar", **Orta Karadeniz Kültürü, Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu**, Ankara 2005, s. 208

¹⁷² Bostan, a.g.e., s. 94-95

¹⁷³ Yediyıldız, **Ordu Tarihi**, s. 41-42

¹⁷⁴ Bostan, a.g.e., s. 323

¹⁷⁵ Mehmet Aşık, Menazirü'l-Avalim adlı eserinde XV. ve XVI. yy.larda Trabzon'un batısında yani Giresun ve Ordu'yu içine alan topraklara yaşayan Türklerin Rafizi Çepni Türkleri olduklarını iddia etmekle beraber bunun doğru olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Nitekim çok sayıda Ordu ve çevresindeki yerlerim yerlerinde yaşayan Çepniler'nin cami, tekke ve zaviyelerde çeşitli hizmetlerde bulunmaları ve içlerinde çok sayıda fakihin yer alması, bunların büyük çoğunluğunun "*Rafizi*" olmadığını ortaya koymaktadır. Çepnilerin hepsinin kızılbaş (alevi) olmadıklarına dair en önemli delillerden birisi de aralarında Bekir, Ömer, Osman gibi isimler taşıyan çok sayıda kişinin bulunmasıdır. Bostan, a.g.e., s. 312

¹⁷⁶ Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni-1922 emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi- adlı kitabın yazarı Yunanlı Dr. Georgios Nakracas, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, Tirebolu, Giresun ve Ordu bölgesinde "*Ortodoks Hıristiyanlar ortadan kayboldular, yani ya savaşlar yüzünden yok oldular ya da Müslümanlaştılar*" demektedir ve buna delil olarak 1681'de bölgeyi gezen Kudüs Patriği Dositheos'un "*Kotyora (Ordu) ıssız... Giresun'da birkaç Hıristiyan var Tirebolu da öyle, Tirebolu kalesinde hiç Hıristiyan yok*" cümlesini göstermektedir. Bu ifadeler ise Yediyıldız'ın Hıristiyanların bu bölgeden 1040'lardan 1280'lere kadar uzanan yaklaşık 250 yıllık bir süreçte kaybolduklarını; bunun sebebinin savaşlar, hastalıklar, tabii afetler ve bölgeden kaçış olduğunu, Müslümanlaşmanın çok seyrek meydana geldiğini tespitini doğrulamaktadır. Yediyıldız, a.g.m., s. 185

Müslümanlara oranla daha yoğun olan ticari faaliyetlerinin merkez alındığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁷ Şehrin kuruluşu veya kentleşmenin başladığı tarih bu noktada önem kazanmaktadır.

211. XIX. Yüzyıldan Sonra Ordu Kazası'nın Nüfusu

XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti çeşitli sebeplerden dolayı ülkedeki nüfusu tespit etmek ihtiyacı hissetmiş ve bu nedenle değişik dönemlerde ülke genelinde nüfus sayımları yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde 1828/29–1831 sayımı şimdiye kadar “ilk” sayım olarak bilinmektedir, çünkü sonuçlarının özet halinde ilk kez yayımlandığı (Enver Ziya Karal'ın kitabının başlığında böyle anılmaktadır) ilk nüfus sayımıdır. Bu sayımda Sivas Vilayeti'ne bağlı olan Karahisar'ı Behramşah'ın nüfusu 3.819, Süleymanlı'nın nüfusu ise 1.389 olarak verilmiştir.¹⁷⁸

XIX. yüzyılda devlet genelinde olduğu gibi Ordu Kazası'nda nüfus yapısına damgasını vuran temel olay göçler olmuştur. Yüzyılın başlarından itibaren başlayan, önceleri yavaş fakat gittikçe hızlanan bir süreçte yaşanan bu göçler, Ordu'nun XIII. yüzyıldan beri devam eden Türkleşme olarak adlandırılacak ana demografik yapısının gelişimindeki en önemli hususu teşkil etmiştir.

Nüfus hareketleri temel olarak iç göç (sürgün, ev göçü, sılacı), dıştan içe göç (mülteci, muhacir) ve dışa göç olmak üzere üç grupta toplanabilir.¹⁷⁹ Bölgedeki meydana gelen iç göç ve dışa göçün ana sebebini ekonomik şartlar oluşturmaktadır.¹⁸⁰ XIX. yüzyılda meydana gelen Avrupa merkezli ekonomik gelişmeler ve batı ile yapılan ticaret, başlangıçta bütün tebaaya eşit şartlarda sağlanmasına rağmen Tanzimat ve kapitülasyonlarla birlikte batılı tüccarların ilişkilerinde gayrimüslimleri tercih etmelerine neden olmuştur. Balta Limanı Sözleşmesi sonrası Batılı sanayi kuruluşları liman kentlerinde acentelikler kurmuşlar ve bu acentelikleri kültürel olarak yakınlık duydukları ve batı dillerini bilen gayrimüslimlere vermişlerdir.¹⁸¹ Örneğin, Karadeniz'de faaliyet gösteren buharlı gemi şirketlerinin büyük çoğunluğu Ordu Kazası'nda temsilci olarak

¹⁷⁷ Ekinci, a.g.m., s. 57

¹⁷⁸ Karpat, a.g.e., s. 56

¹⁷⁹ Nedim İpek, “Orta ve Doğu Karadeniz Limanlarındaki Ticari Faaliyetlerin Kent Nüfusuna Etkisi (1838–900)”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Say. I, Trabzon 2006, s. 110

¹⁸⁰ İpek, a.g.m., s. 111

¹⁸¹ İpek, a.g.m., s. 115

gayrimüslimleri seçtiler. Bu durum zamanla gayrimüslim nüfusun Anadolu'nun iç kesimlerinden ticaretin daha yoğun ve iş bulma imkânının daha çok olduğu kıyı kentlerine kaymasına neden oldu. İç kesimlerden Küçük Asya'nın kuzey bölümündeki Trabzon, Giresun ve Ordu gibi liman kentlerine gelen Rumlar, bu kentlerde serbest girişime ve dış ticarete dayanan küçük bir ekonomik devrim yaptılar. Rum göçmen tüccarların birkaç yıl içinde Müslümanların yerini alması, bütün köy ve kasabaların etnik bileşenini değiştirdi. Örneğin, XV. ve XVI. yüzyıllarda gayrimüslim unsurun yaşamadığı Ordu kentinde Müslüman olmayanların sayıları XX. yüzyılın başlarında bir hayli artmıştı. Oysa Ordu kentinin çevre köylerinde hemen hiç gayrimüslim yoktu. Bu da göstermektedir ki, kent Anadolu'nun daha içerilerinde yer alan yerleşimlerden göçmen çekmekteydi. Öte yandan, Orta Anadolu'daki gayrimüslim tüccarlar iş merkezleri limana kaydığı için buralara göç etmekteydiler. Gayrimüslim sayısını arttıran bir diğer unsur da ticaret yapmak veya çalışmak amacıyla bu kentlere gelen yabancılardı.¹⁸² Bu durum, önceden belirlenmiş bir kolonileştirme planının gerçekleştirilmesinden çok (bununla birlikte sonunda böyle bir plan biçimlendi) ekonomik fırsatların değerlendirildiği bir süreçti.¹⁸³ Fakat sahil kentleri, gelişen nüfusları, okulları, hastaneleri ile bir kültür ve sanayi şehrine dönüşmeye başlayınca bu hareket bilinçli, kontrollü bir siyasi hareket ve plana dönüştü. Zamanla da bu durum Karadeniz'de bağımsız bir Pontus Rum Devleti kurma faaliyetlerine neden oldu.¹⁸⁴

XV. ve XVI. yüzyıllarda gayrimüslim unsurun yaşamadığı Ordu Kazası'nda XIX. yüzyıla gelindiğinde nüfus dengeleri değişmeye başlamıştı. 1860 yılına gelindiğinde nüfus Ağasının yaptığı sayım sonuçlarına göre kazada, 39.500'ü Müslüman, 8.680'i Rum, 3.000'i Ermeni olmak üzere toplam 51.180 kişi yaşıyordu.¹⁸⁵ 1890'lara gelindiğinde ise Ordu Kazası'nın nüfusu 99.444'e ulaşmıştı. Bunların 80.000 kadarı Müslüman geri kalan bölümü ise Rum ve Ermeniler oluşturuyordu.¹⁸⁶ 1869–1914 tarihleri arasında Osmanlı nüfus sayımlarına ve vilayet salnamelerine göre Ordu Kazası'nın nüfusu şöyledir:¹⁸⁷

¹⁸² İpek, a.g.m., s. 118

¹⁸³ Karpat, a.g.e., s. 87

¹⁸⁴ Ekinci, a.g.m., s. 55-88,

¹⁸⁵ Ortaylı, "Trabzon Vilayeti ve Giresun...", s. 123

¹⁸⁶ Sami, a.g.e., s. 825-826

¹⁸⁷ 1882–1884 ve 1914 yılı verileri Osmanlı nüfus istatistiklerinden alınmıştır.

Tablo : 4
Ordu Kazası'nın Nüfusu (1869–1914)

<i>Tarih</i>	Ordu Kazası				Ordu Merkez Kasabası			
	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
1869	53.478	9.398	5.422	68.298	15.326	4.598	2.890	22.814
1878	65.916	9.938	6.660	82.514	18.222	5.252	3.982	27.456
1882–84	79.771	10.398	7.552	97.721	-----	-----	-----	-----
1895	80.333	10.443	7.871	98.647	-----	-----	-----	-----
1902	91.139	13.736	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1903	110.185	13.658	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1904	94.974	14.188	9.983	119.145	26.796	7.238	5.728	39.762
1914	111.421	18.505	12.349	142.275	-----	-----	-----	-----

Kaynak: Ekinci, a.g.m., s. 85; TVS, 1286(1869), s. 139

1869'dan 1914'e kadar geçen 45 yılda Rum nüfus % 100 oranında artarak 18.505 olmuştur. Fakat aynı tarihte kazadaki Rum nüfusun toplam nüfusa oranı % 13,7 iken, 1914 yılında biraz düşerek % 13'e gerilemiştir.¹⁸⁸ Bu durumda ülkenin içinde bulunduğu durumun etkili olduğu muhakkaktır. Yine de Ordu Kazası'ndaki Rum nüfus oranı, ülkedeki toplam nüfusa oranlarından daha fazla bir orana sahipti.¹⁸⁹ Ermeni nüfus ise 1869'da 5.422 iken 1914'de 12.349'a çıkarak % 227,7 oranında bir artış sağlamıştır. Ancak kaza genelindeki nüfus oranlarına bakıldığında Ermeni nüfus, Rum ve Müslüman nüfustan sayıca çok az olduğundan nüfus oranları toplam nüfusun ancak % 8'ini teşkil edebilmiştir.¹⁹⁰

Kaza merkezinde ise 1869 tarihinde 68.298 kişi yaşıyor ve bunun 53.478'ini Müslümanlar, 9.398'ini Rumlar, 5.422'sini Ermeniler oluşturuyordu. 1914 yılında bu sayı 142.275'e ulaşmış, bu sayının 111.421'ini Müslümanlar, 18.505'ini Rumlar, 12.349'unu da

¹⁸⁸ Ekinci, a.g.m., s. 60

¹⁸⁹ 1914 sayım rakamları Yanya, Epir, Makedonya, Trakya ve adaların Sırbistan ve Yunanistan'a verilmesinden (1912–1913) ve Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanmasından sonra Rumların sayısının hala 1.729.657 (düzeltilmemiş rakamlar) olduğunu ya da kabaca Osmanlı Devleti'nin toplam nüfusunun % 9'unu oluşturduğunu göstermektedir. O dönemde Rum nüfusunun çoğunluğu (yani % 50'den fazlası) Edirne, Aydın (İzmir), Trabzon, Canik (Samsun), Karesi ve İstanbul gibi en zengin ve ticaretin en yoğun olduğu vilayetlerde yoğunlaşmıştı. Karpas, a.g.e., s. 88

¹⁹⁰ Ekinci, a.g.m., s. 61

Ermeniler oluşturmuştur.¹⁹¹ XIX. yüzyılın sonlarında Ordu ve yöresini ziyaret ettiği söylenen Vital Cuinet bu tarihlerde merkez kazada 5.923 (bu rakama köylerde yaşayan halk dahil değildir) kişi yaşadığını söylemektedir. Cuinet Ordu Kazası'nın Rum mahallesinde 175 hanede 758 Rum, Pürifikasyon mahallesinde 297 hanede 1.709 Rum, Sen Nikola mahallesinde 210 hanede 600 Rum olmak üzere toplam 3.067 Ortodoks Rum, Ermeni Mahallesinde 280 hanede 1.703 Ermeni ve Protestan mahallesinde 49 hanede 240 Protestan olmak üzere toplam 5.010 gayrimüslim yaşadığını son olarak kasabada 210 Müslüman hane olup bu hanelerde toplam 913 Müslüman'ın yaşadığını iddia etmektedir. Vital Cuinet'in yazdığı *La Turquie D'Asie* adlı kitap incelendiğinde bir yerleşim yerinin nüfusu hakkında bilgi verirken bazen etnik aidiyetleri göz önünde bulundurularak, bazen de dini inançlar göz önünde bulundurularak tasnifleme yaptığı görülmektedir. Yerleşim yerlerinin genel nüfuslarını verirken Osmanlı Nüfus istatistiklerine yakın rakamları vermesi, yerleşim yerindeki nüfusun etnik tasnifini yaptığında ise çok fazla abartıya kaçması dikkat çekicidir.¹⁹²

Vital Cuinet'le benzer bir görüşte olan diğer bir kişi ise Onnik Efendidir. Onnik Efendi de 1912 yılında Ordu Kasabası'nın 500 Türk, 500 Ermeni, 1.500 Rum haneden oluşan 15.000 nüfuslu bir kasaba olduğunu iddia etmektedir. Aynı şekilde Onnik Efendinin de verdiği rakamlar İngiliz konsolosluk raporları ve Osmanlı nüfus istatistikleri ile karşılaştırıldığında çok abartılı ve taraflı hareket ettiği hemen fark edilmektedir. Çünkü Onnik Efendinin 1907 yılında Ordu'yu ziyaret eden İngiliz konsolos H.E. Wilkie Young ve 1890'larda yöreye geldiği söylenen Vital Cuinet'in verdiği rakamlarla hiç uyuşmamaktadır. Kasabanın nüfusunu Cuinet 1890'lı yıllarda 5.923, İngiliz Konsolosu Young ise 1907 tarihinde 5.000 olarak verirken Onnik Efendi 1912 yılında kasabanın nüfusunun 15.000 olduğunu iddia etmektedir. Nüfusun 5 veya 10 yıl gibi kısa sürede göçler vb gibi olağanüstü durumlar haricinde bu şekilde 3 misli artması mümkün olmayacağına göre ve dönemin kaynakları incelendiğinde XX. yüzyılın başlarında yöreye dışardan yoğun göçler olmadığına göre Onnik Efendi'nin verdiği bu rakamın taraflı olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁹¹ Bu sayılara köylerde yaşayan halk da dahil edilmiştir.

¹⁹² Tellioglu, a.g.m., s. 98

Görüldüğü gibi gerek Cuinet gerekse Onnik Efendinin verdiği rakamlar çok abartılı ve taraflıdır. Hatta verdikleri rakamlar birbirleri arasında bile tutarlılık göstermemektedir. Cuinet ve Onnik Efendi kasabanın nüfusunu verirken kültürel ve dini olarak yakınlık duydukları grupların sayılarını artırıp şehirdeki Müslümanların sayısını mümkün olduğunca az göstermeye çalışmışlardır. Ancak Cuinet ve Onnik Efendi'nin verdiği rakamları ve izledikleri metotları incelediğimizde, analiz ettiğimizde ve dönemin diğer kaynaklarıyla karşılaştırdığımızda bu rakamların gerçek rakamlara göre çok fazla abartılı ve taraflı verildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Ayrıca XIX. yüzyılın ilk yarısında yapılan nüfus sayımlarında hata payının daha sonra yapılan nüfus sayımlarına göre daha fazla olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtları yine de diğer kaynakların verdiği bilgilere nazaran daha güvenilir olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Osmanlı Devleti, İslam nüfusunun miktarını askerlik bakımından, Hıristiyan nüfusun sayımını da vergi bakımından öğrenmek için bu sayımları yapmaktaydı.¹⁹³ Ayrıca bu istatistiklerde yüzyılın ikinci yarısından itibaren nüfusun dini aidiyete göre sınıflandırılmasının yanı sıra başka bileşenlerin de göz önünde bulundurulmasıyla nüfus hakkında daha ayrıntılı bilgi elde edinilmeye başlanmıştı. Bununla birlikte devlet yüzyılın ikinci yarısından itibaren vilayetlerin yönetimi, ekonomik, yapısı eğitim-öğretimi, coğrafyası, tarihi, nüfusu, pazar, panayır yerleri, türbe ve tekkeleri, camileri, resmi binaları, dükkânları, gezilecek-görülecek yerleri, madenleri, hangi meslek ve iş alanlarının olduğu, ormanları, avları, posta teşkilatı gibi bilgileri içeren vilayet salnameleri yayınlamaya başlamıştı. Bu salnamelerde, her ne kadar biraz düzensiz yayımlanmış olsalar da, 1868 yılından itibaren her vilayetin genel nüfus istatistiklerinin yanı sıra Hıristiyan toplulukların etnik bileşimine ilişkin sağlam veriler de yer alıyordu.¹⁹⁴ Bu nedenle ayrıntılı ve etnik bileşimlere ilişkin sağlam bilgiler vermesi Osmanlı Nüfus Sayımlarını ve Vilayet salnamelerini diğer kaynaklara nazaran daha değerli ve güvenilir kılmaktadır. Nitekim İngiliz konsolosları başta olmak üzere diğer devletlerin konsolosları da devletin istatistiklerine itibar ettikleri için hazırladıkları raporlarda bu verileri esas almayı tercih etmişlerdir.

¹⁹³ Tellioglu, a.g.m., s. 98, Konu hakkında ayrıca Bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, Ankara 1983, s. 155-156

¹⁹⁴ Karpat, a.g.e., s. 84

212. Ordu Kazası'nda Göç Hareketleri

2120. Batı Anadolu'ya Yapılan Göçler

XIX. yüzyılda Ordu Kazası'nda nüfus yapısına damgasını vuran temel olayın göçler olduğunu, bir bölgede meydana gelen iç göç ve dış göçün ana sebebinin ekonomik şartlardan kaynaklandığını yukarıda ifade etmiştik. Ordu yöresinden yapılan göçler kısmen ülke dışına olmakla birlikte daha çok ülke dâhilinde batıya doğru olmuştur. Başta işsizlik ve geçim sıkıntısı gibi nedenlerden dolayı XIX. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon Vilayeti ve Ordu yöresinden pek çok Müslüman ve gayrimüslim aile küçük gruplar halinde Adapazarı ve Düzce'ye göç etmiştir.¹⁹⁵

Daha çok ekonomik nedenlerle batıya yapılan göçler özellikle XIX. yüzyılın sonlarında yoğunluk kazandı. Adapazarı ve Düzce başta olmak üzere Batı Anadolu'nun değişik yerlerine yapılan bu göçleri arşiv belgelerinden tespit etmek mümkündür. Nitekim arşiv belgelerine göre yöreden batıya yapılan göçler tespit edebildiğimiz kadarıyla şöyledir. 1893 tarihinde Ordu Kazası'ndan 11 hanede yaşayan 69 kişi Düzce Kazası'na bağlı Akçaşehir nahiyesinin Kurugöl adlı mahalline göç ederek yerleştiler ve burada Kurugöl karyesi adında bir köy oluşturulması için hükümete dilekçe verdiler.¹⁹⁶ Verilen bu dilekçeye olumlu bakan hükümet daha sonra Kurugöl adlı mahalde arazi ve emlak verilerek Kurugöl adlı bir köy oluşturulması isteğini kabul etti.¹⁹⁷ Aynı yıl Ordu Kazası'ndan Düzce'ye göçen Rum ahaliden 96 kişilik bir grup Kastamonu Vilayet'inin Düzce Kasabası'na bağlı Büyükpeykar'a nakil edildiler. Daha sonra hükümet burada bir karye (köy) teşkil edecek şekilde emlak ve arazileri tahririni yaparak burada oluşturulan mahallenin Büyükpeykar adıyla merkez kazaya ilhakını kararlaştırdı.¹⁹⁸ 1894 tarihinde ise Ordu Kazası Rum ahalisinden 20 hanelik bir grup Düzce Kazası'na bağlı Büyükpınar adlı mahalle göç ederek burada aynı isimle bir köy teşkil ettiler.¹⁹⁹ Yine 1894 tarihinde Bolaman ve Perşembe nahiyelerinde bulunan bir grup ahali hükümete bölgede geçim

¹⁹⁵ İpek, a.g.m., s. 117

¹⁹⁶ BOA, DH. MKT, No. 171/50, sene 13 B 1311

¹⁹⁷ BOA, İ. DH, No. 1310/1311c-22, sene 16 C 1311

¹⁹⁸ BOA, İ. DH, No. 1312L-12, sene 19 L 1311

¹⁹⁹ BOA, İ. DH, No. 18/1313ş-12, sene 20 Ş 1313, Ayrıca Bkz. Ekinci, a.g.m., s. 69-71

sıkıntısı çektiklerini bildirerek imkânları daha iyi olan Kastamonu'nun Gümüşova nahiyesine gitmek istediklerini bildiren bir dilekçe sundular.²⁰⁰

Merkezi hükümet batıya yapılan göçlerde göç etmek isteyen ailelere yardımcı olmaya çalışmışsa da bazen bu tür istekleri reddetmek zorunda kalmıştır. Nitekim Karakiraz maa Musa Karık köyünde yaşayan Ermeniler 24 imzalı bir dilekçeyle “*köyde arazileri olmadığı için zor şartlarda yaşadıkları, buna artık tahammülleri kalmadığı*” gibi ekonomik kaygı ve gerekçelerle, boş yerler olduğunu duyduklarını Sinop ve çevresinden kendilerine nüfusları adedinde yer gösterilerek iskan edilmek istediklerini bildirdiler. Fakat Kastamonu Vilayeti, Sinop ve çevresinde yer olmadığı için Ermenilerin bu isteklerini reddetti.²⁰¹

Yöreden batıya gidenlerin büyük bölümü daha önce akrabalarının buldukları bölgelerde yerleşmeyi tercih ediyorlardı. Konuyla ilgili olarak 1902 tarihinde ise 25 hane 300 kişilik bir grup mahallerini terk ederek Ereğli dâhilinde Bağçealtı'nda Kürkdüzü ormanındaki hemşerilerinin yanlarına gelerek kendilerine yerleşecek yer gösterilmesini istemişlerdi.²⁰² Bu gibi örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Bu göçler sonucunda 1902'nin sonuna kadar Ordu'dan Düzce Kazası'na hicret edenlerin sayısı 3.500 kişiyi geçmişti.²⁰³

Ancak küçük gruplar halinde devam eden bu göçler bir süre sonra bazı sorunları da beraberinde getirdi. Göç eden gruplar oluşturdukları köylerde ev yapabilmek amacıyla ormanları tahrip etmeye başladılar. Örneğin; 1907 tarihli bir belgede Ordu Kazası'ndan Düzce'ye giden 75 göçmenin burada bir köy kurmak için ormanları tahrip ettiği bildirilmekte ve bu kişilerin geri gönderilmesi için gerekli paranın tesviyesi istenmekteydi.²⁰⁴ Göçmenler yerleştikleri bölgelerdeki yerli halkla da sorunlar yaşamaktaydılar. Geri dönmek istediklerinde de birtakım problemlerle karşılaşıyorlardı. Göçler sonucu batıya giden grupların boşalttıkları alanların bir bölümüne Kırım ve Kafkaslardan Ordu Kazası'na gelen göçmenler yerleştirildiği için göç eden aileler geri döndüklerinde bıraktıkları toprakların yeni yerleşimciler tarafından kullanıldığını görüyorlardı ve bu durum yörede sorunların yaşanmasına neden oluyordu.

²⁰⁰ BOA, DH. MKT, No. 327/58, sene 06 B 1312

²⁰¹ Ekinci, a.g.m., s. 74

²⁰² BOA, A. MKT. MHM, No. 515/41, sene 7 Ş 1320

²⁰³ BOA, A. MKT. MHM, No. 515/41, sene 7 Ş 1320

²⁰⁴ BOA, DH. MKT, No. 1196/14, sene 26 B 1325

2121. Kırım ve Kafkas Göçleri

Kırım ve Kafkas göçlerini Rusya'dan Anadolu'ya ve Anadolu'dan Rusya'ya yapılan göçler şeklinde ifade edebiliriz. Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçler; XVIII. yüzyıldan itibaren Kırım ve Kafkasya'nın Rusya'nın egemenliği altına girmesi ve Rusların bu topraklarda Türk ve Müslüman toplulukları ekonomik, siyasi, dini ve psikolojik baskı altına alarak göçe zorlaması nedeniyle çok sayıda insan yurtlarını terk etmek zorunda kalmaları sonucu meydana gelmiştir. Yaşanan savaşlar ve Rusya'nın uyguladığı asimilasyon politikası sonucu çok sayıda Müslüman aile Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı. Rusya'nın baskılarına dayanamayan bazı Çerkezler 1850'li yılların başlarından itibaren kendi girişimleriyle ve gönüllü olarak göç etmişlerdir. Kırım Savaşı sırasında göç kitlesel bir harekete dönüştü ve 1862–1865 yılları arasında yoğunluk kazandı.²⁰⁵ Rusya'nın dini gerekçelerle Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü Slavcı politikanın doruk noktası olarak değerlendirilen 1877–1878 Savaşı, Çerkez göçüne yeni bir ivme kazandı.²⁰⁶ 1878 yılından sonra bölgeye olan göç dalgası daha da arttı. Batum'dan yola çıkan 6.000 kişilik bir göçmen grup Hopa'ya geldiler. Burada bir süre kalan bu göçmen grubundan bazılarının Ordu ve Ünye'ye gitmek istemeleri üzerine bu yöreye nakli için merkezi hükümet tarafından kendilerine Batum Vapuru gönderildi.²⁰⁷ Bu dönemde Ordu yöresine gelen çok sayıda göçmen merkeze yakın köylere yerleştirilerek iskan edilmeye çalışıldı. 1890–1908 yılları arasında ise zaman zaman yoğunluk kazanan bu göç hareketi 1920'li yıllara gelindiğinde duruldu.²⁰⁸

Anadolu'dan Rusya'ya yapılan göçler ise; daha çok Rusya'nın boşalan yerlere Hıristiyan nüfus yerleştirme politikası sonucu gerçekleşti. Rusya'nın izlediği bu politika sonucu Anadolu'dan bazı Rum ve Ermeni aileler Kafkaslara göç etmeye başladı. Rusya'nın Kafkasya'da Müslüman göçmenlerin boşalttığı yerleri bayındır bir halde tutabilmek ve bölgenin gelişmesini temin edebilmek için çiftçi ve gayrimüslim insan gruplarına ihtiyacı vardı. Rusya, bu insan açığını kapatmak amacıyla Rus, Kazak, Ermeni ve Alman göçmenlerinin yanı sıra Kuzey Anadolu'da meskun gayrimüslimleri de

²⁰⁵ Rus kaynaklarına dayanarak bir çalışma yapmış olan Berzhe, 1858–1866 yılları arasında 493.194 kişinin Rusya'nın Karadeniz limanlarından yola çıktığını söylemektedir

²⁰⁶ Karpat, a.g.e., s. 111

²⁰⁷ Süleyman Erkan, **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878–1908)**, Trabzon 1996, s. 60

²⁰⁸ Karpat, a.g.e., s.110

Kafkasya'ya göç ettirmeyi planlıyordu.²⁰⁹ Bu plan çerçevesinde yapılan çalışmalar neticesinde bazı Rum ve Ermeni reaya Rusya'ya göç etti.

Gerek Müslümanların gerekse Hıristiyanların, dindaşlarının çoğunlukta görüldüğü bölgelere göç etmesiyle birlikte bu göçün, küçük çaplı bir Rus-Osmanlı nüfus mübadelesi niteliği kazanmaya başladığının işaretleri vardır. Aslında bu türde bir nüfus mübadelesi, ulusal anlaşmazlıkları çözmeye yarayan bir yöntem olarak görülmektedir. Gerçekten de, Kerç'teki Osmanlı konsolosunun bir raporuna göre Kafkas valisi ve Kuban Kazakları'nın atamanı olan Kont Sumarkoff, Trabzon'daki bütün Hıristiyanların Kafkaslara göç edip yerleşmelerine onay vermişti ve Trabzon'daki Rus Konsolosu da 600 Hıristiyan ailenin Kafkaslara göç edip yerleşmeye hazır olduğunu bildiriyordu. Zaten Anadolu'dan pek çok Rum Hıristiyan ailesi yerleşme niyetiyle Kırırma gitmişti. Rusya'ya göç eden bu insanlar seyahatleri sırasında yerel din adamları tarafından basılan ve Rus konsolusu tarafından seyahat evrakı olarak yasallaştırılan belgelerden yararlanıyorlardı.²¹⁰ Giresun Mal Kâtibi Refiki Hacı Yusuf Efendi ise verdiği raporunda göçlerin asıl sebebinin bölgede yaşanan ekonomik sorunlar ve göçebe halkın toprak sahibi olma istekleri olduğunu belirtiyordu. Rapora göre göç etmek isteyenlerin ekserisi göçebe olup çiftçilik yapmak için tarla ve arazileri yoktu. Madenci ve Kömürkes ismiyle şunun bunun arazisini yurt edinen bu gibi kişiler, arazi sahibine hizmet etmekte ve kira vermekteydiler. Tanzimat'ın bölgede uygulanmaya başlamasıyla birlikte de devlet bunlardan aşar ve iane-i askeriye adı altında vergi almaya başlamıştı. Ayrıca, bu gibi kişiler mülk sahibine icare-i zemin adı altında para ödemekteydiler. Kısacası arazi ve mülk sahibi olmadıklarından yerleşik hale geçememişler ve alınan vergiler sebebiyle de içinde buldukları ekonomik sıkıntılar iyice artmıştı. Ancak bölgeden Rusya'ya yapılan göçlerin sebebinin sadece ekonomik zorluklar ve göçebe halkın toprak sahibi olma isteği olarak açıklamak doğru değildir. Şunu hemen belirtmekte yarar vardır, bölgedeki zenginlerin ve nitelikli tarım işçilerinin yerleşmek için Rusya'yı tercih etmeleri konusunda Rus konsoloslar ve din adamları bölgede faaliyetlerde buldukları da bir gerçektir. Rus din adamları ve konsoloslarının yöredeki çalışmaları sonucu çok sayıda aile yerleşmek amacıyla Rusya'ya göç etmişti. Bölgedeki halkın geçim sıkıntısı çektiği ve bu sorunu mevsimlik veya sürekli olarak göç etmek ve başka yerlerde iş bulmak şeklinde çözümlenmeye çalıştığı doğrudur. Ancak ekonomik zorluklar nedeniyle

²⁰⁹ Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Trabzon 2006, s. 284

²¹⁰ Ekinci, a.g.m., s. 66

göç edenlerin bir kısmı Karadeniz'in kuzeyindeki ülkelere geçici olarak gidip buldukları işlerde çalışarak belirli bir miktarda para biriktirince geri dönüyorlardı.²¹¹ Ancak uzun süre Rusya'da kalmaları durumunda geride kalanlar büyük zorluklar ve sıkıntılarla karşı karşıya kalıyordu. Nitekim Ordu Kazası'nda da 1902 tarihinde Ermeni kadınlarının merkezi hükümete, Rusya'ya göç eden kocalarının dönmelerine ya da kendilerin de yanlarına gitmelerine izin verilmesini bildiren dilekçeleri mevcuttur. Ermeni kadınlarının sadarete yazmış oldukları bu mektup, Ordu yöresinden Rusya'ya yapılan Ermeni göçlerini özetlemekte ve bu göç hareketlerini, maruz kalanlar açısından anlamak için bize oldukça yardımcı olmaktadır.²¹² Sonunda bu tür isteklerin artması üzerine Kırım'daki Osmanlı konsoloslukları, Rum ailelerinin Kırım'dan Samsun'a geri nakledilmeleri için 12.000 ruble tahsis ederek bu sorunu çözmeye çalışmıştır.²¹³ Bununla birlikte yerleşmek amacıyla Rusya'ya giden çok sayıdaki göçmen Rum ailesi de tanımadıkları bu topraklara alışamadıklarından fikir değiştirip Anadolu'ya geri dönmeye karar veriyordu. Örneğin 1869 yılında bazı Rum aileler sultana hitaben Türkiye'ye geri dönme konusunda izin ve yardım isteklerini dile getiren bir mektup yazmışlardı. Gerçekten de bir kısmı yasa dışı yollardan ayrıldıkları topraklara geri dönmeyi başarabildiler. Sonuç olarak göçlerin temelinde bölgede yaşanan ekonomik zorluklar ve Rusya'nın uyguladığı göç politikası olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti ise gayrimüslim nitelikli çiftçi ve tüccarların topraklarını terk edip Rusya'ya göç etmeye başlamasının bir süre sonra ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısında bazı sorunları beraberinde getirebileceği endişesiyle papazlarla konsolosların bu yöndeki çalışmalarını yerel yöneticilere gönderdiği resmi yazılarla önlemeye çalışmaktaydı. Nitekim 1888 tarihinde Ordu ve Samsun ahalisinden birçok Rum ailenin Samsun'daki İran Konsolosluğu tarafından verilmiş olan pasaportlarla Rusya'ya hicret etmeye çalıştıkları haber alınmıştı. Ordu Kazası'na tabi olan Kuşovalı Kostantin Kuzmiye ita olunan pasaportlar gönderildiğinin Baş şehbenderlik tarafından haber alınması üzerine adı geçen konsolosun bu yolda vuku bulan hareketi engellenmeye çalışılmıştı.²¹⁴

²¹¹ İpek, a.g.e., s. 284

²¹² Konu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz., Ekinci, a.g.m., s. 72-73

²¹³ Karpat, a.g.e., s. 111

²¹⁴ **BOA, DH. MKT**, No. 1502/66, sene 8 Ş 1305

2122. Kırım ve Kafkas Göçmenlerinin İskân Edildikleri Yerler

Zamanla iki bölge arasında yaşanan göçlerin sayısı arttıkça Kafkas göçmenlerinin nereye yerleştirileceği Rusya ile Osmanlı Devleti arasında önemli bir sorun haline geldi. İki devlet arasında yaşanan bu sorunun artması üzerine Anadolu'ya gelen göçmenler Rusya'nın baskısı, iç güvenlik ve arazi darlığı, göçmenlerin taşrada iskan mecburiyeti gibi nedenlerden dolayı Karadeniz sahilinden alınarak Rusya sınırından uzak bölgelere yani Erzincan, Tokat, Amasya ve Samsun hattından daha geri bölgelere bir iskan politikası dahilinde yerleştirilmeye çalışıldı. Fakat muhacirlerin uzun yola dayanamamaları, ileride sınırlarda yapılacak değişimlerde geri dönme veya döndürülme kaygısı v.b sebeplerle muhacirler Anadolu'nun kuzeyi başta olmak üzere çok geniş bir coğrafyaya yerleştirildiler.²¹⁵

Devletin uyguladığı iskân politikası sonucu Trabzon Sancağı'na göç eden Kafkas göçmenlerinin bir kısmı Ordu Kazası'nın Perşembe, Ünye ve Fatsa yörelerinde iskân edildi. 1879 yılında ise kara yoluyla Trabzon şehir merkezine gelen bir göçmen grubu Akçaabat nahiyesinin Suva (Akyazı) karyesinde geçici olarak iskân edildikten sonra karayoluyla Ordu Kazası'na nakledildiler.²¹⁶ Göçmenler Ordu ve çevresinde tarıma uygun boş olan merkez ve merkeze yakın olan ve daha çok gayrimüslim göçleriyle boşalan bölgelere yerleştirildiler. 1886 yılına kadar, Ordu Kazası dahilinde 1.034 hanede 4.254 Batum göçmeni iskan edilerek kurulan köy ve mahallelerde ihtiyaca göre cami, mescit, mektep ve medrese binaları inşa edildi. Yerli halk da gelen göçmenlere ellerinden gelen yardımı yapmaktan geri durmadılar. Yörenin ileri gelen toprak sahibi ahalisinden bazıları göçmenlerin yerleşmesi için toprak bağışında bulundular. Devlet ise bu tür hareketleri ödüllendirerek teşvike çalışıyordu. Nitekim Ordu Kazası eşrafından Hazinedarzade Ali Bey 30 dönümlük arazisi ve 2.500 dönümlük çalılığını göçmenler için tahsis ettiği için kapucubaşılık rütbesiyle taltif edildi.²¹⁷ Ali Beyin tahsis ettiği bu araziye daha sonra 40 göçmen aile yerleştirildi. Ancak yine de bu iskân faaliyetine rağmen Trabzon Vilayeti'nin diğer kazalarında bulunan 4.500 hanelik bir göçmen kitlesinin henüz daimi statüde yerleştirilmediği anlaşılmaktadır.²¹⁸ Ordu Kazası ve nahiyelerine yerleştirilen göçmenlerin

²¹⁵ Ekinci, a.g.m., s. 74-78

²¹⁶ Erkan, a.g.e., s. 145

²¹⁷ BOA, İ. DH, No. 68979, sene 23 Şevval 1299

²¹⁸ İpek, a.g.e., s. 60

yerleştirildikleri köyleri göçmenlere tahsis edilen arazi miktarlarını, bu köylerde inşa edilen cami, mektep ve değirmen sayılarını gösteren tablo şöyledir.

Tablo : 5
Ordu Kazası'nda İskân Edilen Göçmenler

Kaza Nah.	İskân Yeri (Köy)	Hane	Nüfus	Arazi (Dönüm)	Cami	Sıbyan Mektebi	Medrese	Değirmen
Bolaman	Hamidiye	96	379	4600	1	1	1	3
	Şevkiye	135	496	9300	1	2	1	4
	Yekün	132	875	13900	2	3	2	7
Habsamana	Hayriye	18	58	1200	-	1	-	1
	Cihadiye	51	214	3600	1	1	1	1
	Küşadiye	32	157	2500	-	1	1	1
	Şefikiye	18	78	1770	-	1	-	1
	Yekün	119	507	9070	1	4	2	4
Ordu	Bahariye	22	77	953	-	1	-	-
	Sayıha-ulya	40	150	998	-	1	-	-
	Samisa?	21	101	721	-	1	-	-
	Burhaneddin	79	352	3427	-	1	1	-
	Şerefiye	20	109	801	-	1	-	-
	Orhaniye	35	139	1218	1	1	1	-
	Sultaniye	79	313	1768	1	1	1	-
	Osmaniye	61	232	2024	1	1	2	-
	Bahadır	34	102	811	1	1	-	-
	Yekün	391	1575	12721	4	9	5	21
Perşembe	Selimiye	41	154	10266	1	1	1	-
	Selahiye	34	116	1148	-	1	-	-
	Bahariye	34	146	1590	-	1	1	-
	Sultaniye	19	126	1191	1	1	-	-
	Husubani	17	73	806	-	1	-	-
	Gorika?	38	151	337	-	1	1	-
	Nuriye	28	96	1733	-	-	-	-
	Nefahiye	8	24	324	-	-	-	-
	Kozağzı	10	45	1480	-	1	-	-
	Yekün	229	931	18865	2	7	3	9
Ulubey	Fethiye	-	-	2863	-	-	-	-
	Refahiye	-	-	1373	-	-	-	-
	Yekün	67	355	4236	-	1	1	3

Kaynak: İpek, a.g.e., s. 60

2123. Göçler Sonucunda Yaşanan Sorunlar

1877–1900 yılları arasında Anadolu’ya gelen göçmenlerin iskân edilebilmesi için sürekli arazi üretmek gerekliliği, gelen göçmenlere miriye ait boş araziler, vakıf toprakları, atıl durumdaki askeri bölgeler, meralar, miri çiftlik arazileri ve koruların tahsis edilmesi, göçmenlerin ihtiyaçları karşılanamayınca tarıma ve iskâna elverişli olmayan yerlerin yerleşime açılması ve Rusya’ya göç eden tebaanın terk ettiği toprakların da göçmenlere dağıtılması yörede bazı sıkıntılara neden olmuştur. Ayrıca atıl durumda bulunan toprakların bir kısmının mütegalibenin elinde olması iskân faaliyetlerini aksatmıştır. Zira bu gibi yerleri tasarrufunda bulundurmamak isteyen mütegalibe, yerli ahaliyi göçmenlerin üzerine saldırtıyor ve iskân bölgelerinde birtakım sıkıntılara ve huzurun, asayişin bozulmasına sebep oluyordu.²¹⁹ Yerli ahali kullanmakta olduğu bir kısım arazilerin göçmenlere tahsis edilmesinden rahatsızdı ve bu durumu üst makamlara şikâyet etmekteydiler. Yerli halk özellikle boş arazi bulma sıkıntısı sebebiyle, yerli ahali tasarrufları altında olan, ziraat yapmadıkları fakat hayvanları veya yakacakları için kullandıkları yerlerin zorla ellerinden alınarak muhacir iskânına tahsis edilmesinden şikâyet etmekteydi.²²⁰ 1887 tarihli belgede Giresun ahalisinden Haydarzâde Ahmet bu durumu şöyle ifade etmektedir. “*Trabzon vilayeti dâhilinde Ordu Kazası’na mülhak Bolaman nahiyesi Zavi? karyesinde Hazinedarzâde Hacı İbrahim Beğle müştereken bil tapu mutasarrıf olduğumuz arazilerimize muhacirin men’i müdahilinde makamat-ı aliyeye istirham etmiş idik. Çürüksulu Ali Paşanın tesir-i nüfuzunda buraca bakılmayarak kalmıştır. Bu kere Bolaman’a gelen Defter-i Hakanî Memuru Hacı Lütfullah Efendi ve kazay-ı mezkure kaymakamı Kamil Beğ ve beraberlerinde bulunan Ali Paşanın emrine itaatı her ne esbaba mebni ise fırsat- ı aliye bilerek mutasarrıf olduğumuz arazilerin sair ahali-i fukaranın dahi hukukunu aramayarak arazi-i mezkurenin nısfı için muhacirin merkuman tapu veriyorlar.*”²²¹

Ordu’da yaşanan münferit hadiseler de yerleştirilen muhacirlerle yerli ahali arasında zaman zaman sertleşen ilişkiler hakkında bilgiler vermektedir.²²² Örneğin, 1887 yılında Fatsa, Ünye ve Çarşamba civarında yerleştirilen Gürcü ve Çerkez göçmenlerin yerli ahaliye pek çok zarar vermeleri üzerine halk bunları Trabzon Valiliği’ne şikâyet etti.

²¹⁹ Ekinci, a.g.m., s. 76

²²⁰ BOA, DH. MKT, No. 1338/62, sene 06 02 1882, Ekinci, a.g.m., s. 77,

²²¹ BOA, DH. MKT, No. 1348/41, sene 12 Ca 1303

²²² Ekinci, a.g.m., s. 78

Halkın şikayetlerini dikkate alan vali ise bunların ya Trablusgarp'a ya da adalara, ayrı ayrı yerlere sürgün edilmelerini istedi. Bab-ı Ali, valinin sürgün teklifine katılmış; ancak bunları Ankara ve Konya taraflarına nakletmişti. Fakat buralara nakledilen göçmenler tekrar kaçarak yine Fatsa, Ünye ve Çarşamba'daki eski yerlerine dönünce, Meclis-i Vükela geri dönenlerin tekrar Konya ve Ankara'ya gönderilmesine, Fatsa, Ünye ve Çarşamba'da kalanlardan ise asayişe riayet edeceklerine dair senet alınmasına karar verdi. Ayrıca Babıali her ihtimale karşı da buradaki asayiş görevlilerin sayılarını artırdı ve özellikle Ünye'de 100 kişilik bir askeri müfreze bulundurulması için yetkililere emir verdi.²²³

Bazen de iskan edilen göçmenler yerleştirildikleri bölgelerden hoşnut olmuyorlardı. Örneğin; Batum göçmenlerinden olan ve 1879 tarihinde 96 hanede 485 kişi olarak gelen “*Osmanlı toprağında din-i mübin ile müşerref olmak üzere*” Bolaman nahiyesinin Hasancık karyesinde iskan ettirilen ve 6.000 dönüm arazi verilen göçmenler, arazilerinin ormanlık, yüksek, taşlık olduğu, ziraata elverişli olmadığı, mecbur kaldıkları için orman alanlarını keserek açtıkları, tarla haline getirdikleri arazinin bir süre sonra kullanılamaz hale geldiğini, çok zor durumda kaldıklarını, “*açlık yüzünden maazallah her türlü fenalığın zuhur edebileceğini*” ifade ederek, kendilerinin ya Fatsa'da mandıra arazisine veya Perşembe nahiyesinden Hazinedarzadenin kerimesi olan Hacı Ziyeti Hanımdan boş kalan arazilere yerleştirilmelerini istediklerini daha önce defalarca başvurdukları halde bir sonuç çıkmadığını ifade ediyorlardı.²²⁴

22. Eğitim

220. Ordu Kazası'nda Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin resmi eğitim politikasında genel olarak kitlelerin eğitimi söz konusu değildi. Devlet, kendisine yeterli sayıda olan asker ve sivil bürokrati temin edecek bir yapılanmadan sonra, halkın eğitimini, yine bir bakıma halka bırakmıştı. Resmi devlet teşekküllerinde modern anlamda merkezi bir eğitim örgütü bulunmamaktaydı.²²⁵ Devletin temel eğitim kurumlarını klasik ve geleneğe dayalı eğitim veren medreseler

²²³ Erkan, a.g.e., s. 181

²²⁴ Ekinci, a.g.m., s. 77

²²⁵ Yahya Akyüz, **Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul 2001, s. 77-102

oluşturmaktaydı. Enderun,²²⁶ tekkeler, ahi birlikleri ve sıbyan mektepleri ise devletin ve toplumun eğitim ihtiyacını karşılayan diğer eğitim kurumlarıydı. Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıla kadar askeri siyasi, ekonomik, kültür, sanat vb daha birçok alanlarda gerek Avrupa devletleri gerekse çağdaşı olan İslam devletlerinden her alanda ileri ve güçlü bir durumdaydı. Bu döneme kadar Osmanlı Devleti dünyada olan gelişmeleri yakından takip etmiş ve içe kapanıp dış dünyadaki değişimlere tepkisiz kalmamıştır.

XVII. yüzyıla gelindiğinde dünyada ve özellikle Avrupa’da meydana gelen hızlı gelişmeleri ve yenilikleri yakından takip edemeyen Osmanlı Devleti, bu yüzyıldan itibaren artık Avrupa’ya karşı üstünlüğünü kaybetmeye başladı. Bu dönemde devletin her alanında olduğu gibi eğitim yapısında da bozulmalar yaşandı. Ülkenin ihtiyaçlarını karşılayan ve ilköğretimden yüksek öğretime kadar her dereceden tahsil veren bir eğitim sisteminin en önemli parçası olan medreseler de devletin diğer kurumları gibi bu yüzyıldan sonra bozulmaya başladı. Siyasetin bilim anlayışını baskı altına almaya çalışması ve dar kalıplar içinde tutmaya çalışması, medrese sisteminin kendi iç dinamiklerinin bilimsel gelişmeyi zorlaştırıcı bir nitelik taşıması, batı ile karşılaştırmalar yapılmaması, rüşvet, hatır gönül, adamsendecilik, aldırış etmeme, bünyesinden zamanla akli bilimlerin çıkarılarak sadece ezbere dayalı dini bilimlerin okutulmaya başlanması vb. gibi nedenlerden dolayı medreseler artık zamanla devletin eğitim ihtiyacını karşılayamaz hale geldi.²²⁷ Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde ülkenin pratik ihtiyaçlarını karşılayan klasik dönemin bu eğitim ve öğretim kurumları XVII. yüzyıldan itibaren skolâstik bir yapıya bürünerek, dış dünyaya gözlerini kapayarak esas görevleri olan toplumun yenileşmesi görevini yapamaz hale geldiler.

Ordu Kazası’ndaki eğitim öğretim faaliyetleri de Osmanlı eğitim faaliyetlerinin genel özelliklerini yansıtmakta, kaza genelinde bulunan Müslüman ve Gayrimüslim cemaatler daha çok kendi açtıkları okullarda öğrencilerini okutmaya çalışmaktaydılar.

²²⁶ Enderun, belli bir hocası ve belirlenmiş binaları bulunmayan ancak devlet adamı yetiştirmek amacını taşıyan bir nevi saray içi eğitim kurumu olma özelliğine sahip olan eğitim kurumlarıdır. Enderun, başlangıçta devşirme Hıristiyan çocuklarına eğitim veren bir kurumdur. Ancak devşirme usulü kaldırılınca Müslüman çocuklar da Enderun’da eğitim alabildiler. Fakat Enderun da zamanla geriledi ve medreseler gibi dışa kapalı yenilikten uzak bir duruma geldiler. M. Emin Yolalıcı, “XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, **Osmanlı**, C. V, Ankara 1999, s. 281

²²⁷ Akyüz, a.g.e., s. 73-74

2200. Müslüman Cemaate Ait Eğitim Kurumları

22000. Medreseler

Ordu Kazası'nda medreseler, eğitim ve öğretimlerine çağdaş mektepler yanında ömürlerini tamamlasalar da 1924 yılına kadar devam ettirdiler. Ordu Kazası'nda ilk medresenin 1553–1647 arasında Elmalu'ya bağlı Kovanlık karyesinde eğitim veren medrese olduğu tahmin edilmektedir.²²⁸ Bu köyde, bir zaviye bir medrese²²⁹ ve bir de cami bulunmakta, camide bir hatip bir muarraf, iki müezzin ve bir ferraş, medresede bir müderris görev yapmaktaydı.

XIX. yüzyıldan itibaren kazanın hızla gelişmesi ve büyümesine paralel olarak kaza merkezinde ve nahiyelerindeki medreselerin sayısı da arttı. 1869 yılına gelindiğinde ise Ordu Kazası'nda bulunan cami, mescid, tekke, imamlar, hutbe okuyanlar, medreseler ve bu medreselerde eğitim ve öğrenim gören talebe sayıları şöyleydi.

Tablo : 6

Ordu Kazası'ndaki Medreselerde Öğrenim Gören Talebe Sayıları

Kaza ve Nahiyeler	Talebe Sayısı	Medrese Sayısı	Cami Sayısı	Mescit Sayısı	Tekke Sayısı	İmam Sayısı	Hutbe Okuyan Sayısı
Bucak Kazası	140	7	58	4	---	30	56
Perşembe Kazası	233	6	39	---	---	1	39
Maa Ulubey Hapsemana Nahiyesi	140	3	40	3	4	8	39
Aybastı Nahiyesi	69	1	13	---	3	---	10

Kaynak: TVS, 1286 (1869), s. 151

Tablodan da görüleceği üzere Ordu Kazası'nda medrese sayısı 1869 tarihinde 17 olup, bu medreselerde toplam 582 öğrenci eğitim görmekteydi. Bu medreselerin her birinde bir müderris görev yapmaktaydı. Ayrıca bu tarihte kaza genelinde 150 cami, 7 mescit, 39

²²⁸ Yedi yıldız, **Ordu Kazası**, s. 28

²²⁹ Medrese sistemi ve teşkilatı, İslam dünyasındaki cami, hastane, imaret, kervansaray, han ve hamam gibi bütün sosyal hizmet ve yardım amaçlı müesseseler gibi vakıf temeli üzerine kurulmuştur. Klasik dönemde medreseler XVII. yüzyıla kadar ülkenin temel eğitim ihtiyaçlarını karşılamış ve ilköğretimden yüksek öğretime kadar her dereceden tahsil veren bir eğitim sisteminin en önemli parçası olmuşlardır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak bozulmaya başlayan medreseler, Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkardığı 430 sayılı ve 3 Mart 1340/1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tarihe karışmıştır. Akyüz, a.g.e., s. 57-78

imam ve 144 hutbe okuyan bulunuyordu. 1903 yılına gelindiğinde Trabzon Vilayeti genelinde 60 medresede 3.111 öğrenci eğitim görmekteydi. Bu tarihte Ordu Kazası ise vilayet genelindeki medrese ve öğrenci sayısı bakımından, 6 medrese ve 453 öğrenci ile Çarşamba Kazası ve Trabzon Merkez Sancağı'ndan sonra 3. sırada yer alıyordu.

Kaza merkezinde bulunan 6 medresenin 2'si merkezde 5'i çevre köylerde eğitim ve öğretim vermekteydi. Kaza merkezindeki medreselerin adları Osman Paşa ve Eksi Pazar medreseleriydi. Ordu Kasabası'nda bilinen ilk medrese olan Osman Paşa Medresesi'ni Mustafa Ağa, Eski Pazar Medresesini ise halk yaptırmıştır.²³⁰ Osman Paşa Medresesi'ni, Müşir Hazinekar Osman Paşanın Trabzon valiliği döneminde (1829–1842) yaptırdığına dair bazı kayıtlara rastlanmıştır. Ancak medrese hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Fakat 1870'li yıllardan Cumhuriyetin ilanına kadar geçen dönemde burasının Kadiri tarikatının tekkesi olarak kullanıldığı ve Şeyhinin de Buharalı Şakir Efendi olduğu söylenmektedir.²³¹ 1869 tarihinde Ordu Kasabası'ndaki medrese sayısı 7 iken 1870 yılında bu sayı 3'e inmiş, 1871'de ise 1'e düşmüştür. Ancak 1903 (1905) yılına gelindiğinde medrese sayısının tekrar arttığı görülür. Nitekim Hicri 1321 miladi 1903 tarihli maarif salnamesine göre merkezde 2, merkeze bağlı köylerde 4 olmak üzere toplam 6 adet medrese bulunmaktadır. Kasaba ve köylerinde bulunan medreselerin adları, mahallesi, müderrisi, talebe sayısı ise şöyledir.

Tablo : 7

Ordu Kazası'nda Medreseler

Sıra No	Kaza Adı	Medrese Adı	Mahallesi	Müderrisi	Talebe Sayısı	Banisi
1	Ordu Kazası	Osman Paşa	Kasabada	Müftü Mehmed	211	Mustafa Ağa
2	Ordu Kazası	Eski Pazar	Kasabada	Ömer Efendi	41	Ahali-i Karye
3	Ordu Kazası	Mahmud	Gerce Karyesi	Mustafa Efendi	58	Ahali-i karye
4	Ordu Kazası	Ali Beğ	Alibeğ Karyesi	Şaban Efendi	51	Ahali-i karye
5	Ordu Kazası	Bayadı	Bayadı karyesi	Ali Efendi	35	Ahali-i karye
6	Ordu Kazası	Fındıklı	Fındıklı karyesi	Abdurrahman Efendi	57	Ahali-i karye

Kaynak: Yolalıcı, “Trabzon Vilayetinde Eğitim...”, s. 445–447

²³⁰ M. Emin Yolalıcı, “Ordu Kazasının Eğitim ve Öğretim Yapısı”, **Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu**, Ankara 2005, s. 568

²³¹ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 368

Yukarıdaki tablo incelendiğinde kaza genelinde eğitim veren bu kurumlardaki eğitimin kalitesi anlaşılır. Tablodan da görüleceği gibi merkezde bulunan Osman Paşa medresesinde 1 müderris 211 talebeye eğitim vermek zorundadır. Haliyle bir müderrisin bu kadar sayıdaki öğrenciye ne kadar kaliteli eğitim verebileceği tartışmalıdır.

22001. Sıbyan Mektepleri ve İptidailer

Osmanlı Devleti eğitim sisteminde ilk tahsil veren bu mektepler, 5–6 yaşlarındaki çocuklara okuyup-yazmayı, ilm-i hal bilgisi denilen bazı dini bilgilerini ve dört işlem denilen basit matematik bilgilerini vermek üzere kurulmuş okullardır.²³² Bu mekteplerde ana babası isterse çocuk hafızlığa da çalıştırılır, ona Kur'an tümüyle ezberletilirdi.²³³ İlk iptidai mektebi ise İstanbul Nuruosmaniye Camii külliyesi içinde numune mektebi tarzında 1872 yılında açılmıştı.

Maarif salnamelerinde sıbyan mekteplerinin ve iptidailerin adları ve kuruluş yerleri verilmediğinden Ordu Kazası'nda bulunan sıbyan mektebi ve iptidailerin adları ve kuruluş yerlerini tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte kasabadaki sıbyan mekteplerinin, nerede ve hangi binalarda eğitim verdiğine dair bir takım söylentiler mevcuttur. Bu söylentilere göre kasabadaki sıbyan mekteplerinden biri Kirazlımanı'ndaki Abdullah Reis Mescidi'nde eğitim vermekteydi. Bir başka sıbyan mektebi de İbrahim Paşa Camii'nin karşısındaki iki katlı ahşap binada bulunuyordu. Şehrin Aziziye, Düz Mahalle, Elmalık ve Selimiye mahallelerinde de halkın yardımlarıyla açılan sıbyan okulları vardı.²³⁴

Maarif salnameleri vilayetlerde bulunan sıbyan mektebi hakkında ayrıntılı bilgiler vermese de vilayet salnamelerinden yerleşim yerlerinde bulunan cemaatlara ait mektep ve öğrenci sayılarını öğrenmek mümkündür. Nitekim 1869 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde Ordu Kazası'nda bulunan sıbyan mekteplerinin sayıları ve burada öğrenim gören öğrenci sayıları şöyle verilmektedir.

²³² Cahit Baltacı, “Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim”, *Türkler*, C. XI, Ankara 2002, s. 446

²³³ Akyüz, a.g.e., s. 79

²³⁴ Çebi, *Ordu Şehri Hakkında*, s. 369

Tablo : 8
Ordu Kazası'nda Bulunan Sıbyan Mektepleri

Sıbyan Mektebi		
Kaza ve Nahiyeler	Müslüman Mektebi	
	Öğrenci	Mektep
Bucak Kazası	1.010	61
Perşembe Nahiyesi	969	36
Maa Ulubey Hapsemana Nahiyesi	1.331	53
Aybastı Nahiyesi	324	11

Kaynak: TVS, 1286 (1869), s. 151

Tablodan da görüleceği üzere 1869 tarihinde kaza genelinde Müslüman çocukların okudukları 161 sıbyan mektebi bulunmaktaydı. Müslümanlara ait bu mekteplerde 3.634 öğrenci eğitim görüyordu. Ordu Kasabası'nda ise 61 sıbyan mektebinde 1.010 öğrenci bulunmaktaydı.

1316 (1898) ve 1321 (1903) tarihli salnamelerde padişah II. Abdülhamid'in tahta çıkışından, ilgili salnamelerin yayınlandığı tarihe kadar geçen sürüde Trabzon merkez kazada 4, Giresun Kazası'nda 2 iptidai mektebi yapıldığına dair kayıt olmasına rağmen Ordu Kazası'yla ilgili bir kayıt bulunmamaktadır.²³⁵ Ancak bu durum Ordu Kazası'nda ibtidai mektebi bulunmadığı anlamına gelmemelidir. Arşiv belgeleri incelendiğinde kazada çok sayıda ibtidai mektebi bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1890 tarihli bir arşiv belgesinde devlet sınırları içinde yeni usule göre eğitim veren eğitim kurumlarından Ordu Kazası ve nahiyelerinde bir hayli mekteb-i ibtidaiye tesis edilerek tedrisata başladığı belirtilmektedir.²³⁶ Yine 1895 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde Ordu Kazası'nda 120 adet mekteb-i iptidaiye ile kasaba merkezinde büyük bir iptidai mektebin bulunduğu vardır. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi elimizdeki mevcut bilgilerle kazada bulunan iptidai mekteplerinin öğretmen ve öğrenci sayıları hakkında şimdilik ayrıntılı bilgi vermek mümkün değildir.

²³⁵ Yolalıcı, "Trabzon Vilayetinde Eğitim...", s. 452

²³⁶ BOA, Y. PRK. UM, No. 21/13, sene 21 B 1308

2201. Gayrimüslim Cemaatlerin Eğitim Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde Müslüman halkın eğitim işlerinden farklı olarak Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar gayrimüslim tebaanın eğitimi, mensubu oldukları cemaatin ruhani liderlerinin idaresindeki dini eğitim veren ve din adamı yetiştirmeyi hedefleyen ruhban okulları tarafından yürütülüyordu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Rum Ortodoks ve Ermeni cemaatlerinde artan ticari faaliyetlerden dolayı görülen zenginleşme ile ortaya çıkan yeni sınıfın kilise ve cemaatin idaresinde söz sahibi olmasıyla, eğitim anlayışında laikleşme başladı. Bu durum da gayrimüslim tebaa arasında dini eğitim veren ruhban okullarından ayrı olarak yeni eğitim ve öğretim kurumlarının açılmasını beraberinde getirdi.²³⁷

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim cemaatlerin eğitim işleri ilk olarak 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle bir düzene bağlandı. Nizamname, Müslüman olmayan cemaatlerin çocukları için, çoğunlukta buldukları yerlerde birer resmi sıbyan ve rüştiye mekteplerinin kurulmasını öngörüyordu.²³⁸ Ancak her türlü denetimden uzak oldukları için bu okullarda ülke için zararlı bilgiler verilebilmekte ve devlete karşı düşman nesiller yetişebilmekteydi. Bu nedenle Osmanlı Devleti, 1876'da kabul ettiği Kanun-ı Esasi'nin 11. ve 15. maddelerine *“bircümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir, ancak milel-i mühtelifenin umur-ı itikadiyelerine müteallik olan usul-ı taalimiyelerine halel gelmeyecektir”* diyerek ülke genelindeki eğitimde birliği sağlamaya çalışmıştır.²³⁹

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin gayrimüslim cemaatlerin, çoğunlukta buldukları yerlerde çocuklarının eğitimi için birer resmi sıbyan ve rüştiye mekteplerinin kurulmasına izin vermesiyle aynı yıl Ordu Kazası'nda bulunan Ermeniler ve Rumlar kaza genelinde çok sayıda sıbyan mektebi açmaya başladılar. Bu nizamnameyle birlikte yaygınlaşmaya başlayan okulların sayıları kısa sürede kaza genelinde 36'ya ulaştı. 1869 tarihinde Ordu Kazası'nda gayrimüslimlere ait sıbyan mekteplerinin ve bu okullara devam eden gayrimüslim çocukların sayısı şöyledir.

²³⁷ Akyüz, a.g.e, s. 93–96

²³⁸ Akyüz, a.g.e, s. 93–96

²³⁹ Akyüz, a.g.e, s. 159–161

Tablo : 9
Gayrimüslim Okul ve Öğrenci Sayıları

Kaza ve Nahiyeler	Ermeni Mektepleri		Rum Mektepleri	
	Öğrenci Sayısı	Mektep Sayısı	Öğrenci Sayısı	Mektep Sayısı
Bucak Kazası	179	4	402	12
Perşembe Nahiyesi	---	---	30	3
Maa Ulubey Hapsemana Nahiyesi	97	2	136	13
Aybastı Nahiyesi	---	---	16	2

Kaynak: TVS, 1286 (1869), s. 151

Tablodan da görüleceği gibi 1869 tarihinde Ordu Kazası'nda gayrimüslimlere ait toplam 36 adet gayrimüslim sıbyan mektebi bulunmaktadır. Bu okullarda okuyan öğrenci sayısı 860'tır. Bu sıbyan mekteplerinin 30'u Rumlara 6'sı da Ermenilere aittir. 30 Rum mektebinde 584 Rum öğrenci, 6 Ermeni mektebinde 276 Ermeni öğrenci eğitim görmektedir. Kaza merkezinde ise Ermenilere ait 4 sıbyan mektebinde 179 öğrenci, Rumlara ait 12 sıbyan mektebinde 402 öğrenci eğitim görmektedir. 1869'da Rum cemaatinin okul ve öğrenci sayısı Ermenilerden çok daha fazla iken ileriki yıllarda bu sayı düşmüştür. 1869 tarihinde kaza merkezinde 12 olan Rum okul sayısı 1878 tarihine gelindiğinde 2'ye düşmüş, Ermeni mektebi sayısının ise bu yıllar arasında sabit kalmıştır.

Ordu Kazası'nda gayrimüslim çocukların eğitimlerinin devamı için kilise ve din adamları büyük çaba harcamaktaydı. Nitekim 1911 tarihli arşiv belgesinde kazadaki Rum ahalinin eğitim faaliyetlerini devam ettirmek için Ordu Kasabası'nda Karahisar-ı Şarki Metropolitliği tarafından kargir bir bina satın alındığının ve burada bir okul açılması için resmi makamlara başvurulduğunun belirtilmesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Devlet yetkilileri gayrimüslim cemaatin kanunlara uygun olarak resmi okul açma isteklerin hemen hepsine olumlu bakmış ve bu yönde yaptığı resmi başvuruları kabul etmiştir. Örneğin 1911 tarihli belgede Rum metropolitliğinin satın aldığı 16 metre 90 santimetre boyunda, 3 metre 60 santimetre genişliğinde ve 10 metre yüksekliğindeki kargir hanenin Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi Rum patrikhanesi hakkında alınan

kararlara uyulması şartıyla Rum İnas Mektebi olarak açılmasına Şuray-ı Devlet kararıyla izin verildiği görülmektedir.²⁴⁰

2202.Ordu Kazası'nda Bulunan Diğer Eğitim-Öğretim Kurumları

Tanzimat'la birlikte devletin bütün kurumlarında olduğu gibi eğitim kurumlarında da bozulmaların önüne geçmek için modernleşme çalışmalarına önem verildi. Bu amaçla ilk olarak “*Meclis-i Maarif-i Umumiye*” daha sonra da “*Mekatib-i Umumiye*” Nezaretleri kuruldu. 1869 yılında “*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*” yayınlanarak eğitime daha çağdaş bir yapı verilmeye çalışıldı. Bu nizamnamesin yayınlanmasından sonra ülke genelinde rüştiyelerin ve muallimlerin sayıları arttı. 1873'ten sonra idadiler, sultaniler ve sıbyan mekteplerinin yerine çağdaş ilkokullar diyebileceğimiz iptidailer açılmaya başladı. Yine bu dönemde 1864'ten itibaren “*Vilayet Maarif Meclisleri*” ile her vilayette birer Maarif Müdürü'nden oluşan “*Vilayet Milli Eğitim Müdürlükleri*”nin oluşturularak bunların yanında eğitim işlerini mali yönden desteklemek amacıyla Maarif Sandıkları'nın kurulması eğitimin kalitesini artırmaya yönelik çalışmalardı.²⁴¹

Modern ve nitelikli olan bu okulların açılmasının hiç kuskusuz toplum üzerinde önemli etkileri oldu. Tanzimat öncesine oranla büyük bir yenilik ve değişikliği ifade eden bu gelişmeler, sosyal yaşantıyı da olumlu yönde etkilemiş, öğrencilerin giyim-kuşamı, takınmak zorunda kaldıkları davranış biçimi, geniş kitlelerin ilgi ve takdirini kazanmış, sağlıklı yaşam için ilk önlemler buralarda alınmaya başlanmıştır. Bu okullardan mezun olanlar ülke genelinde öğretmenlik yapmaya başlamış, kent halkı medrese çıkışlı ulemanın yanı sıra daha çağdaş bir öğretmen tipi ile karşılaşmış, onlardan yeni şeyler öğrenmeye başlamıştır. Bu okullarda öğretmenlik yapan medrese çıkışlı hocalar ve müderrisler ise kendilerine çeki düzen vererek önceden yaptıkları gibi plansız programsız ders vermek yerine merkezden bildirilen kurallar çerçevesinde hareket etmek gerektiğini duymuşlardır.²⁴²

Tanzimat'tan sonra ülke genelinde açılan ve gittikçe yaygınlaşmaya başlayan rüştiyeler ve idadiler de yüzyılın sonlarına doğru Ordu Kazası'nda açılmaya başlamıştır.

²⁴⁰ BOA, DH. İD, No. 30-1/36, sene 23 Ca 1329

²⁴¹ Yolalıcı, “Osmanlı Devleti'nde Eğitim...”, s. 285

²⁴² Çadircı, a.g.e., s. 289-290

22020. Rüştiyeler

Rüştiyelerin Osmanlı eğitim düzenindeki statüsünün bugün için tam karşılığı bulunmamaktadır.²⁴³ Buna rağmen rüştiyeler²⁴⁴ Osmanlılarda ilk zamanlarda ilkokul üstü hazırlık okulu, daha sonraları ise ortaokul karakterine sahip bir öğrenim kurumu olarak kabul edilmiştir. Avrupa'daki eğitim sırasına bağlı olarak, iptidailerden sonra ikinci derecede bir okul açma isteği, rüştiyeleri ortaya çıkarmıştır. Bu adla ilk okul 1847'de İstanbul'da açılmıştır. 1867 yılında Osmanlı tebaası arasında eşitliği getirmek amacı ile gayrimüslim Osmanlı tebaasının çocuklarının da bu okullara alınması prensip olarak kabul edilmesine rağmen maarif salnamelerine göre gayrimüslimler ayrı okullar açma yoluna gitmişlerdir.²⁴⁵

Ordu Kazası ve nahiyelerinde mevcut olan rüştiyeler devlet tarafından yaptırılmıştır. Ülke genelinde sayıları hızla artan rüştiye mekteplerinin Ordu Kazası'nda XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başındaki sayısı 4'tür. Bunlardan biri merkezde diğer üçü de Bolaman, Hapsemana ve Perşembe nahiyelerindedir.²⁴⁶ İlk açılan okul Ordu rüştiyesidir. Bolaman rüştiyesi 1880'de, Perşembe rüştiyesi 1882'de, Hapsemana rüştiyesi de 1885'de açılmıştır. Kazada yaptırılan bu binalar ise, Hapsemana ve Perşembe rüştiyeleri için 5.000'er kuruş, Bolaman rüştiyesi için 6.000 kuruşa mal olmuştur.²⁴⁷

Bu dönemde Trabzon Vilayeti genelinde Trabzon Askeri Rüştiyesi haricinde bulunan rüştiyelerde 1 ila 4 arasında muallim görev yapmaktaydı. Ancak bu rüştiyelerde öğrenim gören öğrenci sayısına bakıldığında muallim sayısı oldukça yetersizdi. Özellikle branş öğretmeni konusunda sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu durum da göstermektedir ki, branş

²⁴³ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Eğitim ve Bilim Müesseseleri", **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, C. I, İstanbul 1999, s. 307

²⁴⁴ 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, rüştiyeler konusunda da önemli hükümler getirmekteydi. Bu nizamnameyle 500 haneden fazla olan yerleşim yerlerine, vilayetlerin Maarif Sandıkları tarafından masrafları karşılanmak üzere, Meclis-i Kebir-i Maarif Dairesi tarafından planları yapılacak olan birer rüştiye binası inşa olunacak ve talebe sayısına göre bir veya iki muallim ve ayrıca bir mubassır (gözetmen) ve bir de hademe vazifelendirilecekti. Ayrıca öğretim süresi dört yıl olarak tespit edilen rüştiye mekteplerinden mezun olanlar imtihanla idadiye kabul edilecekti. İhsanoğlu, a.g.m., s.307-308

Nizamnamenin yayınlanmasından sonra rüştiye mekteplerinin sayıları ülke genelinde hızla artmaya başladı. 1848–1869 döneminde ülke genelinde 138 rüştiye açılmışken, bu sayı 1869–1876 yılları arasında bu sayı 287'ye ulaştı. 1876'ya gelindiğinde bütün ülke genelinde rüştiyede okuyan öğrenci sayısı 19.000 civarındaydı. Ayrıca bu dönemde Kastamonu, Konya, Trabzon gibi merkezlerde de kız rüştiyeleri açıldı. Çadırcı, a.g.e., s. 289

²⁴⁵ Yolalıcı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim...", s. 286

²⁴⁶ Yolalıcı, "Ordu Kazasında Eğitim...", s. 570

²⁴⁷ Yolalıcı, "Ordu Kazasında Eğitim...", s. 570

öğretmeni eksikliği nedeniyle okullarda öğrencilere kaliteli eğitim verilememekteydi.²⁴⁸ Ordu Kazası'nda bulunan rüştiyelerde görev yapan muallim sayısı ve muallimlerin isimleri şöyledir;

Tablo : 10

Ordu Kazası'nda Bulunan Rüştiyelerin Muallim ve Talebe Sayıları

Kaza adı	Nahiye Adı	Mektebin Derecesi	Muallim Sayısı			Talebe Sayısı		
			1888	1898	1903	1888	1898	1903
Ordu Kazası	Merkez	Rüştiye	2	4	4	70	50	110
Ordu Kazası	Bolaman	Rüştiye	1	2	2	35	46	41
Ordu Kazası	Habsemana	Rüştiye	1	2	2	35	28	35
Ordu Kazası	Perşembe	Rüştiye	1	2	2	25	48	51

Kaynak: Yolalıcı, “Trabzon Vilayetinde Eğitim...”, s. 454–455; **TVS**, 1305 (1888), s. 247

Tabloya bakıldığında Ordu Kazası'nda 1888 yılında kaza genelinde 5 muallim 165 talebe bulunduğu görülmektedir. 1898 ve 1903 yıllarında toplam 10 olan muallim sayısı değişmediği halde 1898 yılında 172 olan öğrenci sayısının 1903 yılında 65 kişi artarak 237 ye ulaştığı görülür. Ordu Kasabası'ndaki muallim sayısı sabit kalmasına rağmen, öğrenci sayısı 5 yılda iki kattan daha fazla artarak 110 olmuştur. Aynı yıllarda Trabzon Vilayeti genelinde 1898 yılında 23 rüştiyede toplam 1.610 öğrenci bulunurken, 1903 yılında rüştiye sayısı 27, burada okuyan öğrenci sayısı ise 2.083 idi.²⁴⁹

1899 yılından itibaren merkez kazadaki rüştiyelerde Muallim-i evvel, muallim-i sani, muallim-i salis ve hüsn-ü hat muallimi olmak üzere 4 öğretici, 1901 yılından itibaren de nahiyelerde muallim ve hüsn-ü hat muallimi olmak üzere 2 öğretici görev yapmaya başladı. 1901 yılında Ordu Kazası'nda görev yapan muallimlerin isimleri ve görev yaptıkları rüştiyeler şöyledir.

²⁴⁸ Yolalıcı, “Trabzon Vilayetinde Eğitim...”, s. 455

²⁴⁹ Yolalıcı, “Trabzon Vilayetinde Eğitim...”, s. 455

Tablo : 11

1901 Yılında Ordu Kazası'nda Görev Yapan Muallimlerin İsimleri

Rüşdiye Adı	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sani	Muallim-i Salis	Muallim-i Hüsn-ü Hat
Ordu Rüştiyesi	Hafız Mehmed Vehbi Efendi	Ahmet Faik Efendi	Ali Sabri Efendi	Ahmed Hamdi Efendi
Bolaman Rüştiyesi	Ömer Lütfü Efendi	-----	-----	Asaf Efendi
Perşembe Rüştiyesi	İsmail Hakkı Efendi	-----	-----	Şerif Efendi
Hapsemana Rüştiyesi	Mehmet Efendi	-----	-----	Ali Osman Efendi

Kaynak: Çebi, Salnamelerde Ordu, s. 59–60

22021. İdadiler

İdadi kelimesi Arapça kökenli olup hazırlamak, geliştirmek anlamlarına gelir.²⁵⁰ 1869 nizamnamesi öncesi bazı okulların hazırlık sınıflarına verilen bu ad 1869 nizamnamesiyle “İdadi Mektebi” adıyla rüştiyelerden sonra gelen bir orta eğitim kurumu olarak Osmanlı eğitim hayatına girmiştir.²⁵¹ İdadilerde gerek medrese, gerekse sıbyan ve rüştiyelerden farklı olarak, tamamen sayılabilecek nitelikte çağdaş dersler okutulmaktaydı. Cebir, Hesap, Hendese, Müellesat (Trigonometri), İlm-i Servet, İlm-i Eşya, Fizik, Kimya vs. gibi dersler, o günün Osmanlısında yeni dersler sayılırdı. Yani devlet, geri kalmışlığın teşhisini koymuş ve açılan idadilerde çağa uygun müfredat yapma yoluna başvurmuştu.²⁵²

1898 ve 1903 tarihli maarif salnamelerine göre Trabzon Vilayeti genelinde biri Trabzon’da diğeri Canik’te olmak üzere 2 tane idadi bulunmaktadır.²⁵³ Ordu Kasabası’nda ise ilk idadi mektebi 1913 yılında açılmıştır. Dört küçük odadan ibaret bir evde açılan bu idadi, ilk mezunlarını ise 1915–1916 yılında ve 4 öğrenci olarak vermiştir.²⁵⁴

²⁵⁰ Ülke genelinde rüştiyelerin ve buradan mezun olan öğrencilerin sayısının artması ülkede rüştiyelerle yüksek okullar arasında bir eğitim kurumunun oluşturulmasını zorunlu kılmıştı. Bu nedenle 1869 Nizamnamesinde idadilere de yer verilmiş, 33–50. maddeler arasında bu okullar ve sultanilerle ilgili hükümler yer almıştır. Bu hükümlerle, 1000 haneyi geçen yerlerde birer idadi açılması, rüştiyeyi bitirmiş Müslim ve Gayrimüslim çocukların bu okullara girmesi, öğretim süresinin 3 yıl olması, görülecek dersler gibi konular belirtilmiştir. Yolalıcı, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim...”, s. 287

²⁵¹ İhsanoğlu, a.g.m., s. 318

²⁵² Yolalıcı, “Trabzon Vilayetinde Eğitim...”, s. 461

²⁵³ Miladi 1898 maarif salnamesinin hicri yılı 1316, 1903 miladi tarihli maarif salnamesinin ise 1321’dir.

²⁵⁴ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 369

222. Ordu Kazası'nda Eğitim Faaliyetlerinde Yaşanan Sıkıntılar

Ülke dâhilinde olduğu gibi Ordu Kazası'ndaki eğitim faaliyetlerinde de zaman zaman sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sorunların başında devletin içinde bulunduğu ekonomik istikrarsızlık ve maddi imkânsızlık gelmektedir. Bunun yanında okul yapımı için arsa ve bina tahsisi, cemaatler arasında meydana gelen sürtüşmeler ve gayrimüslimlerin gayri resmi yollardan okul açma teşebbüsleri de Osmanlı Devleti'ni uğraştıran sorunlar arasında yer almıştır. Devlet, ülkede eğitim alanında yaşanan bu sıkıntıları tespit etmek ve bunların üstesinden gelebilmek için ülke genelinde müfettişler görevlendirmiştir. Bu müfettişler ise gittikleri yerlere incelemelerde bulunarak konuyla ilgili raporlar hazırlayarak bu raporları merkezi hükümete sunmuşlardır.

Bu uygulamayla birlikte Ordu Kazası'na Trabzon Vilayeti Mülkiye Müfettişliği tarafından görevlendirilen müfettişler gönderilmeye başlandı. 1914 tarihinde gönderilen bir müfettiş kazaya gelerek incelemelerde bulunmuş ve yaptığı teftiş sonucunda bir rapor hazırlayarak kazada bir idadi mektebinin inşa ettirilmesinin gerektiğini ve bunun için kaza halkından hane başına 25 kuruş yardım toplanmasını tavsiye etmişti.²⁵⁵ Kazadaki eğitim faaliyetlerini yürütmede zaman zaman arsa sorunu, bina sorunu vb. gibi problemler de yaşanmaktaydı. Konuyla ilgili olarak 1914 tarihli bir belgede Ordu Kazası'nda bir İdadi mektebi inşası için yardım suretiyle 4.000 lira toplandığı halde mektep inşasına arsa bulunamadığından ahşap olan mahalli hükümet konağıyla hapisanesi mektep yapılmağa müsait bir yer olarak görüldüğü ancak hükümet binasının çok dar olduğundan içine sığamayacağı ve hapisane binasının sağlık şartlarına uymadığı için buraların yıktırılarak yerlerine yeni bir idadi mektebi yapılması istenmekteydi.²⁵⁶

Okul yapımı ve eğitimle ilgili karşılaşılan zorluklar Ordu Kaymakamlığı tarafından her fırsatta Trabzon Vilayeti'ne bildirilmekteydi. Örneğin hicri 1891 tarihli Trabzon Vilayeti'nden merkezi hükümete bildirilen resmi yazıda Ordu Kazası'nda erkek ve kız çocukların usul-ü cedideye uygun olarak eğitim yapılması için hayırseverler tarafından büyük bir mektep inşaatına başlandığı, bu inşaatın aynı yılın nisan ayı sonuna kadar bitirilmek üzere bir müteahhide ihale edildiği, mektebin inşasına kadar geçecek süre içinde öğrencilerin eğitim ve öğretimden mahrum kalmamaları için şimdilik kasaba dahilinde

²⁵⁵ BOA, DH. UMVM, No. 58/2, sene 4 C 1332

²⁵⁶ BOA, DH. MB. HPS, No. 23/35, sene 8 L 1332

kiralanan uygun bir mahalde toplanan 100 kadar kız ve erkek öğrencinin usul-ü cedide üzere eğitimlerine devam ettiklerinin Ordu Kaymakamlığı tarafından kendilerine yazı ile bildirildiği, kendilerinin ise bu durumu merkezi hükümete tekrar hatırlattıkları ifade edilmektedir.²⁵⁷

Cemaatlerin açtıkları okullar kazada zaman zaman sorunlara neden olmaktadır. 1894 tarihinde Protestan cemaatin şehir merkezinde okul açma istekleri sonucu kazadaki gayrimüslim cemaat arasında sürtüşmeler yaşandı. Yerel idareyi ve merkezi hükümeti bir hayli uğraştıran olaylar şöyle gelişti. Rum Protestan cemaati reisi Pandeli'nin ev olarak kullandığı hanenin aynı zamanda okul ve ayin için kullanılmasına izin verilmesi için, cemaatin vekili Agob Boyacıyan Efendi tarafından bir tahrir verilmişti.²⁵⁸ Ancak Pandelidi'nin evinin okul ve ibadethane olarak kullanılmak istenmesi bu binanın Ortodoks kilisesinin hemen yanında olması sebebiyle Rumlar arasında huzursuzluğa neden oldu. Rumlar Protestanları sürekli taciz ettiler. İki cemaat arasında meydana gelen anlaşmazlığın önü alınamadığından durum merkezi hükümete bildirilmişti. Bunun üzerine merkezi hükümet Protestanların açmak istedikleri okul için Rum kilisesinden uzakta uygun bir yer bulunmasını önermişti. Protestanlar, hükümetin önerisini makul karşılamalarına rağmen resmi muameleleri yapıncaya kadar bu hanenin geçici olarak ayin ve tedrisatta kullanılması için izin verilmesini istediler. Devlet yetkilileri Protestanların isteklerine hemen cevap vermeyerek bu konuda Rum cemaatin görüşünü almayı uygun gördü. Ancak Rumların bu duruma da karşı çıkmaları ve sürekli Protestanları tacize devam etmeleri üzerine merkezi hükümet, Rum patrikliğine bu tür olaylara meydan verilmemesi uyarısında bulundu. Bu uyarı üzerine Ordu Kazası'nın Rum ahali kilise ve bir okullarını kapatıp anahtarlarını mahalli hükümete teslim ettiklerini vilayete bildirdiler.²⁵⁹ Rum cemaatin hareketi idarecileri iki cemaat arasında bıraktı ve mahalli idare soruna çözüm bulmakta çok zorlandı. Mahalli idarenin soruna çözüm bulmakta zorlanması nedeniyle merkezi hükümet anlaşmazlığın halli için Ordu'daki Protestanlara mabet yapılmak üzere Rum hanelerine uzak ve uygun bir yerde başka bir arsa daha önerdi. Bu öneri başlangıçta Rum ahali ve Ordu metropolit vekili tarafından uygun görüldü ve merkezi hükümete teşekkürlerini bildiren telgraflar çekildi. Ancak iki cemaat arasındaki sorun yine de çözüme kavuşturulamadı. Bu nedenle merkezi hükümet bir ara problemi halletmek için Ordu'ya

²⁵⁷ BOA, Y. PRK. UM, No. 21/13, sene 21 B 1308

²⁵⁸ Ekinci, a.g.m., s. 69

²⁵⁹ BOA, YA. HUS, No. 4132, sene 22 11 1311

yetkili gönderdiyse de bütün çabalara rağmen sorunu çözmekte bir türlü başarı sağlayamadı. Bu arada cemaatler arasındaki gerginlik iyice arttı ve Protestan Okulu, Rum kadınlar ve çocuklar tarafından saldırıya uğradı, taşa tutuldu, yıkıldı. Bu olay üzerine merkezi yetkililer, kadın ve çocukların tutuklanmasının doğru olmayacağını, valinin gürültüsüz bir şekilde işi güzellikle halletmesini istedi. Mektebin tahribinde bulunan bazı Rumlar ve kadınlardan beşi tutuksuz olarak sorgulandı. Tutuklananlar suçlarını itiraf ettikleri gibi, bu olayla ilgili olarak hiç kimsenin tahriki olmadığı, kendilerinin yaptıklarını, yeniden inşasına başlanırsa yine hücum edip binayı yıkacaklarını beyan ederek bu durumun Protestanlar için yapılmaya başlanan mabet ve mektebin, binanın oradan kaldırılması için patrikhaneye “*irade buyrulmasına kadar*” süreceğini belirttiler. Olaya karışanlar adliyeye teslim edildi. Yetkililer, binaya hücum edip yakanların ve bunu tahrik edenlerin, tabi oldukları Tokat Metropolidi aracılığıyla uyarılmasını istediler. Bir taraftan yerel idarenin diğer taraftan merkezi hükümetin çabalarına rağmen halledilemeyen anlaşmazlığa, hamisi oldukları cemaatleri destekleyen sefaretlerin karışması işi iyice zorlaştırdı. Osmanlı yetkilileri durumun gittikçe büyümesi üzerine bu kez, yerel idareden gelen “*kadınlar tarafından tecavüz ve teaddi vukubulmakta*” sözünün “*sefaretlerin itiraz ve ihtarlarını defe kafi olmadığını*”, Protestanların, dini vazifelerini yapmalarına engel olanların durdurulması gerektiğini Trabzon Vilayeti’ne bildirerek Rum kadınların göstermiş oldukları zorlukları önlemek için gerekirse Ordu’ya gitmelerini ve her türlü tedbirin alınması istediler.²⁶⁰

İki cemaat arasında meydana gelen bu sorun Osmanlı yerel ve merkezi idaresini bir hayli uğraştırmış ve meşgul etmiştir. Ancak bir süre sonra Rumların Protestanlara karşı gösterdiği tepkilerin dindirildiği, Ordu Kazası Ermenilerinden gönderilen 10 imzalı bir teşekkür telgrafından anlaşılmaktadır.²⁶¹

Ordu Kazası’ndaki gayrimüslimlerin zaman zaman da şehirdeki evleri izinsiz olarak okul ve kilise haline dönüştürmeleri, yasak olmasına rağmen bu evleri ruhsatsız olarak ibadethane ve okul olarak kullanmaya çalışmaları halkın şikâyetlerine neden olmuştur. Örneğin; Fatsa’nın Rum mahallesinde Lamriyani oğlu Kostantin’in hane olarak inşa ettiği binasının üst katını gizli olarak Protestan ibadethanesi, alt katını da erkek ve kızlar için

²⁶⁰ Ekinci, a.g.m., s. 70-71

²⁶¹ Ekinci, a.g.m., s. 71-72

okul olarak kullandıkları Ortodoks Rumlar tarafından yetkililere Şikâyet üzerine anlaŐılmıştı.²⁶²

²⁶² Ekinci, a.g.m., s. 67-71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ORDU KAZASI'NIN İKTİSADİ YAPISI

30. Ekonomi

Geleneksel Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısına bakıldığında, ekonominin kapitalizm öncesi özelliklere sahip olduğu görülür. Osmanlı Devleti'nde üretim bu dönemde sadece geçim için yapılmakta ve piyasa için üretim olmayıp ticaret geçim ekonomisine dayanmakla birlikte başkentin tedarigi ön planda tutulmaktaydı. Nakdi değil aynı ekonomi söz konusuydu. Özel mülkiyet ilişkileri gelişmemişti. Tarım dışı üretim, zanaatlardan oluşmakta ve loncalar aracılığıyla örgütlenmekteydi. Özellikle kara ulaşımı başta olmak üzere ulaşım alanındaki kısıtlamalar ticareti caydırmaktaydı. Deniz ticaretinde ise genellikle yabancı tüccarların hâkimiyeti söz konusuydu. Ayrıca, kişilerin Batı Avrupa Ortaçağlarında olduğu gibi yasalar ile güvence altına alınmış mülkiyet haklarının olmayışı, yani merkezi yönetimin her an keyfi düzenlemeler ile elde edilecek herhangi bir iktisadi fazlaya el koyabilme ihtimali, muhtemelen kişilerin bir fazla üretme müşevviklerini engelleyici nitelikteydi. Bu dönemde Osmanlı ekonomisine İaşe (provizyonizm), gelenekçilik (tradisyonalizm) ve fiskalizm olmak üzere üç ilke hâkimdi.²⁶³

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde yaşanan iktisadi ve sosyal görünüşün iç ve dış etkenlerin bir sonucu olduğu görülür. Bu yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı ekonomisi ve toplumu karşılaştığı yeni bir dünya ekonomisi ve iktisadi ilişkiler ağı nedeniyle kabuk değiştirmeye ve kurumsal, yasal, yapısal biçimleriyle yeni bir toplum dokusuna yönelmeye başladı. Sanayi devriminin yol açtığı üretim artışı, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, karada ve denizde daha hızlı ulaşım araçlarının kullanıma girmesi gibi faktörler dünya çapında ekonomik ilişkiler doğurdu. Sanayi devrimlerini gerçekleştiren ülkeler hammadde sağlamak ve mamul mallarına pazar bulmak konusunda sıkı bir rekabet içine girdi. Osmanlı Devleti gibi el sanatları ve tarımsal üretime dayalı

²⁶³ Mehmet Murat Baskıcı, **1800–1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim**, Ankara 2005, s. 31–32

kapitalizm öncesi ilişkilerin egemen olduğu coğrafyalar, sanayileşmelerini erken tamamlayan ülkeler için özellikle önemliydi. Avrupa'nın kapitalist ilişkilerinin dünyaya bir tür yeni sömürgecilik gibi yayılmaya başladığı bu yüzyılda Osmanlı idare yapısı da Tanzimat, I. Meşrutiyet gibi Osmanlı tarihinde daha önce görülmemiş ve denenmemiş türde yeniden yapılanmalar yaşadı. Bunlara ekonomi alanında serbest ticaret anlaşmaları karşılık geliyordu ve bu anlaşmalar söz konusu iktisadi ve sosyal dönüşümü hızlandırdı.²⁶⁴

301. Ordu Kazası'nda Ekonomi

1838 Ticaret Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ve buharlı gemiler ile taşımacılığın bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı sularında da yaygınlaşması, Anadolu liman kentlerinin ticaret hacmini önemli ölçüde artırırken, ticaret yollarını kıyılarda yoğunlaştırarak değiştirmek suretiyle bazı iç bölgelerdeki şehirler için tıpkı coğrafi keşifler dönemindeki yol değişikliklerinin olumsuz etkisi gibi iş görmüştür.²⁶⁵ Bu dönemde Anadolu kentlerinin ekonomik yapılarını belirleyen ana etken iç ve dış ticaretteki etkinlikleri olmakla birlikte geleneksel üretim ilişkilerinin henüz değişmediği sanayileşmenin gerçekleştirilmediği bu evrede, bazı kıyı kentlerinin belirgin bir gelişme göstermelerinin başlıca nedeni, dış ticarete gösterdikleri atılım olmuştur.²⁶⁶ Samsun, Mersin, İskenderun gibi büyük limanların yanında deniz kıyısında kurulmuş liman kentlerinin oluşması da bu dönemin ürünüdür. Küçük bir liman kenti olan Ordu Kazası da bu dönemdeki meydana gelen gelişmelerden etkilendi ve kaza ekonomisi bu dönemde bir hayli canlandı. Daha önceleri içe kapanık ekonomik faaliyetler sürdüren kaza artık dış piyasalarla tanışarak, yurt dışından yapılan ithalatın yanı sıra yurt dışına ihracat yapar hale geldi.

1850'lere kadar esas olarak yolcu, posta ve değerli malların taşınmasında kullanılan buharlı gemilerle bu tarihten sonra her türlü mal taşınmaya başlanması ile ülke genelindeki deniz ticaretinin büyük çoğunluğu buharlı gemilerin eline geçti. Buharlı gemilerin deniz ticaretinde yelkenlilerin yerini almaya başlaması ise ülke ticaretinde yabancı gemiciliğinin daha etkin olmasını beraberinde getirdi. Bunun sonucu olarak kıyı ticaretinin çoğu, Avrupalı şirketlere ait buharlı gemi hatlarının eline geçti. Buharlı gemilerin deniz ticaretinin hacmini artırıcı etkisi de serbest ticaret antlaşmalarının ticareti kolaylaştırıcı

²⁶⁴ Baskıcı, a.g.e., s. 31-32

²⁶⁵ Baskıcı, a.g.e., s. IX

²⁶⁶ Çadırcı, a.g.e., s. 360

etkileri ile birleşince, Osmanlı Devleti limanlarının gemi trafiği hissedilir derecede arttı ve buharlı gemiler liman kentlerinin gelişmesine önemli katkıda bulundu. Böylece bir zamanlar sadece yerel gemilerin kıyı ticareti trafiğine sahne olan Ordu limanı gibi küçük limanlar zamanla yabancı denizyolu şirketlerinin sefer listesine girmiş oldu.²⁶⁷ Bu dönemin başlarında özellikle Trabzon limanı önem kazanmasına rağmen Ordu, Giresun ve Samsun gibi limanların buharlı gemi şirketlerinin sefer listesine girmesi ve iç bölgeler için birer ihracat limanı haline gelmesi Trabzon ticaretini olumsuz etkiledi.²⁶⁸ Bu dönemde Rusya, Fransa ve Avusturya gibi devletlerin şehirlerde ticari faaliyetlerini artırmak için acenteler açmaları bu şehirlerin ticaretine büyük bir canlılık kazandırmanın yanı sıra büyük karlar elde etmelerini sağlamıştı. 1841'de Karadeniz'de seferlere başlayan Osmanlı şirketi ise önceleri sadece Trabzon, Samsun, Giresun gibi büyükçe limanlara uğruyor ve bu durum da diğer buharlı gemi şirketlerinden çok daha az kar elde etmesine neden oluyordu. Osmanlı şirketinin bu açığını kapatmak için zamanla diğer şirketlerin düzenli olarak uğramadıkları Ünye ve Ordu limanları gibi küçük limanlara uğraması bu şehirlerin gelişmesini ve ticaret hacimlerinin artırmasını sağladı.²⁶⁹

Osmanlı şirketinin Ordu gibi küçük kentlere düzenli olarak uğraması kısa sürede yabancı şirketlere ait vapurların da küçük liman kentlerini güzergâhlarına dâhil etmelerini sağladı. Bu şirketlere ait vapurlar Karadeniz kıyılarında İstanbul-Batum arasında ticari faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardı. Fevaid-i Osmaniye vapurları Çarşamba günü İstanbul'dan hareket edip Ordu limanına uğrayarak Pazar günü Trabzon'a ulaşmakta oradan Batum'a geçip tekrar aynı güzergâhı izleyerek geri dönmekteydi. Rusya kumpanya vapurları Cumartesi günü İstanbul'dan hareket edip Ordu limanına uğrayarak Salı günü Trabzon'a gelerek ertesi günü Batum'a gitmekte ve her Pazar günü Batum'dan hareketle yine aynı güzergâhı izleyerek geri dönmekteydi. Fransız kumpanya vapurları Pazartesi günleri İstanbul'dan hareket edip Ordu limanına uğrayarak Perşembe günü Trabzon'a gelip her cumartesi günü Trabzon'dan hareketle aynı güzergâhtan geri dönmekteydi. Avusturya kumpanya vapurları ise her Cuma günü İstanbul'dan hareket edip Ordu limanına uğrayarak Pazartesi günü Trabzon'a gelip Perşembe günü Trabzon'dan hareketle yine aynı güzergâhı izleyerek tekrar İstanbul'a dönmekteydi.²⁷⁰ Böylece haftanın değişik günlerinde kumpanya

²⁶⁷ Baskıcı, a.g.e., s. 59

²⁶⁸ Baskıcı, a.g.e., s. 84

²⁶⁹ Baskıcı, a.g.e., s. 72

²⁷⁰ **TVS**, 1288 (1871), s. 171

vapurları Ordu limanına uğrayarak liman ve şehir ticaretinin gelişmesini ve canlı kalmasını sağlıyorlardı.

3010. Ordu Kazası'nda Açılan Acenteler

Osmanlı Devleti karasularında deniz ticaretinin, büyük oranda yabancı devletlerin şilep ve gemilerinin elinde bulunması nedeniyle bu devletler kasabadaki ticari faaliyetlerini takip etmek amacıyla diğer liman kentlerinde olduğu gibi Ordu'da da acenteler açtılar. Bu devletler açtıkları acentelerde ise daha çok kültürel olarak yakınlık duydukları ve batı dillerini bilen yerli Rum ve Ermenileri çalıştırmayı tercih etmekteydiler. XIX. yüzyılın sonunda Fevaid-i Osmaniye, Rusya, Fransa ve Avusturya kumpanyaları olmak üzere 4 tane acente bulunmaktaydı. Ordu Kazası'nda bu dönemde açılan acenteler ve bu acentelerde görev yapanların isimleri şöyledir.

Tablo : 12

1873 Tarihinde Ordu Kazası'nda Bulunan Acenteler

Acentenin Bulunduğu Yer	Fevaid-i Osmaniye Kumpanyası	Rusya Kumpanyası	Fransa Kumpanyası	Avusturya Kumpanyası
Ordu Kazası	Abdülkadir Efendi	Kıgork Ağa	Mösyö Cermenkalya	Bilbilciyan Arakel

Kaynak: TVS, 1290 (1873), s. 153

1870'lerde Fransa, Rusya ve Avusturya gibi devletlerin yerini zamanla Yunan, Gürcü ve Nemçe acenteleri almıştır. Kazada 1873 yılında 4 olan acente sayısı 1904 yılına gelindiğinde aradan geçen 31 yıl zarfında ise 6'ya çıkmıştı. Bu tarihte İdare-i Mahsusa Acentesinde Halis Efendi, Rus Acentesinde Bogos Efendi, Yunan Acentesinde Kakulidi Yorgi Efendi, Gürcü Acentesinde Efandulidi Efendi, Hacı David Vapurları Acentesinde Hacı Harun Efendi ve Nemçe Acentesinde Rıfat Efendi görev yapmaktaydı.²⁷¹ Bu durum XX. yüzyılın başlarından itibaren Ordu limanının giderek önem kazandığının ve kazadaki ticaret yoğunluğunun artmaya başladığının bir göstergesidir.

²⁷¹ Çebi, *Salnamelerde Ordu*, s. 74

3011. Ordu İskelesine Uğrayan Gemiler

XX. yüzyılın başlarından itibaren Ordu limanının önem kazanmaya başlamasıyla limana uğrayan buharlı ve yelkenli gemi trafiğinde de bir hayli artış yaşandığı görülmektedir. Ordu limanı küçük bir liman olmasına rağmen kent ticaretinin canlı olması, limana uğrayan yabancı buharlı gemilerin yanı sıra iç limanlar arasında taşımacılıkta kullanılan yelkenli gemilerin de limana olan ilgisini artırmıştır. Ordu limanına bu yüzyılın başında giren buharlı ve yelkenli gemilerin sayısı ve tonajları şöyledir.

Tablo : 14

XX. Yüzyılın Başında Ordu Limanına Uğrayan Gemi Sayısı

Yıl	Liman	Giren Gemi	B	Y	B.Tonaj	Y.Tonaj	Top. Tonaj	B. Oranı (%)	Y. Oranı (%)	B. Tonaj Oranı	Y. Tonaj Oranı
1909	Ordu	2.197	303	1.894	360.879	6.262	367.141	13,79	86,21	98,29	1,71
1910	Ordu	3.286	650	2.636	659.187	7.259	666.446	19,78	80,22	98,91	1,09
1912	Ordu	2.853	410	2.443	622.817	6.756	629.573	14,37	85,63	98,93	1,07

Kaynak: Baskıcı, a.g.e., s. 115

B: Buharlı **Y:** Yelkenli

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi 1909–1912 yılları arasında Ordu limanına 6.973’ü yelkenli, 1.363’ü buharlı olmak üzere 3 yıl içinde toplam 8.336 gemi giriş yapmıştır. Buharlı gemilerin ortalama tonaj ağırlığı 1.205 ton, yelkenli gemilerin ortalama tonaj ağırlığı ise 3 ton civarındadır.

Ordu limanının açık bir liman olması nedeniyle yük ve yolcu gemileri Ordu iskelesine yanaşamamakta ve rahatça yükleme-boşaltma yapamamaktaydılar. Bu nedenle açıkta demirleyen gemilerdeki yükler gulet, kotra ve mavna gibi teknelerle boşaltılmakta veya yüklenmekteydi. Limanın canlı olması yüzyılın başında yükleme-boşaltma işlerinde kullanılan teknelerle balıkçı teknelerinin sayısının da artmasını sağlamıştır. XX. yüzyılın başlarında Ordu limanında kayıtlı olan teknelerin cins ve tonajları ise şöyledir.

Tablo: 15

XX. Yüzyılın Başında Ordu Limanında Kayıtlı Olan Tekne Sayısı

Geminin Cinsi	Geminin Tonajı (Ton)	Gemi Sayısı
Gulet	32	1
Kotra	19	8
Mavna	61	30
Pereme	50	50
Balıkçı Kortası	20	10
TOPLAM	---	99

Kaynak: Çebi, *Ordu Şehri Hakkında*, s. 92

3012. İhracat-İthalat

30120. İhracat

1892 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde Ordu Kazası hakkında “*Kasaba-i mezkure, ticaret nokta-i nazarınca haizi ehemmiyet bir bendergahı ticaret olup, ahalisi ekseriyet üzere ahz-u ita ile meşguldür. Dahili kazada mısır, fasulye, arpa, yulaf, çavdar, kendir, pirinç, zeytin, fındık, ceviz, erik, üzüm, muşmula, elma, armut, kiraz, vişne, dut, nar, ayva, şeftali, taflan, incir gibi meyveler ve mahsuller hasil olmakta ve cesameti mevkiyesi nisbetinde kesret üzere husule gelmekte bulunan hububatından her sene hariç kazaya miktarı külliyyi ihracat vukua gelmektedir.*”²⁷² Salnamede de belirttiği gibi Ordu Kazası ticaret açısından önemli bir ticaret limanı olduğu için kasaba halkının büyük bir çoğunluğu ticaretle uğraşmaktaydı.

XIX. yüzyıldan itibaren yörede üretimin artmasıyla bu dönemden itibaren kaza dışına mal ihraç edilmeye başlandı. Kazada yetiştirilen ve üretilen ihtiyaç fazlası olan ürünler

²⁷² TVS, 1309 (1892), s. 475

ihraç edilmekteydi. Bu dönemde kazadan ihraç edilen ürünlerin hemen tamamını hayvansal ve tarımsal ürünler oluşturmaktaydı. Daha çok yörede üretimi fazla olan tarım ürünlerinden mısır, fasulye, fındık, ceviz, arpa, buğday, yulaf, keten, kendir ve çeşitli meyveler gibi ihtiyaç fazlası ürünler ihraç edilmekteydi. Yörede balıkçılık, küçükbaş hayvancılık, kümes hayvancılığı ve arıcılık yaygın olarak yapıldığından bu hayvanlardan elde edilen keçi ve koyun derileri, yün, balık yağı, yumurta ve bal mumu da kaza ve ülke dışına ihraç edilen ürünler arasındaydı.

Ayrıca bir liman şehri olan Ordu Kazası'nda küçük el tezgâhlarında ve yerli ustalar tarafından tekneler ve kürekler yapılmaktaydı. XX. yüzyılın başlarından itibaren tekne yapımında gelişmeler yaşanması ve bunun doğal sonucu olarak da imal edilen tekne sayısında artış olması kaza dışına ağaç tekne ve kürek ihraç edilmesini sağlamıştır.

XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Ordu iskelesinden vapur ve yelkenlilerle yapılan ihraç ve ithal edilen malların çeşitleri ve iskelenin ihracat-ihracat rakamları şöyledir.

Tablo : 16

Ordu İskelesi'nden 1898 ve 1900 Yıllarında Yapılan İhracat Rakamları

Malın Cinsi	1898		1900	
	Cinsi (Kıyye) ²⁷³	Tutarı (Kuruş)	Cinsi (Kıyye)	Tutarı (Kuruş)
Mısır	5.600.000	2.217.000	8.000.000	880.000 ²⁷⁴
İç fındık	448.000	2.562.560	500.000	3.300.000
Fasulye	2600.000	2.059.200	2000.000	1.760.000
Buğday- Arpa-Yulaf	450.000	202.400	240.000	89.670
Kendir	100.000	182.600	-----	-----
Kendir, Keten Toh.	-----	-----	70.000	101.000
Kabuklu Fındık	280.000	772.300	500.000	980.000

²⁷³ 1 kıyye 1300 gram olan okka karşılığı olarak kullanılan Arapça bir ağırlık ölçüsü birimidir.

²⁷⁴ 1900 yılındaki mısır ihracat tutarı 8.800.000 kuruş olarak yazılmış olmakla birlikte bu tutarın 880.000 olma ihtimali kanaatimizce daha yüksektir. Bu tarihteki mısır ihracatı tutarı 8.800.000 olarak alındığında toplam ihracat tutarı 22.831.670 kuruş gibi bir rakama denk gelmektedir ki bu rakam çok yüksektir, 880.000 olarak alındığında ise 13.327.670 kuruş rakamını vermektedir. Ancak 13.327.670 rakamı da yazarın genel toplamda verdiği 15.049.360 rakamıyla uymamaktadır. Yazar 1900 yılı mısır ihracat tutarını verirken farkında olmayarak bir hata yapmış ya da salnamede bu yılda yapılan ihracat tutarının kaydı yanlış tutulmuş olabilir. 22.831.670 kuruş rakamı, 1898 tarihinde yapılan ihracat tutarıyla büyük bir uçurum oluşturduğundan biz 1898 yılı ihracat toplamıyla paralellik göstermesi nedeniyle 1900 yılı mısır ihracat tutarını 880.000 kuruş olarak almayı daha uygun buluyoruz.

Kabuklu Ceviz	40.600	39.292	20.000	35.000
İç ceviz	25.000	66.000	5.000	330.000
Bal mumu	2.500	34.100	10.000	176.000
Balıkyacağı	30.000	23.670	10.000	176.000
Yün	100.000	440.000	100.000	440.000
Meyve	55.000	24.200	-----	-----
Koyun	-----	154.000	100.000	440.000
Keçi ve koyun derisi	60.000	237.600	200.000	880.000
Yumurta	250.000	990.000	384.000	1.760.000
Ağaç tekne ve Kürek	-----	-----	40.000	440.000
Çeşitli Ürün	-----	-----	300.000	660.000
Çeşitli eşya	120.000	513.436	400.000	880.000
TOPLAM	10.161.100	10.518.948	12.879.000	13.327.670

Kaynak: Çebi, **Salnamelerde Ordu**, s. 88

Tabloya bakıldığında Ordu limanından ihraç edilen malların büyük bir çoğunluğunu tarım ürünleri ve hayvansal ürünlerin oluşturduğu görülmektedir. 1898 yılında ihraç edilen 9.598.600 kıyye tarımsal üründen 8.125.552 kuruş gelir elde edilirken, 1900 yılında ihraç edilen 11.335.000 kıyye tarımsal üründen 7.475.670 kuruş gelir elde edilmiştir. 1898 yılında ihraç edilen 442.500 kıyye hayvansal ürün ise 1.879.370 kuruş gelir getirirken, 1900 yılında ihraç edilen 804.000 kıyye hayvansal ürün 3.872.000 kuruş kaza ekonomisine gelir sağlamıştır.

Ayrıca Ordu iskelesinden 1897 yılında 4.117.890 kıyye ihraç edilen mal karşılığında 4.782.008 kuruş, 1899 yılında 15.212.000 kıyye ihraç edilen mal karşılığında da 15.233.240 kuruş gelir sağlanmıştır. Böylece Ordu iskelesinden 4 yılda toplam 42.369.990 kıyye mal karşılığında 43.861.866 kuruş tutarında ihracat gerçekleştirilmiştir.

30121. İthalat

Kazada ticaretin canlanması sadece ihracatın değil ithalatın da artmasına neden oldu. Bazı tüccarlar yelkenli gemilerle Kafkasya, Romanya ve Kırım'a giderek, oralardan şeker, gaz, un gibi tüketim maddelerini satın alıp Ordu'ya getirerek kaza dâhilinde satmaya başladılar.²⁷⁵ Bu tüccarların ithal ettikleri ürünler daha çok sabun, şeker, sigara, petrol gibi işlenmiş mamullerdi. 1897 yılında Ordu limanında 2.520.670 kıyye mal ithal edilerek

²⁷⁵ Çebi, **Salnamelerde Ordu**, s. 93

7.463.236 kuruş para ödenmiştir. XIX. yüzyılın sonlarında Ordu iskelesinden yapılan ithalat şöyledir;

Tablo : 17

Ordu İskelesi'nden 1898 ve 1900 Yıllarında Yapılan İthalat Rakamları

Malın Cinsi	1898		1900	
	Kıyyeyi Cedid	Kıymeti Kuruş	Kıyyeyi Cinsi	Kıymeti Kuruş
Kahve, şeker, vs	220.000	532.400	-----	2.428.800
Buğday Unu	457.500	342.210	-----	374.880
Demir çelik bakır, maden vs.	121.000	266.200	-----	570.240
Zeytinyağı-sabun	165.000	450.120	-----	221.670
Manifatura, pamuklu	180.600	2.582.580	-----	6.336.000
Deri sahtiyân	47.000	413.600	-----	253.440
Petrol	350.000	220.000	-----	253.440
Madeni eşya	118.000	674.960	-----	243.496
Çuval	85.000	224.000	-----	105.000
Tuz	1.020.000	538.560	3 Milyon Okka	1.056.000
Tütün ve sigara	30.000	1.118.000	-----	716.320
Şarap, meşrubat	28.300	124.080	-----	216.480
Çeşitli eşya	230.000	1.518.000	-----	633.600
TOPLAM	3.065.279	9.004.710		13.496.176

Kaynak: Çebi, *Salnamelerde Ordu*, s. 89

1897 tarihinde ithalat 7.463.236 kuruş iken 1898'de 9.065.279 olmuş 1900 şıyihra ibe 13.496.176'ya yükselmiştir. Görüldüğü gibi her yıl Ordu limanından yapılan ithalat artmış ve ithal edilen malların büyük çoğunluğunu giyim ve sanayi ürünleri oluşturmuştur. Bunun yanında sigara, şarap, sabun, zeytinyağı, şeker ve kahve gibi o döneme göre lüks sayılabilecek tüketim maddeleri de ithal edilen mallar arasında yer almıştır.

31. Tarım ve Hayvancılık

310. Ordu Kazası'nda Tarım

Sanayi öncesi toplumların iktisadi açıdan tarım ve kısmen tarıma dayalı hayvancılık olmak üzere temelde iki sektör üzerinde şekillendiği bilinmektedir. Tarım; bugün olduğu gibi geçmişte de, bir yandan toplumun temel gıda maddelerini, diğer yandan da devletlerin

başlıca vergi rezervini oluşturması bakımından son derece önemlidir. Ayrıca bu dönemde imalat sanayinin hammaddesi bir nebze tarımsal ürünler üzerinde şekillenmiştir.²⁷⁶

Osmanlı Devleti ziraata elverişli, bereketli topraklara sahip olduğundan halkın büyük çoğunluğu hayatını topraktan kazanıyordu. Osmanlı Devleti'nde tarım devletin ömrü boyunca önemini korudu. Klasik Osmanlı toplumsal düzeninde, kişilerin toprak üzerinde mülkiyet hakkı değil ancak tasarruf hakkı vardı. Ayrıca, sultanın istediği zaman özel servetleri ve mülkleri müsadere edebilmesine imkân veren bir hukuk yapısı mevcuttu. Tarımsal yapı, temelde “*çift-hane*” sistemine ve küçük köylülüğe dayanıyordu. Sisteme göre bir çift öküze ve bununla işleyebileceği miktarda toprağa, yani çiftliğe, sahip olan köylü ailesi temel tarımsal birimi oluşturuyordu ve çift resmi denilen arazi-kişî vergileri bileşimi bir vergiye tabiiydi. Aile birimi ya da küçük köylülük devletin mali tabanını oluşturuyordu ve devlet bu grup aracılığıyla tarımsal ekonomiyi kontrol ve düzenleme imkânına sahip oluyordu.²⁷⁷

Osmanlı Devleti'nin tarımsal yapısı başlangıcından XIX. yüzyıla kadar ana hatlarıyla küçük arazi sahipliğine dayanmayı sürdürdü. Ancak XIX. Yüzyıldan sonra Anadolu tarımında küçük ve orta mülkiyetin yanı sıra büyük toprak mülkiyeti de görülmeye başladı. Bununla birlikte büyük toprak sahipleri yine de topraklarını, ücretli işçiler kullanan kapitalist işletmeler biçiminde değil, ortakçılık yoluyla köylü hanelerine kiralayarak işletmeyi tercih ettiler. Bu nedenle XIX. yüzyıl boyunca iç ve dış pazarlara yönelen tarımsal meta üretiminin önemli bir bölümünü küçük ve orta ölçekli işletmeler oluşturdu.²⁷⁸

Yüzlerce yıllık geleneksel yapısı ile döneme başlayan Osmanlı tarım sektörü XIX. yüzyılda, hayata geçirilmeleri ve sonuçları bakımından beklenenleri tam olarak veremese de, bilinçli bir takım politikalara sahne oldu ve bu yüzyılda tarımın çehresi değişmeye başladı. Tanzimat'la birlikte ekonomik gelişme stratejisi olarak tarımsal gelişme stratejisini benimsemeye başlayan devlet, bu alanda ilk aşamada hukuki ve sosyal kültürel altyapıyı oluşturmaya çalıştı. Bu dönemde öncelikle tarımı geliştirmek için politikalar oluşturacak

²⁷⁶ Biray Çakmak, “Çapa'dan Traktör'e Ordu Kazası Örneği”, **Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu**, Ankara 2005, s. 379

²⁷⁷ Baskıcı, a.g.e., s. 123

²⁷⁸ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul 2005, s. 13

ve uygulayacak bir tarımsal bürokrasi kuruldu.²⁷⁹ Tarım teşkilatını rasyonel bir yapıya kavuşturmak için “*Nezaret-i Orman ve Maadin*”i, “*Ziraat*”a bağlandı ve çeşitli umum müdürlükleriyle tarım desteklendi. Öte yandan tarımsal gelişmeyi hızlandırmak amacıyla, 1877 yılında “*Ziraat ve Ticaret ve Sanayi Meclisi*”, 1879 yılında da “*Ziraat ve Ticaret Odası*” kuruldu. Aynı şekilde, tarım kesimine hizmet sağlayacak idari teknik kurum olarak Ziraat Komisyonu, Ticaret Komisyonu, Ziraat Memurluğu ve Baytarlık gibi kadrolar ihdas edilerek, tarım teşkilatı genişletildi ve ülke geneline yayıldı.²⁸⁰ Ayrıca hükümet, tarımda kapitalist bir gelişme sağlamak için devletin arazi sahipliği ile ilgili hukuk yapısını değiştirmeye çalıştı. Devlet, tarımda bir taraftan özel mülkiyete dayanan bir sistem kurmaya uğraşırken bir taraftan da az ya da çok özel şahısların eline geçen miri arazi üzerinde kendi mülkiyetini vurgulamaya çalışıyordu. 1831’de son tımarlar lağvedildi, özel birime engel olan müsadere uygulaması 1840 tarihli Ceza Kanunu ile suç sayıldı. 1858’de “*Arazi Kanunnamesi*” çıkarılarak mevcut arazi beş kısma ayrılıp arazi, iktisap, mülkiyet ve intikal usulleri yeni esaslara bağlandı. Osmanlı Devleti’nde “*Arazi-i Memluke*” denen ve mülkiyet yoluyla tasarruf olunan arazilerin üzerinde arazi sahibi her türlü tasarruf hakkına sahipti. Çıkarılan kanunlarla toprağın alım-satımı serbest bırakıldı. Böylece köylülerin, işledikleri toprak üzerindeki hakları devlete karşı pekiştirilmiş oldu. Amaç yerel güçlerin gücünü sınırlamak ve tarımsal üretimi genişleterek vergi gelirlerini artırmaktı.

1867’de yabancıların imparatorluk topraklarında taşınmaz mal sahibi olmalarını sağlayan bir düzenleme yapılarak yabancıların büyük araziler edinmeleri ve ihracata yönelik yatırımlar yapmaları sağlanmaya çalışıldı.²⁸¹ Tarımsal üretimi teşvik amacıyla tarımsal ürün ticareti serbestleştirilerek geleneksel ekonomideki devlet tekelleri büyük ölçüde tasfiye edildi ve piyasaya dönük tarımsal ürünlere öşür muafiyetleri getirildi.²⁸² Yedi milyon kadar mültecinin gelmesi, aşiretlerin yerleşmesi, Osmanlı nüfusunun mutlak ve nispi artışı, bazı yerlerde asayişin artması ve aşiretleri iskân siyasetinin başarısı zirai üretimin artmasına önemli ölçüde katkıda bulundu. Ayrıca, yabancı tüketicilerin ihtiyacı artması çiftçilerin de üretimlerini ve ihracatlarını artırmalarını sağladı.²⁸³ Böylece iç ve dış pazarlar büyüyüp genişledi. Mahsullerini ticari maksatlarla yetiştiren çiftçilerin sayısı o

²⁷⁹ Baskıcı, a.g.e., s.126

²⁸⁰ Oktay Karaman, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XX. Yüzyılın Başlarında Giresun ve Ordu Kazalarında Tarım”, **Yayınlanmamış CİEPO Bildirisi**, s. 19

²⁸¹ Baskıcı, a.g.e., s.128

²⁸² Baskıcı, a.g.e., s. 27

²⁸³ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. II, İstanbul 2004, s. 961

zamana kadar görülmemiş şekilde arttı. Böylece imparatorluğun bazı bölgelerinde bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geçimlik ekonomiden pazar ekonomisine yönelik bir kısmi dönüşüm yaşanmış oldu.²⁸⁴

Ordu Kazası'nın ekonomisi de ülke ekonomisi gibi tarıma dayanmaktaydı. Kazanın toprakları çok verimli olduğundan halkın en önemli geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturuyordu. Klasik dönemde bölgede şehir hayatı olmadığından halkın neredeyse tamamı tarımla uğraşmaktaydı. Arazinin çok engebeli olması, tarımın hayvan gücünden çok insan emeğiyle gerçekleştirilmesini zorunlu kıldığından toprak halk arasında küçük parçalar halinde dağılmıştı. Bu dönemde bölge kapalı bir tarım ekonomisi yaşıyordu ve bölgede genel olarak hububat tarımı yapılıyordu. XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar bölgede sadece buğday ve arpa ekilirken bu dönemden itibaren bölgede mısır, mercimek, fiğ ve burçak ekilmeye başlanmıştı. Bugün hiç görülmemesine rağmen tahrir defterleri devrinde Ordu ve yöresinin bazı mıntıklarında pirinç ekimi de yapıldığına da rastlanmaktadır.²⁸⁵

XIX. yüzyılda Ordu Kazası'nın 4.256.552 dönüm kaza arazisinin 1.020.140 dönümünü ziraat yapılan bahçe ve tarlalar oluşturmaktaydı. Yüzdeler dilim olarak ifade edildiğinde ise kaza topraklarının % 23–24'üne denk gelmekteydi. Genel olarak XIX. yüzyılda da Ordu Kazası'ndaki tarım arazileri küçük ölçekli ve parçalı olma özelliklerini korudular. Kısmen toplu denilebilecek tarım alanları daha çok kazanın sahil şeridindeki akarsu deltalarında toplanmıştı. Kazanın coğrafi özellikleri nedeniyle ova niteliğinde geniş tarım alanları kazada bulunmamaktaydı.²⁸⁶

Bir coğrafyada yetişen tarım ürünlerinin çeşitliğini ve türünü daha çok yörenin coğrafi durumunu, ekonomik özellikleri ve iklimi belirlediğinden Ordu Kazası'nda da zaman içinde yetiştirilen ürün çeşidinde değişiklikler yaşandı. Ancak yörede yetiştirilen ürünler genel itibariyle sürekliliklerini devam ettirdiler. Kazada XV. ve XVI. yüzyıllarda buğday, arpa, gavers, fiğ, mercimek, burçak, keten, kendir, ceviz, pıyaz, bostan, pirinç, sebze ve meyveler yetiştiriliyordu.²⁸⁷ Kendir, XVI. yüzyıldan beri Ordu topraklarında

²⁸⁴ Çakmak, a.g.m., s. 380

²⁸⁵ Yedi yıldız, **Ordu Kazası**, s. 130

²⁸⁶ Karaman, a.g.m., s. 14

²⁸⁷ Karaman, a.g.m., s. 15

yetiştirilmekte ve bölgede bu ürünün önemli miktarda ziraatı yapılmaktaydı.²⁸⁸ Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Trabzon ve çevresinin keten ve kendir ihtiyacının Ordu Kazası'ndan karşılanmakta olduğu bilinmektedir. XIX. yüzyıldan itibaren kazada her türlü hububatın yanı sıra pirinç, zeytin, fındık gibi ürünler de yetiştirilmeye başlandı.²⁸⁹ XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Ordu Kazası dâhilinde yetiştirilen ürünler şöyleydi; mısır, fasulye, arpa, yulaf, çavdar, kendir, pirinç gibi hububatın yanı sıra zeytin, fındık, ceviz, erik, üzüm, elma, muşmula, armut, kiraz, vişne, dut, nar, ayva, şeftali, taflan, incir gibi meyvelerdi. Bu ürünlerden yörede en çok ziraatı yapılan ürün mısırdı. Mısır her sene yurt dışına büyük miktarlarda ihraç edilmekteydi. Ancak XX. yüzyıldan itibaren mısırın yerini zamanla fındık almaya başladı. Bu durumun en büyük sebebi yörede sıtma vb. gibi hastalıklara neden olan pirinç ekim alanlarının azaltılarak çeltik tarlalarının yerine fındık fidanlarının dikilmesidir.

Çeltik tarımı daha çok kasaba çevresinde yapılmakta ve kasaba halkının pirinç ihtiyacını karşılamaktaydı. Ancak çeltik tarlaları kasabanın havasını ağırlaştırmakta ve birçok salgın hastalıklara sebep olmaktaydı. Bu nedenle çeltik ekimi zamanla azaltılarak yerine fındık fidanları dağıtmaya başlandı. Böylece kasaba, hem daha değerli bir sanayi ürününe kavuşmuş oldu hem de çeltik tarlalarının sebep olduğu ağır hava ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıklardan kurtulmuş oldu. Çeltik tarlalarının yerini fındık bahçelerinin alması bu tarlalarının zamanla ortadan kalkmasına neden oldu. Böylece fındık zamanla yörenin en önemli zirai ve ticari ürünü haline geldi ve zamanla yöreyle özdeşleşerek XX. Yüzyılda mono-kültür bitkisi niteliği kazandı.²⁹⁰ Bununla birlikte halkının ekmeklik ve yem ihtiyacını karşılaması nedeniyle yörede özellikler iç bölgeler başta mısır olmak üzere, fasulye, buğday, arpa gibi tarım ürünleri de yörede eskisi kadar çok olmasa da önemli miktarlarda üretilmeye devam etti. XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde mısır, fasulye başta olmak üzere buğday, arpa, çavdar, yulaf ve fındık yörede en fazla yetiştirilen ürünler arasındaydı.²⁹¹

²⁸⁸ 25 Ramazan 973 tarihinde Ordu topraklarındaki kendir ziraatının geçmişine ait olan belge, Bayramlı Kazası kadısı ile buradaki kendir emini Ali isimdeki kimseye yazılan bir hükümdür. Temel Uzlu, "Ordu'da Tarihi Belgeler", **Ordu Kültürü Dergisi**, Say. XXI, Ordu 1966, s. 13

²⁸⁹ Sami, a.g.e., s. 825-826

²⁹⁰ Çakmak, a.g.m., s. 384

²⁹¹ **TVS**, 1321 (1903), s. 250

Tablo : 18
Ordu Kazası'nda Yetiştirilen Tarım Ürünleri ve Miktarları

Ürünün Adı	Miktarı (kg)	Ürünün Adı	Miktarı(kg)
Buğday	1.319.010	Mahlut	62.450
Arpa	873.000	Fındık	166.160
Mısır	12.723.000	Üzüm	10.180
Pirinç	194.080	Kenevir Tohumu	10.420
Kenevir	211.040	Fasulye	1.976.450
Sebze	697.590	Ceviz	13.970
Meyve	76.720	Bal	21.750

Kaynak: Karaman, a.g.m., s. 15-16

Kazada üretilen tarım ürünlerinin bir kısmı XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yurt dışına ihraç edilmeye başlandı. 1898 ve 1900 yıllarında Ordu Kazası'ndan yurt dışına ihraç edilen tarım ürünlerinin miktarları ve bu ihracattan elde edilen gelirler şöyledir.

Tablo : 19
İhraç Edilen Tarım Ürünlerinin Miktarları

Malın Cinsi	1898		1900	
	Cinsi (Kıyye)	Tutarı (Kuruş)	Cinsi (Kıyye)	Tutarı (Kuruş)
Mısır	5.600.000	2.217.000	8.000.000	880.000 ²⁹²
İç fındık	448000	2.562.560	500.000	3.300.000
Fasulye	2.600.000	2.059.200	2000.000	1.760.000
Buğday- Arpa-Yulaf	450.000	202.400	240.000	89.670
Kendir	100.000	182.600	-----	-----
Kendir, Ketan Tohumu	-----	-----	70.000	101.000
Kabuklu Fındık	280.000	772.300	500.000	980.000
Kabuklu Ceviz	40.600	39.292	20.000	35.000
İç ceviz	25.000	66.000	5.000	330.000
Meyve	55.000	24.200	-----	-----
TOPLAM	9.598.600	8.125.552	11.335.000	7.475.670

Kaynak: Çebi, Salnamelerde Ordu, s. 88–89

²⁹² 1900 yılındaki mısır ihracat tutarı 8.800.000 kuruş olarak yazılmış olmakla birlikte bu tutarın 880.000 olma ihtimali kanaatimizce daha yüksektir. Yazar 1900 yılı mısır ihracat tutarını verirken farkında olmayarak bir hata yapmış ya da salnamede bu yılda yapılan ihracat tutarının kaydı yanlış tutulmuş olabilir. 1898 tarihinde yapılan ihracat tutarıyla büyük bir uçurum oluşturduğundan biz 1898 yılı ihracat toplamıyla paralellik göstermesi nedeniyle 1900 yılı mısır ihracat tutarını 880.000 kuruş olarak almayı daha uygun buluyoruz

311. Ordu Kazası'nda Hayvancılık

Osmanlı Devleti'nin hayvancılığa ve tarım sektörüne bakış açısı birbirine paralel olduğundan hayvancılık sektörünü tarım sektöründen farklı tutmak mümkün değildir. Osmanlı toplumunda, et tüketimi toplumun temel alışkanlıklarından biri olduğundan köylerde yaşayan halk büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştirerek bu hayvanların etinden ve sütünden yararlanırdı. Tıpkı hububat üretiminin dağıtımında olduğu gibi hayvan yetiştiriciliği ve şehirlerin et ihtiyacının karşılanması yöneticilerin ihmal edilemeyecek vazifeleri arasında sayılmaktaydı. İç isyan savaş gibi bunalım dönemleri dışında genel olarak Osmanlı memleketleri, süt ve bunlardan yapılan yiyecekler açısından kendine yeter haldeydi.²⁹³

Ordu Kazası'nda halkın büyük bir bölümü köylerde yaşadığı için tarımla birlikte hayvan yetiştiriciliği de yapmaktaydı. XIX. yüzyılın sonunda kazada 80.042 koyun ve keçi vardı. XX. yüzyılın hemen başında ise bu sayı 112.022'ye ulaşmıştı. Ayrıca XX. yüzyılın hemen başında kazada 29.940 inek, 15.900 öküz, 2.300 manda, 8.007 bargir (beygir), 912 ester (katır) ve 475 merkeb (eşek) olmak üzere toplam 57.534 büyükbaş hayvan bulunmaktaydı.²⁹⁴

Yetiştirilen hayvanlardan her yıl 250 bin okka tereyağı, 320 bin okka peynir, 100 bin okka yün elde edilmekteydi.²⁹⁵ Elde edilen bu ürünler XIX. yüzyıl öncesinde daha çok kaza dâhilinde ve ülke içinde tüketilirken bu yüzyıldan itibaren ihtiyaç fazlası ürünler yurt dışına ihraç edilmeye başlandı. 1898 ve 1900 yıllarında 200.000 kıyye yün ihracatından 880.000 kuruş gelir sağlanırken, 1900 yılında yöreden yurt dışına ihraç edilen koyunlardan 440.000 kuruş gelir elde edilmişti. Ayrıca 1902 yılında yurt dışına 4.000 parçaya yakın hayvan derisi ihraç edilmişti.²⁹⁶

Ordu Kazası'nda kümes hayvancılığı da oldukça yaygındı. Her köyde olduğu gibi şehrin kenar semtlerindeki mahallelerde tavuk, hindi, kaz ördek gibi hayvanları yetiştirilmekteydi.²⁹⁷ Kasabanın çevre köylerinde yaşayan köylüler Çarşamba günleri

²⁹³ Saydam, a.g.e., s. 402

²⁹⁴ Çakmak, a.g.m., s. 381

²⁹⁵ Çebi, **Salnamelerde Ordu**, s. 82,

²⁹⁶ Çebi, **Salnamelerde Ordu**, s. 82,

²⁹⁷ Saydam, a.g.e., s. 402

kurulan kasaba pazarına inerek canlı tavuk ve yumurta satarlardı. Yörede üretilen ihtiyaç fazlası yumurta ise ihraç edilirdi. 1898 ve 1900 yıllarında kazadan yurt dışına yapılan toplam 634.000 kıyye yumurta ithalatı karşılığında 2.750.000 kuruş gelir elde edildi. 1902 senesinde ise bu rakam 5.000 liraya kadar ulaşmıştı.²⁹⁸

Ordu Kazası ekonomisine gelir getiren tarım faaliyetlerinden bir diğeri biri de arıcılıktı. Ordu ve yöresinde arıcılığın XV. yüzyıldan beri yöre halkının geçim kaynakları arasında yer aldığı bilinmektedir. Tahrir kayıtları incelendiğinde XV. ve XVI. yüzyıllarda Ordu Kazası'nda “*Öşr-i Asef*” ve “*Resm-i Kovan*” adıyla arıcılıkla ilgili vergiler alındığı görülür. XVI. yüzyıla ait Trabzon Sancağı kanunnamesinde Ordu yöresinde iyi verimli kovanlardan kovan başına iki akça, az verimli kovanlardan bir akça vergi alınmakta olduğu kayıtlıdır.²⁹⁹ Yine Evaili Muharrem 1077 (1666) tarihli bir belgede Çukur köyü halkı zamanın hükümdarına bir şikâyet mektubu göndererek köylerinde derbent olan kimselerin bu derbent hizmetini ifa ederlerken, beylerbeyi, sancak beyi, subaşı, voyvoda, vesair hükümet erkanına verilmek üzere kendilerinden mühim miktarda parasız olarak bal ve yağ almak istedikleri belirtilmektedir.³⁰⁰ XIX. yüzyılın sonlarına doğru kazadan her yıl yurt dışına büyük miktarlarda bal ve bal mumu ihraç edilmeye başlandı. 1898 ve 1900 yıllarında yurt dışına toplam 12.500 okka bal mumu ihracından 210.100 kuruş gelir elde edilmişti. 1902 yılında ise yurt dışına 20.000 okka bal, 5.000 okka bal mumu ihracatı gerçekleştirilmişti.³⁰¹

Ordu Kazası Karadeniz'in kıyısında bulunması hasebiyle küçük balıkçı tekneleriyle kıyı balıkçılığı da yapılmaktaydı. Balıkçılık XV. ve XVI. yüzyıllardan beri şehrin ekonomisine önemli bir gelir sağlamaktaydı. Yörede yakalanan balıklardan daha çok yağ elde edilmekte ve elde edilen balık yağları yurt içine ve dışına satılmaktaydı. Trabzon'da, şehrin ihtiyacının karşılayacak düzeyde balık avlanamadığında Ordu bölgesinden buraya balık gönderilirdi.³⁰² 1898 ve 1900 yıllarında yöreden yurt dışına toplam 40.000 kıyye balık yağı ihraç edilmiş bu ihracatlar sonucunda 199.670 kuruş gelir elde edilmişti.

²⁹⁸ Çebi, *Salnamelerde Ordu*, s. 82

²⁹⁹ Bostan, a.g.e., s. 521

³⁰⁰ Temel Uzlu, “Ordu Tarihinin İki Önemli Belgesi”, *Ordu Kültürü Dergisi*, Say. III, Ordu 1962, s. 13

³⁰¹ Çebi, *Salnamelerde Ordu*, s. 82

³⁰² Bostan, a.g.e., s. 429

312. Ordu Kazası'nda Tarım Sektörünü Destekleyen Kurumlar

3120. Memleket Sandıkları

Tanzimat'la birlikte tarımı geliştirmek için politikalar oluşturacak ve uygulayacak bir tarımsal bürokrasi oluşturma çabaları kapsamında ülke genelinde memleket sandıkları kurulmaya başlandı. Memleket sandıkları ilk defa Mithat Paşanın Rumeli valiliği döneminde oluşturuldu. 1867 yılından itibaren ülke genelinde yaygınlaşmaya başlayan memleket sandıklarının bir şubesi de kısa süre içinde Ordu Kazası'nda açıldı. Ordu Kazası'nda açılan memleket sandığıyla ilgili ilk kayıtlara 1871 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde rastlıyoruz. Bu tarihte 156.793 kuruş sermayesi bulunan Ordu Kazası memleket sandığında bu yıl içinde yapan kişiler Osman Efendi, Ruşen Kapudanzade Osman Efendi, Kode Ağa ve Artin Ağadır.³⁰³ Kaza merkezinde memleket sandığının kurulmasının hemen ardından bazı nahiyelerde de memleket sandıkları kurulmaya başlandı. Nitekim 1871 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde geçen “*Maa Mülhakat-i Ordu Kazası*” ifadesinden bu tarihten itibaren Ordu Kazası'nın nahiyelerinde de memleket sandıklarının faaliyette bulunmaya başladığı anlaşılmaktadır.³⁰⁴

Kazalarda bulunan memleket sandıklarının belirli bir sermayeleri vardı ve tarıma destek amacıyla merkezi hükümet tarafından bu kurumlara her yıl para aktarılıyordu. Bu sandıklar kasabanın pazarına rastlayan Çarşamba günü açılıyordu. O gün, köylerde oturan ve sadece ziraatla uğraşan müstahsile borç para dağıtıyordu. Ancak müstahsilin bu krediyi alabilmesi için bu krediye müstahak olduğuna dair, Köy İhtiyar Heyeti'nden bir şahadetname ibraz etmesi ve kefalet vermesi gerekiyordu. Menafi sandığı en fazla 2.000

³⁰³ TVS, 1287 (1870), s. 93-227, Yerel tarihçi Sıtkı Çebi'nin “Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar” adlı eseri ile Oktay Karaman'ın “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XX. Yüzyılın Başlarında Giresun ve Ordu Kazalarında Tarım” adlı bildirimlerinde memleket sandıklarının Ordu Kazası'nda 1872 yılında kurulduğu belirtilmektedir. Ancak Trabzon vilayet salnameleri incelendiğinde 1871 tarihinden itibaren Ordu Kazası'nda memleket sandıkları ile ilgili kuruluşun sermayesi ve burada görev yapan kişiler hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Bu nedenle salnamelerde bulunan verilere dayanak Ordu Kazası'nda memleket sandıklarının 1872'de değil de 1871 yılında açıldığını söylemenin uygun olacağı görüşündeyiz.

³⁰⁴ Çebi, Ordu Şehri Hakkında, s. 85, Ayrıca Sıtkı Çebi, kitabında Ordu Kazası'nda her yıl giderek yaygınlaşan memleket sandıklarının 1889 tarihinde Ulubey, Hapsemana ve Aybastı nahiyelerinde de açılmasıyla kaza genelindeki sayılarının 6'ya ulaştığını ifade etmektedir. Ancak 1873 Trabzon Vilayet Salnamesi'ndeki kayıta Ordu Kazası'nda, Hapsemana, Perşembe, Aybastı ve Ulubey nahiyelerinde bulunan menafi sandıklarının sermayelerinin kaydı tutulmuştur. 1873 tarihinde verilen bu bilgilerde sadece Bolaman nahiyesiyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte salnamede Ordu Kazası ile Hapsemana ve Perşembe nahiyelerinde bulunan menafi sandıklarının 1872 yılındaki sermayeleri de verilmektedir. Elimizdeki bu verilere göre Ulubey, Hapsemana ve Aybastı nahiyelerinde bulunan menafi sandıklarının 1889 tarihinden daha önceki bir tarihte muhtemelen 1871 yılında açıldığını söylemenin daha doğru olacağı kanısındayız.

kuruş kadar borç para veriyor, ayda yüzde bir faiz ve en fazla bir sene müddetle ikrazatta bulunabiliyordu.³⁰⁵ Ordu Kazası'nda faaliyet gösteren memleket sandıklarının XIX. yüzyılın sonlarındaki sermayeleri şu şekildeydi.

Tablo : 20
Ordu Kazası'ndaki Memleket Sandıklarının Sermayeleri

Sancak İsmi	Kaza ve Nahiyelerin İsimleri	Sermaye	Sermaye
		1873	1889
Trabzon Sancağı	Ordu Kazası	64.192,18	-----
	Hapsemana Nahiyesi	16.750,00	35.450,00
	Bolaman Nahiyesi	-----	13.010,00
	Perşembe Nahiyesi	29.355,36	37.115,00
	Aybastı Nahiyesi	8.120,00	5.619,00
	Ulubey Nahiyesi	26.200,00	94.000,00

Kaynak: Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 85; TVS, 1290 (1873), s. 157

Açılan bu sandıklar üreticilere kredi imkânı sağlayarak tarımın gelişmesi için çalışmışlardır. 1889 tarihinde Ordu Kazası genelinde açılan menafi sandıklarının üreticiye sağladığı krediler şu şekildeydi.

Tablo : 21
Memleket Sandıklarının Üreticiye Verdiği Krediler

Bulunduğu Yerin Adı	Halka Verilen Borç Miktarı	Elinde Bulunan Nakit Miktarı
Ordu Kazası	255.146,00	656,00
Bolaman Nahiyesi	10.847,00	2.163,00
Perşembe Nahiyesi	37.115,00	-----
Ulubey Nahiyesi	94.000,00	-----
Hapsemana Nahiyesi	35.450,00	-----
Aybastı Nahiyesi	5.619,00	-----

Kaynak: Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 86

³⁰⁵ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 84

Tablodan da görülebileceği gibi üreticiye kredi imkânı için kurulan menafi sandıkları mevcut sermayelerinin hemen hepsini üreticiye kredi vererek yöre tarımının gelişmesi için faaliyet göstermişlerdir.

3121. Ziraat Odası

Üreticiye destek olmak ve tarımın gelişmesini sağlamak için kurulan kuruluşlardan birisi de ziraat odalarıdır. Ordu Kazası'nda ilk kez 1903 yılında Ticaret ve Sanayi Odası ile birlikte aynı çatı altında kurulan Ziraat Odası, 1904 yılında müstakil bir kuruluş şeklinde faaliyet göstermeye başladı. Bu dönemde Şeyhzade Mustafa Ağanın reisliğini, Arif Efendinin başkâtipliğini yaptığı Ordu Ziraat Odası'nda Belikırıkzade Osman Efendi, Yakupoğlu Temiyus Ağa ve Aris oğlu Ovakim Ağalar da üye olarak görev yapmışlardır.³⁰⁶

1906 yılında tekrar Ticaret ve Sanayi Odası'na bağlanan Ziraat Odası bir yıl sonra yeniden müstakil hale gelmiş ancak ziraatın gelişmesi amacıyla kurulan bu kuruluş yörede çok fazla faaliyette bulunamamıştır.

32. Sanayi

320. Ordu Kazası'nda Sanayi

Osmanlı tarihinin bütününe düşündüğümüzde sanayi alanında birbirinden farklı iki önemli dönemin olduğunu görmekteyiz. Yaklaşık XVIII. yüzyıla kadar ki dönem geleneksel diye nitelendirebileceğimiz, fazla sermaye ve işgücü gerektirmeyen küçük ölçekli sanayinin hakim olduğu dönem; ikincisi de batıda meydana gelen müthiş gelişmeyle birlikte ülkede adım adım devlet kontrolünde olarak sanayi kuruluşlarının ortaya çıktığı dönemdir.³⁰⁷

XIX. yüzyıla gelinceye kadar Anadolu'daki mamul mal üretiminin üç ayrı biçimde örgütlendiğini söylemek mümkündür. Birincisi; köy ekonomisi çerçevesindeki tarım dışı üretim faaliyetleri, ikincisi kentlerde imalathaneler çevresinde örgütlenen zanaatları ve bunlar basit el aletlerine dayanan geleneksel teknolojiyi kullanıyordu.³⁰⁸ Yani XIX.

³⁰⁶ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 90

³⁰⁷ Saydam, a.g.e., s. 405

³⁰⁸ Pamuk, a.g.e., s. 225

yüzyılın ortalarına kadar özel sektör daha ziyade el emeğine dayalı, fazla iş gücü gerektirmeyen aile işletmesi şeklinde veya az sayıda işçi çalıştırılan imalathanelerde üretimi yoğunlaştırmıştı.³⁰⁹ Geleneksel olarak nitelendirdiğimiz bu dönemde Anadolu kentlerinde imalathaneler çevresinde üretim yapan ve bir ölçüde loncalara bağlı olan zanaatlar ön planda olmuştur. Zanaatların yaptıkları üretimler, pahalı yünlü kumaşlar, kâğıt ve cam ürünleri gibi belirli istisnalar dışında, Anadolu ve ülke nüfusunun talebini karşılayabilmekteydi.³¹⁰ Bilhassa dokuma, deri, boya, demir ve ağaç işleri gibi alanlarda üretim hatırı sayılır düzeydeydi.³¹¹

Mamul mal üretimin üçüncü örgütlenme biçimini ise, Sanayi Devrimi sonrasında Avrupa'da geliştirilen makineleri ithal ederek kullanan ve ücretli işçi kiralayan imalathaneler ya da fabrikalar oluşturmaktaydı.³¹² Tanzimat döneminde yapılan atılımlarla birlikte sanayi ve ticaret alanlarında önceki devirlere oranla önemli gelişmeler yaşandı. Ancak karşılaşılan iç ve dış güçlüklerden ötürü, Avrupa ülkeleriyle bu alanda rekabet etmek, onların düzeyine çıkabilmek söz konusu olamadı. 1838–1840 yılları arasında İngiltere ve diğer Avrupa devletleriyle imzalanan ticaret antlaşmalarından hemen sonra yabancı tüccarlar, Anadolu'nun kıyı ticaret kentlerine gelip yerleşmeye başladılar.³¹³ Zamanla da ucuz ve bol miktarda ürettikleri ürünleri pazarlara sokarak kıyı ticaretinde söz sahibi oldular.

Anadolu'daki sanayileşme çabaları bazı dönemler hızlanma bazı dönemler de duraklama eğilimi göstermiştir. Sanayileşmede ve büyük ölçekli işletmeler kurma girişimlerinde bazen devlet ön planda yer alırken bazen de özel sektör kendi çabalarıyla bir şeyler yapmaya çalışmıştır. Bu nedenle Anadolu'da büyük ölçekli sanayi işletmelerinin iki ayrı dalga halinde geliştiğini söylemek mümkündür. Büyük ölçekli sanayi işletmelerinin ilk dalgası, 1830 ve 1840'larda devlet tarafından ve esas olarak ordunun ve devletin gereksinimlerini karşılamak üzere başlatılmıştır.³¹⁴ Birinci dalga dediğimiz bu ilk dönemde ülke genelinde kurulan fabrikaların hemen hepsi devlet eliyle kuruldu. Bu dönemde askeri teçhizat imali için birçok fabrika açıldı. 1827'de bir iplik bükme, bir tabakhane ve bir

³⁰⁹ Saydam, a.g.e., s. 408

³¹⁰ Pamuk, a.g.e., s. 224

³¹¹ Saydam, a.g.e., s. 408

³¹² Pamuk, a.g.e., s. 225

³¹³ Çadırcı, a.g.e., s. 348

³¹⁴ Pamuk, a.g.e., s. 225

çizme fabrikası, 1835’de elle yapılan başlık imalatının yerini alacak olan fes fabrikası, 1836’da Balkan eyaletlerindeki İslimiye’de bir yün bükme ve yünlü kumaş dokuma fabrikası hizmete girdi. Bu gibi fabrikaların hepsi Avrupa teknolojisini Osmanlı Devleti’ne getirebilmek için devlet tarafından finanse edilen fabrikalardı.³¹⁵ İkinci dalga ise 1870-1880’lerden itibaren yaşanmaya başladı. Bu dönemde bazı özel müteşebbisler fabrika kurma teşebbüsünde bulunmuşlardı ancak bu durum münferit olarak kaldı ve bir yoğunluk arz etmedi. Bu dönemde, Osmanlı ekonomisinin serbest ticaret anlaşmalarıyla açık tutulduğu, yerli sanayinin ithal mallarının rekabetinden korunamadığı koşullarda, bir bölümü yerli bir bölümü de yabancı sermayedarlar tarafından birçok fabrika kuruldu.³¹⁶ Örneğin; Trabzon’da 1862’de bir özel müteşebbis Avrupa stili yüksek kalite kösele imali için bir fabrika açtı.³¹⁷ Açılan bu yeni fabrikalar genellikle iç tüketim için un, makarna, pamuklu dokuma ve tekstil ürünleri üretiyorlardı.

Sanayi devrimiyle birlikte kurulmaya başlanan büyük fabrikaların Osmanlı topraklarında da yaygınlaşmaya başlaması yüzyıllardır küçük işletmelerin bir araya gelerek oluşturdukları bir sistem olan loncalara bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren zanaatları olumsuz yönde etkilemiştir. 1838 tarihli Türk-İngiliz ticaret antlaşmasını müteakip Osmanlı şehirlerinde yabancıların da perakende ticarete girmeleri ile esnaf örgütleri daha da zor bir döneme girmiştir. İthal edilen mallar pazarlara girmeye başlayınca yerli üretici ve zanaatkârlar ucuz ve bol miktarda pazara giren bu mallarla rekabet etmekte zorlanmıştır. Yabancıların, ticaret antlaşmasını kendilerine göre yorumlayarak açtıkları bu çığır, Osmanlı iktisadi ve sosyal hayatını sarsacak boyutlara vardığı ölçüde devlet de esnaf örgütlerine desteğini arttırmış, hatta 1860’lı yıllarda “*İslah-ı Sanayi Komisyonu*” adı ile bir organ oluşturarak, özellikle sinai üretim alanında çözülmekte olan esnaf örgütlerini kooperatif şirketler halinde yeniden örgütleyip yaşatmaya çalışmıştır.³¹⁸ Ancak daha önce yerli küçük işletmecilerin üretip sattıkları mallar zamanla alıcı bulamaz hale gelmiş ve böylece Sanayi Devrimi’yle birlikte büyük fabrikaların ürettikleri ürünlerinin rekabeti karşısında, zanaatlara dayalı üretim faaliyetleri bazı dallarda direnebilmişse de pek çok dalda gerilemiş, kimi dallarda da tümüyle yıkılıp gitmiştir. Sanayi devriminin ve İngiliz

³¹⁵ Quatert, a.g.e., s. 1011

³¹⁶ Pamuk, a.g.e., s. 225

³¹⁷ Quatert, a.g.e., s. 1013

³¹⁸ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2000, s. 304

ticaret anlaşmasının meydana getirdiği bu olumsuzluklardan ulaşım kolaylıkları nedeniyle ilk aşamada Anadolu'nun kıyı bölgeleri etkilenmiştir.³¹⁹

Anadolu'nun hemen her yerinde olduğu gibi Ordu Kazası'nda da el emeğine dayalı, fazla iş gücü gerektirmeyen aile işletmesi şeklinde veya az sayıda işçi çalıştırılan küçük işletmeler yoğun bir şekilde faaliyet göstermekte ve kaza halkının ihtiyacını karşılamaktaydı. XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Ordu Kasabası'nda bakırcı, kuyumcu, kantarcı, tabanca ve tüfekçi, çakmakçı, makasçı gibi küçük işletmeler faaliyet göstermekteydiler. Bu işletmeler imal ettikleri malları daha çok kaza dâhiline bazen de civar kazalara ve köylere satmaktaydılar. Ayrıca merkeze bağlı köylerde hasır süpürgesi ile gürgen ağacından kürek imalatı yapılmakta ve bu ürünler Rusya'ya ihraç edilmekteydi.³²⁰ Perşembe nahiyesindeki Vona limanı iskelesi olan Kozagazında kayık ve sandal imal eden küçük işletmeler bulunmaktaydı. Maa Hapsemana Ulubey nahiyesinde yünden şal, kilim ve kendirden keten dokumalar imal edilmekte, imal edilen büyük bir bölümü nahiyeye dâhilinde tüketilmekte bir bölümü de Ordu ve Fatsa'ya satılmaktaydı. Aybastı nahiyesinde ise tüfek, tabanca ve çakmak imal edilmekte olup imal edilen ürünler nahiyeye dâhilinde tüketilmekteydi.³²¹ Görüldüğü gibi kaza genelinde imal edilen tabanca, tüfek, çakmak ve sandallar, bu ürünlerin imalatının az olması ve ancak kaza ihtiyacını karşılayabilmesi nedeniyle dışarıya pek ihraç edilememekteydi.

Ordu Kazası'nda ithal edilen mallar arasında tekstil ürünleri önemli bir paya sahipti ve 1880 yılında 40,750 £ değerindeki toplam ithalatın 30,000 £'in tekstil ürünleri oluşturmakta bu oran da toplam ithalatın % 73,62 sine denk gelmekteydi.³²² İthal edilen malların pazarlara girmesi Ordu Kazası'ndaki küçük işletmeleri olumsuz etkiledi. Bu durumdan en çok yörede pazar yapmış şal, kilim ve kendir dokumacılığı etkilendi.³²³ Ancak yerli üreticiler yerel beğenilere yönelik ürünler vererek ve düşük ücretleri ve karları kabullenerek varlıklarını devam ettirmeyi başarabildiler.

İncelediğimiz dönemde Ordu Kazası'nda devlet eliyle açılan hiçbir fabrika bulunmamaktadır. Daha çok yerli ve yabancı sermayedarlar birtakım orta ölçekli işletmeler

³¹⁹ Pamuk, a.g.e., s. 224

³²⁰ TVS, 1288 (1871), s. 247

³²¹ TVS, 1288 (1871), s. 249

³²² Baskıcı, a.g.e., s. 177

³²³ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 167

açarak yörede faaliyet göstermişlerdir. Salnamelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ordu Kasabası'nda 1 adet arak (rakı) fabrikası, 1 adet boyahane, 2 adet kireçhane bulunmaktadır.³²⁴ Ayrıca kazada XX. yüzyılın başlarında elektriğin iş gücünde yaygın olarak kullanılamaması nedeniyle çalışmalarını el değirmenleriyle yapmak zorunda olan ortalama üç-dört işçi çalıştıran bir iki tane fındık kırma fabrikası bulunmaktadır.³²⁵

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin sanayileşme çabaları sonucu yurt dışından yapılan makine ve petrol ithalatında artış yaşanması özellikle 1870'lerden sonra aydınlatmada ve makine gücüne dayalı sanayi tesislerinin kullanıldığı için petrol ithalatında büyük bir artış yaşanmasına neden oldu. Bu dönemde İzmir, Samsun ve Mersin gibi şehirlerde petrol ithalatı önemli ölçüde arttı. Ancak Ordu Kazası'nda önemli sanayi tesisinin bulunmayışı ve sanayileşme oranının diğer bölgelere göre çok daha az olması nedeniyle yapılan makine ve petrol ithalatı şehrin toplam ithalatına göre çok düşük kaldı. Vilayet merkezi Trabzon'da bile XX. yüzyıl başları gibi geç tarihlerde petrol ithalatı şehrin toplam ithalatının % 1'inden daha azdı.³²⁶ Bu durum makine ithalatı için de geçerliydi. Bunun en önemli sebebi ise yukarıda da belirttiğimiz gibi şehirde ve civarında önemli bir sanayi tesisinin olmamasıydı.

Bununla birlikte Ordu Kazası'nda yine de yörenin üretim şartlarına göre yurt dışından makine ithalatı yapılmıştır. İthal edilen bu makinelerin büyük bölümünü dikiş makineleri oluşturmuştur. 1909–1912 yılları arasında kazadan yapılan makine ithalatları ve bunun toplam ithalattaki payları şöyledir.

Tablo : 21

Ordu Kazası'nda Yapılan Makine İthalatları ve Toplam İthalattaki Payları

Yıl	Merkez	Dikiş Makinesi		Toplam makine İthalatı	Toplam İthalat	
		Değer	Miktar		Sterlin	% Pay
1909	Ordu	90	---	90	139,730	0,06
1910	Ordu	110	---	110	149,190	0,07
1912	Ordu	150	---	150	141,470	0,11

Kaynak: Baskıcı, a.g.e., s. 243-247

³²⁴ TVS, 1288 (1871), s. 211

³²⁵ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 168

³²⁶ Baskıcı, a.g.e., s. 212

İthal edilen bu makinelerde yurt dışından getirilen ipek ve pamuk işlenerek havlu ve peştamal gibi şeyler imal edilerek kaza dâhilinde pazara sunulmaktaydı.³²⁷ İthal edilen bu makineler yöredeki dokumacılık sektörünün ve sanayinin gelişmesi için önem arz etmiştir. Ancak yine de sanayi de makineleşme konusunda yöre çok gerilerde kalmıştır. Kazadaki toplam ithalat içinde makine ithalatının payı ise %1 oranına dahi ulaşamamıştır.

321. Ordu Kazası Sanayine Yardımcı Olan Kuruluşlar

3210. Ticaret ve Sanayi Odası

Osmanlı Devleti'nde tüccar ve sanayicileri bir çatı altında toplamak düşüncesiyle 1879 tarihinde “*Dersaadet Ticaret Odasının Teşkiline Dair Nizamname Layihası*” adıyla bir tüzük hazırlanarak ilk kez “*Ticaret Odaları*” oluşturuldu. Bu layihanın yayınlanmasından sonra ilk Ticaret Odası aynı yıl İstanbul'da kuruldu.³²⁸ Bundan sonra Ticaret Odaları ülke genelinde hızla şubeler açmaya başladı.

XIX. yüzyıldan itibaren Ordu Kazası'nda mağaza, dükkan ve ticaretle uğraşan insan sayısının gittikçe artması üzerine 1903 yılında Ticaret Odası Ordu'da da bir şube açtı. Kazada kurulan Ticaret Odası, “*Ordu Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası*” adı altında bir meslek teşekkülü olarak faaliyete geçti. Ticaret Odasının ilk reisliğini Nişan Efendi, kâtipliğini Arif Efendi yaptı. Bu dönemdeki üyeler Ali Bey, Eyaminunde Efendi ve Mardiros Şirinyan Efendi idi.

1904 yılında “*Ticaret ve Sanayi Odası*” ve “*Ziraat Odası*” adlarıyla ikiye ayrılan oda 1906 yılında bir ara birleştiyse de bir yıl sonra tekrar ayrılarak bu tarihten sonra Ticaret Odası adıyla faaliyetlerini sürdürdü. 1907 yılına gelindiğinde Ordu Ticaret Odası'nın 62 üyesi vardı ve üyelerinin bir kısmını gayrimüslimler oluşturmaktaydı.³²⁹

³²⁷ Çebi, *Salnamelerde Ordu*, s. 82

³²⁸ Çebi, *Ordu Şehri Hakkında*, s. 87

³²⁹ Çebi, *Ordu Şehri Hakkında*, s. 88–89

33. Madencilik

330. Ordu Kazası'nda Çıkarılan Madenler

Osmanlı Devleti topraklarının, maden açısından çok zengin olduğu jeolojik haritalarla tespit edilmemiş olsa da çok önceden beri Anadolu'da dolaşmış seyyah ve coğrafyacıların yazdıkları eserler sayesinde maden açısından çok zengin olduğu biliniyordu. Madenler devlet için çok önemli olduğu için devlet, madenlerin işletilmesine ve yönetilmesine çok önem vermekteydi. Bu nedenle madenler Tanzimat dönemine gelinceye kadar, hanedana ait ve darphaneye bağlı olarak idare edildi.³³⁰

Osmanlı Devleti'nde madencilik, devlet sanayisinin önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Zengin maden yataklarına sahip olan devletin toprakları içindeki maden ocaklarının önemli bir kısmı işletilmekteydi. Ancak diğer alanlarda olduğu gibi maden ocaklarının işletilmesinde de XVIII. yüzyıldan sonra büyük çapta çözülme ve gerileme başladı. Maden işletmelerinde yakıt olarak ağaç kömürü kullanılması, yüzyıllardan beri düzensiz ve bilgisizce harcanarak ocakların çevresindeki ormanların tüketilmesi, odun ve kömürün çok uzak yerlerden nakledilmeye çalışılması, yol yokluğu, can ve mal güvenliğinin kalmayıp gibi nedenler madenciliğin gerilemesine neden oldu. Bunların yanı sıra XIX. yüzyılın başlarında madenlerin işletmesinde, doğrudan doğruya maden emin ve nazırları görev almaya başladı. Ancak, maden emin ve nazırlarının yetenekli, bilgili usta ve işçi bulmada oldukça zorlanması, çağdaş üretim teknikleri uygulanamaması gibi nedenlerden dolayı çoğu işletme zarardan kurtulamıyordu.³³¹

Devlet, madencilikte yaşanan bazı sorunların önüne geçmek için 1858 yılında "*Arazi Kanunnamesi*"ni çıkardı ancak bu kanunname de madenlerle ilgili yeterli düzenlemeleri sağlayamayınca 1861 yılında bir "*Maadin Nizamnamesi*" yayınlamak zorunda kaldı. Daha sonraları 1869, 1887 ve 1906 yıllarında çıkardığı kararnamelerle maden arama ve çıkarma faaliyetlerini düzenlemeye çalıştı.³³² Bu konudaki son nizamname ise 1908 yılında yayımlandı. Çıkarılan yeni nizamnamelerle maden için yapılacak araştırmalar, mülkiyet ve

³³⁰ Karal, a.g.e., C. VIII, s. 455

³³¹ Çadırcı, a.g.e., s. 9

³³² Tefvik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900–1960)*, Ankara 2003, s. 122

tasarruf şekilleri, yabancılara verilecek imtiyazların şartları ve madenlerden alınacak vergiler belirlendi. Ancak yayımlanan bu nizamnamelerden istenilen sonuç elde edilemedi ve bundan sonra devletçe işletilmekte olan madenler ihmal edilmeye başlandı. Daha sonra devletin özel teşebbüslere maden imtiyazı vermesi de çeşitli suiistimallere konu oldu.³³³

Orta Karadeniz Bölgesi maden açısından zengindir. Özellikle bölgede demir ve gümüş madeninin çok eski dönemlerden beri mevcudiyeti bilinmekteydi. Klasik dönemde bölgedeki bu madenler daha çok iltizama verilerek çıkarılmaktaydı. Bu nedenle bölgedeki madenlerden yeteri kadar yararlanılamıyordu. Örneğin; 27 Recep 969 (1562) tarihinde Satılmış, Bazarsuyu, Kürtün, Bayramlı ve Giresun kadılarına gönderilen bir hükümde, bu kadılıklarda kadimden harab ve battal kalmış gümüş ve şab madenlerinin bulunduğu, bu madenleri Behram adlı şahsın tekrar ihya için iltizama istediği belirtilmekteydi.³³⁴

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Ordu Kazası'nda başta demir olmak üzere, bakır, gümüş, kireç taşı ve kurşun, manganez madenlerinin çıkarıldığı maden ocakları bulunmaktaydı. Yüzyılın sonlarında kaza dâhilinde çıkarılan madenler ve çıkarıldıkları yerler şu şekildeydi:

Ordu Kasabası'na beş saat mesafede Çağnas ve Sağırlı karyelerinde birisi bakır diğeri gümüş ve kurşun olmak üzere iki adet maden, Perşembe'ye dört ve Ordu'ya on iki saat mesafede Valvay karyesine yarım saat uzaklıkta Kurtgölü adlı mevkide kömür madeni bulunmaktaydı. Bülbül Deresi mevkiinde ikinci mermer ayarında sertçe ve beyaz bir taşocağı bulunmaktaydı. Bu taşocağında imal edilen taşlar ev yapımında kullanılmakta ve bu taşlardan kireç dahi imal edilmekteydi.

Giresun Kazası'na tabi Akköy nahiyesiyle Ordu Kazası sınırında birinci derecede kaliteye sahip demir madeni ocağı vardı. Buradan çıkarılan demir madeninden kara demir ve nal imal edilmekteydi. İmal edilen kara demir ve nallar Ordu Mal Sandığı'na vergisi ödenerek kaza dahiline ve bazen Karahisar-i Şarki taraflarına satılırdı.³³⁵

³³³ Karal, a.g.e., C. VIII, s. 456

³³⁴ Bostan, a.g.e., s. 457

³³⁵ TVS, 1288 (1871), s. 233

Kaza'ya bağlı Kirazdere ve Bahariye karyelerinde demir madeni,³³⁶ Hapsemana nahiyesine bağlı Akkilise, Akgiriş, Tarnevara, Yeniköy, Ahtaba karyelerinde bakır, gümüş, kurşun madenleri,³³⁷ Çitlü karyesinde kükürt ve çinko ile karışık kurşun, Tomarlu karyesinde kükürtle karışık kurşun, Şanvera civarı ve Çavuş Çayırı mevkiinde kükürt ve demirle karışık bakır, Armutlu ve Damarlı karyelerinde simli kurşun, Cağnas ve Sağırlı karyelerinde bakır madenleri çıkarılmaktaydı.³³⁸ Ayrıca Perşembe nahiyesi Yeraşlı, Çalı, Celli ve Saray karyelerinde manganez, Naçibe karyesinde bakır ve kurşun, madenleri, Aybastı nahiyesinin Yurt karyesinde ise simli kurşun madeni bulunmaktaydı ancak bu madenlerin rezervleri tam olarak tespit edilememişti.³³⁹

Özellikle Çambaşı yaylasında çıkarılan demir madeni diğer yörelerde çıkarılan madenlere göre daha fazla önem arz etmekteydi. Yöre köylülerinin balta, girebi³⁴⁰, orak, nal, semer, üzengi, evlerin temel direkleri, çive, kapı menteşesi ve birçok ev eşyasına kadar bütün demir malzemeler Çambaşı yaylasındaki demir madeni ocaklarından çıkarılan demirden yapılmaktaydı. Burada çıkarılan demir, yöredeki yayla obalarında veya merkeze bağlı Gerce, Osmaniye, Musakırık ve Saraycık gibi orman köylerinde işlenmekteydi.³⁴¹

331.Yabancı Maden Şirketleri

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda, asırlardan beri kendi kontrol ve murakabesi altında işletmekte olduğu madenleri modern bir hale getirmekten aciz kaldığı için yeni madenler arayıp bulamıyor ve bu madenleri işletecek yeni işletmeler kuramıyordu. Devlet, bu sebeple madencilik gelişmesi için yabancı sermayeden faydalanmak yoluna gitti ve 1869'dan itibaren yabancılara ülke genelinde maden arama ve çıkarma ruhsatı vermeye başladı. Bu uygulamayla birlikte Ordu yöresindeki madenlerin tespit ve işletmesi için gayrimüslim tebaaya ve yabancılara maden arama ve çıkarma ruhsatları verildi. 3 Eylül 1296 (1880) tarihinde yöredeki Perşembe nahiyesi Yeraşlı, Çalı ve Saray karyelerinde manganez madeni araması için Fransız Oçermin Galya, 27 Eylül 1288 (1872) tarihinde Naçibe karyesinde bulunan bakır ve kurşun madenlerinin rezervlerinin tespiti için Devlet-i

³³⁶ BOA, MV, No. 184/45, sene 20 S 1332

³³⁷ BOA, MV, No. 174/17, sene 6 Ra 1331

³³⁸ BOA, A. MKT. NZD, No. 292/85, sene 16 Ra 1276

³³⁹ TVS, 1309 (1892), s. 321

³⁴⁰ Baltaya benzeyen, baltadan daha küçük olan yöreye özgü kesici bir alettir.

³⁴¹ Çebi, Ordu Şehri Hakkında, s. 49–50

Ali tebaasından ve Avrupa tüccarlarından Karlo İcid, Bolaman nahiyesinin Sıyaca-i Ebul Hayr ve Küpdüşen karyelerindeki manganez madeni rezervinin tespiti için İtalyan Bartzili, Büyükalan karyesinde bulunan demir madeni rezervinin tespiti için Tütünciyan Rafael maden arama ruhsatı alan kişilerdir.³⁴²

Maden arama ruhsatı alan gayrimüslimler ve yabancılar maden bulduklarında ise buldukları maden ocağını işletme hakkında bu kişilere öncelik veriliyordu. Örneğin, Ordu Sancağı'na tabi Hapsemana Kazası köylerinden Tomarlu? ve Çitlü karyelerinde bulmuş oldukları madenden dolayı yirmi beş seneliğine Ezenoğlu Arşavaril?'e burayı işletme imtiyazı verilmişti.³⁴³ 1296 yılında Yakacık ve Cefanos karyelerinde bulunan bakırla karışık simli kurşun madeni, 99 seneliğine % 5 vergi ve senelik 250 lira ödemesi karşılığında Viçin Efendiye verilmişti.³⁴⁴ 1869'da verilen bu imtiyazla birlikte ülke genelinde ve Ordu'da yabancı maden arama şirketlerinin sayısı hızla artmaya başlamıştır. 1887 ile 1896 tarihleri arasında ise devlet, yabancılara daha fazla maden imtiyazı vermek zorunda kaldı.³⁴⁵ Böylece Osmanlı madenleri üzerindeki yabancı hakimiyeti kendini daha da çok hissettirmeye başladı. 1870–1911 yılları arasında verilen 270 maden fermanının 102'sini Türk, 67'sini gayrimüslim ve 101'ini de yabancı uyruklular ellerinde bulunduruyordu. Ancak çıkarılan madenlerin % 67'sini yabancılar , % 20'sini Türkler, % 13'ünü ise gayrimüslimler işletmekteydi. Devletin son dönemine gelindiğinde ise yabancıların elinde toplam 272 maden imtiyazı vardı ve bunların 60 tanesi Karadeniz'deydi.³⁴⁶

Yerli ve yabancılara verilen imtiyazlar neticesinde Ordu Kazası dâhilinde işletilmekte olan çok sayıda maden ocağı ise XX. yüzyılın başlarından itibaren gayrimüslim ve yabancı işletmecilerin eline geçmeye başladı. Örneğin Bolaman nahiyesinin Zade karyesinde bulunan maden ocağını birlikte işleten Ahmet Rıfat Efendi ile Mösyö Karmiyati adlı iki ortak olan Ahmet Rıfat Efendi %50 hissesini bir Fransız'a devretmişti.³⁴⁷ Kirazdere

³⁴² TVS, 1309 (1892), s. 321–322

³⁴³ BOA, A. MKT. NZD, No. 287/28, sene 4 M 1276

³⁴⁴ BOA, MV, No. 193/38, sene 17 Za 1332

³⁴⁵ TVS, 1309 (1892), s. 322

³⁴⁶ Karal, a.g.e., C. VIII, s. 458

³⁴⁷ Çavdar, a.g.e., s. 123-124

³⁴⁸ BOA, MV, No. 178/66, sene 24 B 1331

ve Bahariye karyelerinde bulunan maden ocaklarının işletme hakkını elinde bulunduran Osmanlı vatandaşı Miçonaki ve Andreya maden ocağını İsviçreli Mösyö Alfred Yuvadonor'a satmışlardı.³⁴⁸

Gayrimüslimler ve yabancılar da yörede sahip oldukları maden ocaklarını satmayı düşündüklerinde kültür ve inanç olarak kendilerine yakın buldukları insanları tercih ediyorlardı. Örneğin, Kirazdere ve Bahariye karyelerindeki maden ocaklarının işletme hakkını elinde bulunduran Sekiz Efendi hissesinin % 40'ını Galata'da Abid Han'da oturan Andon İptoyizi'ye ve % 40'ını aynı handa oturan Kiryako Meyçonaki Efendilere devretmişti.³⁴⁹ Hapsemana nahiyesinin Akkilise ve Akgiriş ve Tarnevara ve Yeniköy, Ahtaba karyelerinde İngiliz Mösyö Wilyam Vawson ile iki ortağı işlettikleri bakır ve gümüş karışımı kurşun madenlerinin çıkarıldığı maden ocağının ortaklardan Vawson hissesinin % 33 tam ve 33 santimini Fransız Mösyö Henri Poski'ye bırakmıştı.³⁵⁰

34. Ulaşım ve Haberleşme

340. Ordu Kazası'nda Ulaşım

Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti'nin ulaşım politikası, geleneksel yöntemlerin dışına çıkılmadan, olanın korunmasından ibaretti. Mevcut yollar ulaşım için yeterli değildi. Yılın belirli dönemleri dışında birçok bölgenin birbiriyle ve hükümet merkezi ile ilişkisi kesiliyordu. Bu durum, yönetim, ekonomi ve sosyal yaşantıyı olumsuz yönde etkiliyordu.³⁵¹ XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren buharlı gemilerin icadı, nakliyatı su ve kara yolları vasıtasıyla insanların seyahat ve mallarını taşıma tarzını tamamen değiştirdi. Teknoloji geliştikçe taşımacılıkta sürat, güven ve kapasite arttı. Demiryollarının gelişmesiyle maliyet ucuzladı ve sahiller, limanlar ve iç bölgeler bütün dünyaya o zamana kadar görülmemiş bir şekilde bağlandı.³⁵²

³⁴⁸ BOA, MV, No. 193/38, sene 17 Za 1332

³⁴⁹ BOA, MV, No. 184/45, sene 20 S 1332

³⁵⁰ BOA, MV, No. 174/17, sene 6 Ra 1331

³⁵¹ Çadırcı, a.g.e., s. 299

³⁵² Quataert, a.g.e., s. 919

XVIII. yüzyıldan itibaren dünyada ulaşım konusunda bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti'nin ise ulaşım ağı çok bakımsızdı ve devlet dünyadaki bu gelişmelere ayak uyduramamıştı. Karadeniz coğrafi özelliklerinden dolayı bu durumdan çok daha fazla etkileniyordu. Nitekim Trabzon'da uzun zamandır yerleşik olan bir Avrupalı tüccar, hem Trabzon hem de bütün Anadolu ticareti için gerekli unsurlardan birincisinin uygun yolların varlığı olduğunu söylüyordu. Bölgede ulaşım o kadar zor ve sıkıntılıydı ki ilk sıra dağlardan kıyıya gelene kadar tahılın fiyatı ikiye, daha uzaktan geliyorsa üçe ve daha fazlasına katlanıyor, Kars, Bitlis, Van gibi bol miktarda tahılı olan bölgelerden gelen ürünler Trabzon'a ve sahil kesimlerine ulaştırılamıyordu. Anadolu'da iç bölgelerin ürünlerini kıyılara ulaştıracak taşımacılığa uygun nehirler de bulunmadığından karayollarına duyulan ihtiyaç kendini daha fazla hissettiriyordu.³⁵³ Bu durumun farkında olan devlet, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yol konusuyla yakından ilgilenmeye başladı. Mevcut yolların ıslahı ve yeni yolların yapılması konusu ilk defa olarak 1856 yılında Islahat Fermanı ile prensip olarak kabul edildi. Bu dönemde dış ticarete meydana gelen gelişmelere paralel olarak kervan ve yolcuların daha iyi şartlar altında seyahat etmelerini sağlamak için muntazam yolların inşası hususu düşünölmeye başlandı.³⁵⁴ Ancak yapılması düşünölen bu girimler başlangıçta kâğıt üzerinde kalmaktan öteye gidemedi.

Karayollarının belli bir standart dâhilinde inşası, mevcut yolların da buna göre genişletilmesi çalışmalarına hız vermeye başlayan Osmanlı Devleti bu amaçla, faaliyet göstermek üzere "*Meclis-i Ma'abir Nezareti*"ni kurdu. Meclis-i Ma'abir Nezareti, ölkedeki bütün yol ve geçitlerin elden geçirilmesini sağlamak üzere bir nizamname hazırladı. 1867'de çıkan nizamnameye göre yol inşaatı "*Nafia Nezareti*"nin sorumluluğı dâhilinde olup vilayetleri birbirlerine, limanlara, demiryollarına ve İstanbul'a bağlayan umumi yollar 7 m. genişliğinde, sancak ve kaza merkezlerini birbirlerine, limanlara ve istasyonlara bağlayan yollar 4,5 m.; vilayet merkezlerine bağlayan yollar 5,5 m. genişliğinde yapılacaktı.³⁵⁵ Yapılan çalışmalar bununla da kalmadı. 1869 yılında ulaşım alanındaki bu sıkıntının bir nebze olsun önüne geçilebilmek ve bütün ölkede yol yapımını belli bir

³⁵³ Baskıcı, a.g.e., s. 6-7

³⁵⁴ Saydam, a.g.e., s. 432

³⁵⁵ Shaw, a.g.e., s. 158-159

standarda bağlamak amacıyla Turuk ve Meabir Nizamnamesi yayınlandı.³⁵⁶ 1869'da bir nizamname daha yayınlayarak yapılacak yollar;

1. Vilayet merkezilerinden İstanbul'a, iskelelere ve demiryollarına giden yollar,
2. Vilayetler ve sancaklar arasındaki yollar,
3. Kazalar arasında ve kazalardan büyük şoselere ve demir yollarına giden yollar,
4. Nahiye veya köy yolları şeklinde 4 bölüme ayrıldı.³⁵⁷

Nizamnameye göre 16–60 yaş arası erkek nüfus senede en az dört gün bizzat yol inşaatlarında çalışacak ya da karşılığını nakden ödeyecekti. Devlet memurları, imamlar, mektep hocaları, gayrimüslim mezheplerin ruhani liderleri ile yol personelinin defterlerini düzenleyenler bu yükümlülüğün dışında bırakılmıştı.³⁵⁸ Yapılmaya çalışılan bu uygulamalar birçok zorluğu beraberinde getirdi. Çoğu zaman yol yapımında ödenek sıkıntısı çekildi. Kimi zaman da yolun yapılacağı bölgelerdeki halktan istenilen destek sağlanamadı. Karadeniz Bölgesi'nin çok dağlık ve engebelerle dolu olması ise yol yapım çalışmalarını daha da güçleştirmekteydi. Ordu Kazası'nın coğrafi şartlarının engebeli olmasına, yolların kötü olmasına ve doğa şartlarının kara yolu ulaşımının sağlıklı ve kısa sürede yapılmasını engellemesine rağmen kıyı şeridinde taşımacılığın deniz üzerinden yapılması bu durumu bir nebze olsun hafifletiyordu. Ancak yörede taşımacılığa uygun nehirler bulunmaması malların iç bölgelerdeki yerleşim yerlerine ulaştırılmasını engelliyordu. Bu nedenle iç bölgelerle bağlantıyı sağlamak ve malların zamanında ulaştırılmasını sağlamak açısından kara yolu ulaşımına duyulan ihtiyaç kendini büyük ölçüde hissettiriyordu.

Ordu Kazası'nda iç bölgelerle ve vilayet merkeziyle bağlantıyı sağlayacak uygun yolların bulunmaması yolculuğun ve mal sevkıyatının çok zaman almasına neden oluyordu. Bu dönemde Ordu Kasabası'ndan kara yoluyla en yakın nahiye olan Perşembe'ye 4, Ulubey'e ise 5 saat varılabilmekteydi. Merkeze daha uzak olan Hapsemana'ya 12, Aybastı'ya ise 18 saatte gidilebiliyordu. Haliyle bu durum malların iç bölgelerden kıyıya ya da kıyından iç bölgelere ulaştırılmasında güçlükler oluşturuyor ve

³⁵⁶ İ. Hakkı Demircioğlu-Nazım Kuruca, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Şebinkarahisar-Giresun Ticaret Yolu (İpek Yolu)", *Askeri Araştırmalar Dergisi*, Say. 7, Ankara 2006, s. 37

³⁵⁷ Karal, a.g.e., C. VIII, s. 461

³⁵⁸ Baskıcı, a.g.e., s. 5

malların fiyatlarının yükselmesine neden oluyordu. XIX. yüzyılın sonlarında dönemin şartlarına göre Ordu'nun nahiyelerine, Trabzon'a ve komşu kazalara denizden ve karadan uzaklıkları şöyledir.

Tablo : 22
Ordu Kasabası'nın Nahiyelerine Olan Uzaklık Süreleri

KAZA VE NAHİYELERİN İSİMLERİ	Kaza Merkezine Uzaklığı		Vilayet Merkezine Uzaklığı	
	Denizden	Karadan	Denizden	Karadan
	Mil	Saat	Mil	Saat
Ordu Kazası	---	---	85	45
Ulubey Nahiyesi	---	5	---	53
Hapsemana Nahiyesi		12	---	60
Aybastı Nahiyesi	---	18	---	63
Perşembe Nahiyesi	5	4	90	49

Kaynak: TVS, 1295 (1878), s. 233

Tablodan da anlaşılacağı gibi Ordu Kazası'ndan bir aracın vilayet merkezi olan Trabzon'a karadan gitmesi en az 45 saat sürüyor nahiyelerden gitmeye kalktığı anda ise en az iki günün yolda geçirmesi anlamına geliyordu.

Turuk ve Meabir Nizamnamesi yayımlandıktan sonra Ordu Kazası'nda da yol yapım çalışmalarına hız verildi. Kasabayı iç bölgelere bağlayacak yol çalışmalarına ilk olarak Giresun-Karahisar yoluyla birlikte Bucak-Milas arasında başlandı. Başlangıçta, Giresun'dan başlayarak Aksu karyesi üzerinden Karahisar sınırına kadar uzanan yolun uzunluğunun 121.000 arşın, geçeceği yere göre genişliğinin 8-10 arşın, meylinin iniş ve yokuşlara göre % 6 ila % 8 arasında olması, Bucak-Milas yolunun ise Sivas hududuna kadar olan kısmının uzunluğunun 116.000 arşın, eninin 10-13 arşın ve meylinin üçte ikisi için % 1 ila % 5, geri kalan kısım için ise % 5 ila % 7 nispetinde olması düşünüldü ve yolun yaklaşık üç senede tamamlanması kararlaştırıldı. Bu iki yolun yapımı için 2.080.000 kuruş amele yevmiyesiyle, barut masrafı hariç 12.375.000 kuruşa çıkacağı tahmin edilmekle birlikte bu masrafın sadece 2.420.000 kuruşluk kısmının devlet hazinesince

karşılanabileceği; geriye kalan kısmın ise amele-i mükellefiyeden sayılacağı ifade edilmekteydi. Zikredilen masraflar üçe bölünecek hazineden her sene 806.666 buçuk kuruş yollanacak ve gerekli 36.500 okka barut da Trabzon cephanesinden karşılanacaktı.³⁵⁹ Nafia Komisyonu tarafından kabul edilen Sivas Vilayeti'nin bu kararı Trabzon Vilayeti'nce de kabul görmekteydi. Ancak Meclis-i Meabir'de yapılan müzakerelerden sonra yapımı farklı bir mecraya giren Giresun-Karahisar ve Ordu-Milas yollarının, yeni alınan kararlar doğrultusunda inşa edilmesine karar verildi. Buna göre her iki yola da 12 saatten uzak olan yerlerden amele çağrılmayacağından dolayı başlangıçta 2.080.000 kuruş olarak tespit edilen amele yevmiyesinin üç yıl için 1.980.000 kuruşa indirilmesi, hazineden alınması düşünülen 2.420.000 kuruşun 1.779.000 kuruşa indirilmesi kararlaştırıldı. Bu tenzilatın sebebi olarak da Bucak-Milas yolunun ikinci sınıf yol olması gösterilmekteydi. Ayrıca bu yolun ikinci sınıf yol olması nedeniyle genişliği 6-8 metreye, şosesinin ise 2,5 metreye düşürülmesi kararına varılmıştı.³⁶⁰ Yapımına başlanan bu yol Ordu-Sivas yolunun büyük ihtimalle ilk adımını oluşturmaktaydı. 1871'de Ordu-Sivas arasındaki şose yolun yapımı için Yüzbaşı Hasan Efendi başkanlığında, bir mühendis ile Mirkoviç ve Çonklenski adlarında iki teknik eleman görevlendirildi.³⁶¹ Bu yolun bir bölümünün tamamlanması ise Halil Rıfat Paşa'nın Sivas valiliği döneminde gerçekleşti. Halil Rıfat Paşa, Sivas'ta vazife gördüğü dönemde ulaşım faaliyetlerine çok önem vermiş ve çevre kazalarla bağlantıyı sağlayabilmek için bölgede çok sayıda yol yapım çalışması başlatmıştı. Halil Rıfat Paşanın Hamidiye nahiyesinden Ordu'nun Hapsemana nahiyesine yol açma çalışmalarına başlaması üzerine dönemin Trabzon valisi Sırrı Paşa da Hapsemana, Ulubey ve kaza merkezinde gerekli teşkilatları oluşturarak ve gönüllü ve paralı işçiler temin ederek çalışmalara başladı. Yoğun çalışmalar sonucu 1884 tarihinde yol yapım çalışmaları tamamlandı. Sivas'tan başlayarak Koçgiri (Zara), Koyulhisar ve Hamidiye üzerinden Ordu Kazası'na uzanan 212 km.lik bu şose yol üzerinde 92 köprü ve 300'den fazla menfez ve ark inşa edildi.³⁶² Yolun yapımının başarıyla tamamlanması üzerine Gedikkaya mevkiine bir kitabe kondu. Teşrinievvel 1300 tarihli kitabede; "*Sivas Valisi Vezir Halil Rıfat Paşa Hazretleri Sivas'tan Ordu hududuna kadar kırk iki saat yolu beş ayda yaptırıldıkları sırada iş bu kayaları barutla açmıştır*" denilmekteydi.³⁶³ Ancak bu yol, bölgenin coğrafi yapısının uygun olmaması, büyük bölümünün orman içinden geçmesi, rakımının yüksek olması,

³⁵⁹ Kuruca, a.g.m., s. 37

³⁶⁰ Kuruca, a.g.m., s. 38

³⁶¹ TVS, 1288 (1871), s. 151

³⁶² Yiğit, a.g.m., s. 493

³⁶³ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 96

kışın ulaşımına kapanması, yol güzergâhının zamanla Ulubey-Sarpdere-Çatalarmut mevkiine ve her daim işlek olan Çambaşı güzergâhına kayması gibi nedenlerden dolayı istenen hizmeti veremedi.³⁶⁴

Kaza dâhilinde yapılan diğer yol çalışmaları da şöyledir: 1889 yılında, Ordu Kasabası'nın güneybatısında deniz yolu ile bir saat mesafede bulunan Perşembe nahiyesine -burada tabii bir liman bulunması ve Karadeniz'in şiddetli fırtınalarına maruz kalan gemiler dikkate alınarak- yol yapılması kararlaştırılmış ve yapım çalışmalarına başlanmıştı.³⁶⁵ Ancak yol güzergâhında bulunan Ağcaova köprüsünün inşaatı henüz tamamlanamadığı için 1902 senesinde gelindiğinde dahi bu yoldan yeterince yararlanılamamaktaydı.³⁶⁶ 1884 tarihinde daha önce yapımına başlanmış olan Ordu ile Giresun arasındaki yolun büyük bir bölümü tamamlandı.³⁶⁷ 1895 tarihinde ise Çambaşı güzergâhının giderek yoğunluk kazanması üzerine Ordu şehir merkezine çok yakın mesafedeki taş ocaklarından Çambaşı yaylasına kadar 35 km. uzunluğundaki şose yolun yapımına ve onarımına başlandı.³⁶⁸ 1906 Milas nehri üzerinde Kaymakam İzzet Beyin öncülüğünde ahaliden 600 kûsur lira yardım toplanarak yapımına başlanan 110 m. uzunluğunda, 4 m. genişliğinde 8 gözden ibaret olan köprünün 20 Temmuz 1906 tarihinde açılışı yapıldı.³⁶⁹ 1906 tarihinde Çambaşı yaylası ile 30 kadar köy arasındaki bağlantıyı sağlamak amacıyla demirden 70 m. uzunluğunda, 4m. genişliğinde, 5m. yüksekliğinde bir köprü yapıldı.³⁷⁰ 1910 tarihinde Ordu-Samsun arasında bir kara yolu yapılması düşünüldü ancak aradaki mesafenin 31 saat olmasından dolayı bu yolun yapımından vazgeçildi.³⁷¹

Ordu civarındaki yollar genellikle yağmur, kar ve sis yüzünden geçilemez nitelikteydi ve iyileştirilmesi gerekiyordu. Kaza genelindeki yolların kötü ve kullanışsız olması yöre halkını ve yöneticilerinin sık sık şikâyetlerine neden olmaktaydı. Bu durumla ilgili Bayındırlık ve Nafia Nezareti'ne gönderilen bir belgede Ordu ile Mesudiye arasındaki Hatunviran şubesine üç senedir bir kazma vurulmadığından, kazanın diğer yollarının da buradan farklı olmadığından, bu konu hakkında üç sene zarfında nezarete üç yüz kez

³⁶⁴ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 98

³⁶⁵ **TVS**, 1305 (1888), s. 513

³⁶⁶ Çebi, **Salnamelerde Ordu**, s. 82

³⁶⁷ **BOA, İ. DH**, No. 76480, sene 16 Safer 303

³⁶⁸ Çebi, **Ordu Şehri Hakkında**, s. 95–98

³⁶⁹ Selcuk, a.g.t., s. 42

³⁷⁰ Selcuk, a.g.t., s. 43

³⁷¹ **BOA, DH. EUM. MH**, No. 164/51, sene 25 M 1336

başvurulduğu halde yine de değişen bir şey olmadığından şikâyet edilmekteydi.³⁷² Sonuç olarak hükümetin bütün iyileştirme çabalarına rağmen, yol yapımı ve iyileştirme çalışmalarında istenilen sonuç bir türlü elde edilemedi ve uygun yollara olan gereksinim yüzyıl boyunca kaza ulaşımının belki de halledilemeyen en önemli meselesi olarak kaldı.

341. Ordu Kazası'nda Haberleşme

Osmanlı Devleti'nde haberleşme teşkilatı Tanzimat dönemine kadar ulak ve menzilhane sistemi şeklinde işliyordu. Bu sistem sadece üst düzey devlet görevlilerinin haberleşmesini sağlıyor ve hak tarafından kullanılamıyordu. 1840 yılında “*Posta Nezareti*” ve ilk postane olan “*Postahane-i Amire*” kuruldu. Posta Nezareti, Ticaret Nezaretine bağlı olarak çalışmalarını sürdürüyordu. Nezaret, ilk iş olarak İstanbul'da ve taşrada postaneler açtı. Önceleri sadece mektup ve gazete gibi evrak postacılığı yaparken sonraları para ve eşya taşımacılığı hizmetlerini de devreye soktu.³⁷³ Sonraki yıllarda devlet haberleşmesi yanında ücretini ödeyen vatandaşlar da bu hizmetten yararlanmaya başladı.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren telgrafın icadıyla birlikte postanın yanında telgraf da giderek yaygınlaşmaya başladı. Telgraf, kısa sürede XIX. yüzyılda telefonun icadına kadar haberleşme alanında kullanılan en önemli araç haline geldi. Bilindiği gibi telgraf, 1832 yılında bulunmuş, 1843'ten itibaren haberleşme aracı olarak Amerika ve Avrupa'da kullanılmaya başlanmıştı. Osmanlı Devleti'nde ise posta ve telgrafla haberleşme alanında ilk önemli adımlar Tanzimat döneminde atılmıştı. Bilgi ve teknik zorluklar, mali imkânsızlıklara rağmen, Avrupa'da bu alanda görülen gelişmeler yakından izlenerek telgraf günlük hayata kullanılmaya çalışıldı.³⁷⁴ İlk telgraf hattı Kırım Savaşı sırasında 1855'te İstanbul-Edirne-Şumnu arasında kuruldu ve Rusçuk yolu ile Avusturya şebekesine bağlandı. Bundan sonra Anadolu'da hızla yayıldı ve 1860'larda Trabzon-Samsun hattı kuruldu.³⁷⁵ Ülke genelinde telgraf hatlarının yaygınlaşmaya başlamasıyla hükümet vilayetlerde olup bitenleri kısa sürede öğrenme ve gerekli direktifleri verme olanağına kavuşmuş oldu. Her alanda olduğu gibi telgrafla haberleşme işi de bir nizamname ile ayrıntılarıyla kurallara bağlanmıştı. İlk telgraphanelerin açılmasından kısa bir süre sonra 24 Ekim 1859'de yayımlanarak yürürlüğe konan “*Telgraf Nizamnamesi*”nde devletin resmi haberleşmesinin ücretsiz olduğu, ticari haberleşmelere devlet haberleşmelerinden sonra ilk

³⁷² BOA, DH. İD, No. 3/47, sene 27 Ş 1329

³⁷³ Baskıcı, a.g.e., s. 13

³⁷⁴ Çadırcı, a.g.e., s. 298

³⁷⁵ Baskıcı, a.g.e., s. 16

sıranın verileceği, halkın haberleşme hürriyetine belirli kıstaslar çerçevesinde sahip olduğu gibi hükümlere yer veriliyordu.³⁷⁶ 1878 yılında merkezden Ordu Kaymakamlığı'na bir yıl içinde gönderilen emirler, yazışmalar ve telgraflar ile Ordu Kaymakamlığı'ndan merkeze gönderilen yazılar ve telgrafların sayısı şöyledi:

Tablo : 23

1878 Yılında Ordu Kazasına Gelen-Giden Telgraf Sayıları

Ordu Kaymakamlığı'ndan Gönderilen Telgraf Sayısı	Ordu Kazası Kaymakamlığı'na Gelen Telgraf Sayısı
125 (260)	480 (540)
295 (410)	511 (691)

Kaynak: TVS, 1295 (1878), s. 255–259

Telgraf nizamnamesinin yayınlanmasıyla birlikte telgraf ile haberleşme imkânından başlangıçtan beri halk da faydalanmaya başladı. Ancak resmi yazışmalarda ücret alınmamasına karşın ticari ve şahsi kullanımlarda telgraftan ücret alınıyordu. İktisadi hayatta hızlı haberleşmeye ihtiyaç duyuluyordu ve bunun ticaret üzerinde olumlu etkisi vardı.³⁷⁷ Nizamnamede belirtilen tarifeye göre vilayet merkezi olan Trabzon'dan Ordu Kazası'yla yapılan haberleşmelerin ücretleri yirmi kelimeye kadar 10 kuruş, yirmi kelimedenden bir kelime fazla olursa on kelime kabul edilerek yirmi kelime ücreti alınıyor ve bu itibarla kelimeler katlandıkça her on kelime için yirmi kelime ücreti zam yapılıyordu.³⁷⁸ Ancak buna rağmen nahiyelerde açılan Posta şubelerinden bazıları yine de istenilen gelirleri elde edemiyordu. Bu nedenle Bolaman Nahiyesi Posta Şubesi pul sarfiyatı olmadığı için 17 Ağustos 1906 tarihinde “*Posta ve Telgraf Nezaret-i Alisi*”nce lağv edilmek zorunda kalmıştı.³⁷⁹

Ülke genelinde telgraf hatlarını yaygınlaşmasıyla bir süre sonra Telgraf İdaresi ile Posta İdaresi'nin birleştirilmesi ihtiyacı hissedildi. 1872 yılından itibaren haberleşme hizmetleri ayrı iki kuruluş yerine Posta-Telgraf İdaresi'nce yürütülmeye başlandı. Başlangıçta posta idaresi dışında örgütlendirilen telgrafhanelerde vilayet merkezlerinde bir müdür, müdür yardımcısı ve muhabere memuru görevlendirilmişti. Sancak merkezinde ise

³⁷⁶ Çadircı, a.g.e., s. 298

³⁷⁷ Baskıcı, a.g.e., s. 17

³⁷⁸ TVS, 1286 (1869), s. 149

³⁷⁹ Selcık, a.g.t., s. 43

müdürle muhabere memuru bulunuyordu. Ayrıca, vilayet merkezlerine birer müfettiş gönderilmişti.³⁸⁰ Böylece olanaklar birleştirilmiş, denetleme ve hizmet vermede daha fazla kolaylık sağlanmış oldu.

Devlet genelinde Posta ve Telgraf Teşkilatı'nın yaygınlaşmasıyla birlikte kısa süre içinde Ordu Kazası ve nahiyelerine şubeler açılmaya başlandı. Ordu Kazası'nda açılan posta ve telgraf şubesine 1869 tarihinde müdür olarak Baha Efendi atandı.³⁸¹ Bu tarihten 1904 tarihine kadar biri gayrimüslim olmak üzere toplam 9 kişi bu şubede müdürlük yaptı.

³⁸⁰ Çadırcı, a.g.e., s. 298

³⁸¹ TVS, 1286 (1869), s. 133

4. SONUÇ

Orta Karadeniz Bölgesi'ne ait çalışmalar topluca değerlendirildiğinde şu sonuçlara varmak mümkündür. İlk olarak Orta Karadeniz kentleri, kasabaları, köyleri vb. yerleşim yerlerinin XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait idari, ekonomik, sosyal, askeri vb. konularda akademik düzeyde yapılan büyük bir kısmı da dar alanda ve belge transkripsiyonuna yöneliktir. İkincisi, Orta Karadeniz kentleri ile ilgili yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu, genellikle çalışmaların ilgili illere mensup akademisyenler tarafından gerçekleştirilmiştir. Doğduğu yere özlem duyan araştırmacılar, bu özlemi gidermeyi ve geçmişini aramayı akademik çalışmalara yönelmekle giderme eğilimi içindedirler. Üçüncü olarak, Orta Karadeniz ile ilgili akademik çalışmaların büyük bir çoğunluğunun bölgede bulunan üniversitelerin akademisyenleri tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır. On Dokuz Mayıs, Karadeniz Teknik ve Ordu ve Giresun Üniversiteleri Tarih bölümlerinde yer alan tarihçiler, ilgili üniversitenin bulunduğu kent, kasaba, köy vb. yerleşim merkezleri üzerine de araştırmalarda bulunmaktadır. Bu amaçla Karadeniz araştırmalarının artmasında üniversitelerin rolü büyük olmaktadır.³⁸²

Bununla birlikte girişte de belirttiğimiz gibi bölge tarihine ait oldukça güvenilir bilgiler verdiğinden, yöre ile ilgili yapılan çalışmaların neredeyse tamamı bölgeye ilişkin arşiv kaynaklarının kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Biz de bu nedenle çalışmamızı daha çok arşiv kaynaklarına dayandırdık. Yaptığımız çalışma sonunda kaza ile ilgili ulaştığımız sonuçlar ise şöyledir:

XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal açılarından çok hareketli ve canlı bir dönemdir. Bu dönemlerde Osmanlı Devleti önceki dönemlere göre çok daha fazla sıkıntı içinde olmuştur. Bu yüzyılda yapılan savaşlar, yaşanan göçler, idari, sosyal ve ekonomik alanlarda yapılan değişiklikler devletin yüzyıllardan beri sağlamaya çalıştığı dengeleri fazlasıyla sarsmıştır. Devlet ise varlığını devam ettirebilmek için dünyada yaşanan hızlı değişime ayak uydurmak amacıyla siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal

³⁸² Beşirli, a.g.e., s. 122

alanlarda çok sayıda reform yapmıştır. Bununla birlikte bu yüzyılda yaşanan değişiklikler ve olaylar günümüz Türkiyesinin temellerinin atılmasında ve Anadolu'nun sosyal yapısının oluşmasında önemli etkilere sahip olmuştur.

Tarih boyunca siyasi, idari, sosyal ve ekonomik yönden birçok değişiklikler yaşayan Ordu ve yöresi, XIV. yüzyılda Hacıemiroğulları Beyliği'nin yöreye hâkim olmaya başlamasıyla kurulmaya ve idari bir birim olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. XIV. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin yöreye hâkim olmaya başlamasıyla birlikte idari yapısı ve sınırları daha da belirginleşmiş ve bir kaza merkezi olarak Osmanlı taşra teşkilatında yerini almıştır. XIX. yüzyıla gelinceye kadar idari açıdan birçok değişime uğrayan kaza XVI. yüzyılda Şarki Karahisar Sancağı'na bağlı olarak zaman zaman Erzincan Eyaleti'ne zaman zaman da Rum Eyaleti'ne bağlanmıştır. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Trabzon Vilayeti'ne bağlanan Ordu (bu arada bazı dönemlerde sancak haline getirilmiştir) cumhuriyetin ilanına kadar bu vilayete bağlı kalmıştır. 1868–1914 yılları arasında Ordu Kazası'nın alt birimleri günümüz yapılanmasından biraz farklılık arz etmektedir. 1869 yılında Maa Ulubey Hapsemana, Aybastı ve Perşembe adlarında 3 nahiyesi bulunan Ordu Kazası'nın zaman içinde nahiye sayısı artmış ve 1914 yılına gelindiğinde nahiye sayısı 5'e ulaşmıştır.

XIX. yüzyılda Karadeniz'deki tekelin ortadan kalması ve Osmanlı Devleti'nin ekonomide uyguladığı tekellilik politikasından vazgeçmesi sonucu liman kentlerinin önem kazanmasıyla küçük bir liman kenti olan Ordu, yüzyılın sonlarına doğru gittikçe büyümeye başlamış ve yüzyılın sonunda nüfusu 90.000'lere ulaşmıştır. Bu dönemde ana unsuru Müslümanlar oluşturmakla birlikte kazada Rumlar, Ermeniler ve Protestanlar yaşamaktaydı. Müslümanlar daha çok şehir merkezlerinde ve köylerde yaşamaktaydı. Şehir merkezinde yaşayan Müslümanlar daha çok idari alanda görev yapmaktaydılar. Şehir merkezine yakın köylerde ve şehir merkezlerinde oturmayı tercih eden gayrimüslimler ise daha çok ticaretle meşgul oluyordu.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla damgasını vuran en önemli olaylardan birini göçler oluşturmuştur. Anadolu'ya ve özellikle Karadeniz Bölgesi'ne, XVIII. yüzyıldan itibaren Kırım ve Kafkasya'nın Rusya'nın egemenliği altına ve Rusların bu topraklarda Türk ve Müslüman toplulukları ekonomik, siyasi, dini ve psikolojik baskı altına alarak göçe

zorlaması nedeniyle çok sayıda insan yurtlarını terk ederek Anadolu'ya ve özellikle Karadeniz Bölgesi'ne göç etmiştir. Özellikle savaş ve kriz dönemlerinde artan göç dalgası normal dönemlerde azalmakla birlikte yine de devam ediyordu. Kırım Savaşı'yla birlikte tekrar artmaya başlayan göç dalgası 1877–1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra yeni bir boyut kazanmıştır. Özellikle 1877–1878 harbinden sonra yöreye çok sayıda Kırım ve Kafkas göçmeni gelerek yerleşmeye başlamış, bu da yörenin demografik yapısı üzerinde değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan dolayı yöreden batıya (özellikle Kastamonu, Düzce ve Ereğli) ve yurt dışına göçler de yaşanmıştır. Yaşanan bu göçler tüm ülke genelinde olduğu gibi Ordu Kazası'nda da bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Göç eden ailelerin bir kısmı göç ettikleri bölgelerde uyum sorunları yaşadıklarından göçmenlerle yerli halk arasında zaman zaman huzursuzluk yaşanmış, bu yüzden de bazı aileler göç ettikleri topraklara geri döndürülmek zorunda bırakılmıştır.

Ordu Kazası genelinde cemaatler arasında büyük sorunlar yaşanmadığı görülmektedir. Ancak kazada bulunan gayrimüslim cemaatler, aralarındaki mezhep farklılığından dolayı zaman zaman birbirleriyle sürtüşmelere girmiş ve merkezi hükümet yaşanan bu sürtüşmelere müdahale etmek zorunda kalmıştır. Gayrimüslim cemaat arasında yaşanan sürtüşmelerin odağını ise eğitim ve ibadet konularında yaşanan istekler oluşturmuştur. Ordu Kazası'nda Müslümanlar ve gayrimüslimler ibadetlerini ve eğitim faaliyetlerini özgürce sürdürmüşlerdir. Gayrimüslimler kazada sayıları oranınca eğitim kurumu açarak eğitim faaliyetlerini sürdürebilmiş açtıkları kiliselerde ise özgürce ibadetlerini yapma imkânına sahip olmuşlardır. Tanzimat'tan sonra açılan rüştiyeler ve idadiler de kazadaki halkın eğitim seviyesinin yükselmesine önemli katkıda bulunmuştur.

1838 Ticaret anlaşması tüm liman kentlerinde olduğu gibi Ordu Kazası'nın ekonomisinin de canlanmasını sağlamıştır. Bu tarihten sonra Ordu limanına uğrayan yerli ve yabancı gemi sayısı bir hayli artmış ve kazada çok sayıda gemi acentesi açılmıştır. Daha çok yabancı devletler tarafından açılan bu acentelerde ise kültürel yakınlık ve batı dillerini daha iyi bildiklerinden dolayı yerli Rum ve Ermeniler görev yapmışlardır. Bu durum da kasabadaki gayrimüslimlerin daha çok ticaretle uğraşmasını beraberinde getirmiştir.

Topraklarının % 23-24'ünü tarlaların oluşturduğu Ordu Kazası'nın ekonomisi ise tarıma dayanmaktaydı. Yüzyılın sonlarına doğru fındık fidanlarının kaza genelinde yaygınlaşmasıyla fındık tarımı gittikçe kaza tarımında önemli bir konuma gelmeye başlamıştır. Başlangıçta kasabadaki pirinç tarlalarının neden olduğu ağır havanın ve hastalıkların önüne geçebilmek amacıyla dikilmesi tavsiye edilen fındık fidanı zamanla bütün kaza genelinde yaygınlaşarak kazanın en önemli tarım ürünü haline gelmiş ve günümüzde mono-kültür ürün özelliği kazanmıştır.

Büyük çoğunluğu köylerde yaşayan halkın önemli geçim kaynaklarından biri de hayvancılık oluşturmuştur. Kaza genelinde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın yanı sıra arıcılık ve kümes havancılığı yaygın olarak yapılmaktaydı. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen yağ ve deri, arılardan elde edilen bal ve kümes hayvanlarından elde edilen yumurta yurt dışına ihraç edilmekte ve bu da kaza ekonomisine oldukça büyük gelir sağlamaktaydı. Özellikle bal üretimi yörede XV. yüzyıldan itibaren giderek artmış ve bu durum günümüzde Türkiye'deki bal üretiminde Ordu şehrinin ilk sıralarda yer almasında önemli etkisi olmuştur.

Ekonomisi büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayanan Ordu Kazası'nda büyük sanayi kuruluşu olarak kabul edilebilecek bir fabrika bulunmamaktaydı. Daha çok el emeğine dayalı, fazla iş gücü gerektirmeyen aile işletmesi şeklinde veya az sayıda işçi çalıştırılan küçük işletmeler yoğun bir şekilde faaliyet göstermekte ve kazanın ihtiyacını karşılamaktaydı. Kazada bakırcı, kuyumcu, kantarcı, tabanca ve tüfekçi, çakmakçı, makasçı gibi küçük işletmelerin yanı sıra kayık ve sandal imal eden işletmeler faaliyet göstermekteydi. XX. yüzyıldan itibaren yörede tekstilin önem kazanmaya başlamasıyla yurt dışından dokuma tezgâhları ithal edilmeye başlanmıştır ancak bu durum çok sınırlı kaldığından şehrin sanayisinin gelişmesinde itici güç olamamıştır.

Maden açısından da oldukça zengin olan Ordu Kazası'nda bu dönemde daha çok başta demir olmak üzere, bakır, gümüş, kireç taşı ve kurşun madenleri çıkarılmakta ve işlenmekteydi. Ancak devletin madenciliğin gelişmesi için yabancı sermayeden

faydalanmak yoluna gitmesi ve yabancılara maden imtiyazları vermesiyle Ordu Kazası'ndaki madenlerin büyük bir çoğunluğunun işletmesini yabancılara eline geçmiştir.

Günümüzde de olduğu gibi Ordu Kazası'nın en büyük sorunlarından birini yörenin coğrafi özelliklerinden dolayı ulaşım oluşturmuştur. Dağların kıyıya paralel olması ve yörenin bol yağış olması yörede ulaşımı ve yol yapım çalışmalarını güçleştirmektedir. XIX. yüzyılda da ulaşım sorununun üstesinden gelebilmek için yoğun çalışmalar yürütülmüştür. İç bölgelerle bağlantıyı sağlayabilmek için Ordu-Sivas yolu çalışmalarına başlanmış ve kısa sürede bitirilmesine rağmen bu yoldan istenilen verim elde edilememiştir. Bununla birlikte yüzyılın sonunda Ordu-Perşembe, Ordu-Giresun, Ordu-Çambaşı güzergâhlarında yol yapım çalışmaları başlatılarak çalışmalar kısa sürede tamamlanmıştır. Ancak bu dönemde kaza genelinde çok sayıda köprü yapılmasına ve hükümetin bütün iyileştirme çabalarına rağmen, uygun yollara olan gereksinim Osmanlı ekonomisinin ve dolayısıyla Ordu Kazası'nın belki de halledilemeyen en önemli meselelerinden biri olarak kalmıştır.

Sonuç olarak yapılan bu çalışma, Ordu şehrinin idari, sosyal ve ekonomik yapısına ilişkin tespitleri ortaya koyması açısından önemlidir. Bununla birlikte yüzyıllardır birbiri ile karşı karşıya olan Doğu-Batı'nın karşılıklı ilişkilerinde, bu ilişkilerin yeni bir döneme girdiği XIX. yüzyılda, Batı'nın Osmanlı dönemindeki Anadolu üzerinde ne kadar etkili olduğu ortaya koyması açısından önemli tespitler içermektedir. Çalışma ayrıca Batılı güçlerin etkisi altında ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal değişimlerin Ordu halkının çeşitli kesimlerini, mensup oldukları dinsel ve etnik kimliklerini, sosyal statülerini ne kadar etkilediğini ortaya koymaktadır. Özellikle bu dönemde yoğunlaşan ekonomik etkinlik sonucu ortaya çıkan sosyo-ekonomik farklılaşma Müslüman ve gayrimüslimler arasında bir ayrılık ortaya çıkarmış, uluslararası ticaretin ve sermaye birikiminin de daha çok gayrimüslim tüccarların elinde gerçekleşmesi bu farklılaşmayı daha da derinleştirmiştir. Nitekim XIX. yüzyıl içerisinde sosyo-ekonomik yapıda meydana gelen bu gelişmelerin sonuçları, I. Dünya Savaşı sonrasında Rumların bağımsız bir devlet kurma yönünde istekleri ve bu yöndeki silahlı mücadeleleriyle kendini göstermiş ve bu durum da XIX. yüzyılda doruk noktaya ulaşan Osmanlı Devleti'ne yönelik yabancı müdahalesinin de son aşamasını teşkil etmiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR**a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları**

A. MKT. MHM, No. 515/41, sene7 Ş 1320

A. MKT. NZD, No. 287/28, sene 4 M 1276

A. MKT. NZD, No. 292/85, sene16 Ra 1276

A. MKT. UM, No.538/11, sene 4 Ş 1278

DH. EUM. MH, No. 164/51, sene 25 M 1336

DH. İD, No. 3/47, sene 27 Ş 1329

DH. İD, No. 30–1/36, sene 23 Ca 1329

DH. İD, No. 30–1/36, sene 23 Ca 1329

DH. MB. HPS, No. 23/35, sene 8 L 1332

DH. MB. HPS, No. 23/35, sene 8 L 1332

DH. MKT, No. 1196/14, sene 26 B 1325

DH. MKT, No. 1348/41, sene 12 Ca 1303

DH. MKT, No. 1348/41, sene 12 Ca 1303

DH. MKT, No. 1502/66, sene 8 Ş 1305

DH. MKT, No. 171/50, sene 13 B 1311

DH. MKT, No. 327/58, sene 06 B 1312

DH. UMVM, No. 58/2, sene 4 C 1332

DH. UMVM, No. 58/2, sene 4 C 1332

İ. D, No. 76480, sene 16 Safer 303

İ. DH, No. 1310/1311c-22, sene 16 C 1311

İ. DH, No. 18/1313ş-12, sene 20 Ş 1313

İ. DH, No. 68979, sene 23 Şevval 1299

İ. DH, No. 76480, sene16 S 303

İ. DH, No. 76480, sene16 S 303

İ. DH, No.1312L-12, sene 19 L 1311

MV, No. 174/17, sene 6 Ra 1331

MV, No. 174/17, sene 6 Ra 1331

MV, No. 178/66, sene 24 B 1331

MV, No. 184/45, sene 20 S 1332

MV, No. 184/45, sene 20 S 1332

MV, No. 193/38, sene 17 Za 1332

Y. PRK. DH, No. 1/81, sene 7 R 1302

Y. PRK. UM, No. 21/13, sene 21 B 1308

Y. PRK. UM, No. 21/13, sene 21 B 1308

YA. HUS, No. 4132, sene 22 11 1311

YA. HUS, No. 4132, sene 22 11 1311

b. Vilayet Salnameleri

1286 (1869) Trabzon Vilayet Salnamesi

1287 (1870) Trabzon Vilayet Salnamesi

1288 (1871) Trabzon Vilayet Salnamesi

1289 (1872) Trabzon Vilayet Salnamesi

1290 (1873) Trabzon Vilayet Salnamesi

1291 (1874) Trabzon Vilayet Salnamesi

1292 (1875) Trabzon Vilayet Salnamesi

1293 (1876) Trabzon Vilayet Salnamesi

1294 (1877) Trabzon Vilayet Salnamesi

1295 (1878) Trabzon Vilayet Salnamesi

1296 (1879) Trabzon Vilayet Salnamesi

1298 (1881) Trabzon Vilayet Salnamesi

1305 (1888) Trabzon Vilayet Salnamesi

1309 (1892) Trabzon Vilayet Salnamesi

1973 Ordu İl Yıllığı

1997 Ordu İl Yıllığı

c. Kitaplar

AKGÜNDÜZ, Ahmed : **Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları**, İstanbul, 2005.

AKYÜZ, Yahya : **Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul, 2001.

BASKICI, Mehmet Murat : **1800–1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim**, Ankara, 2005.

BAYKARA, Tuncer : **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara, 2000.

BİLGİN, Mehmet : **Doğu Karadeniz**, Trabzon, 1990.

BOSTAN, Hanefi : **XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal Ve İktisadi Hayat**, Ankara, 2002.

- ÇADIRCI, Musa : **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara, 1997.
- ÇAVDAR, Tevfik : **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900–1960)**, Ankara, 2003.
- ÇEBİ, Sıtkı : **Ordu Şehri Belediye Tarihi**, Ordu, 2002.
- _____ : **Salnamelerde Ordu**, Ordu, 2003.
- _____ : **Ordu Şehri Hakkında Derlemeler Ve Hatıralar**, İstanbul, 2000.
- DEMİR, Necati : **Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Alt Yapısı**, Ankara, 2005.
- DEVELLİOĞLU, Ferit : **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 1998.
- DİZMAN, İbrahim : **M. Sıtkı Can'a Armağan**, Ordu, 2005.
- _____ : **Ordu'nun 20. Yüzyılı (1900–1999)**, Ordu, 2006.
- ERKAN, Süleyman : **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878–1908)**, Trabzon, 1996.
- EVLİYA ÇELEBİ : **Tam Metin Seyahatname**, İstanbul, trsz.
- FREELY, John : **Türkiye Uygarlıklar Rehberi, C. II**, İstanbul, 2002.
- GENÇ, Mehmet : **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, 2000.
- GÜVEMLİ, Oktay : **Cumhuriyet Döneminde Sosyo-Ekonomik Açından Ordu İlinin 75 Yılı**, İstanbul, 1998.

- İPEK, Nedim : **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Trabzon, 2006.
- KARAL, Enver Ziya : **Osmanlı Tarihi, C. V**, Ankara, 1995.
- _____ : **Osmanlı Tarihi, C. VIII**, Ankara, 1995.
- KARPAT, Kemal H. : **Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul, 2003.
- McCARTHY, Justin : **Müslümanlar ve Azınlıklar**, İstanbul, 1998.
- MANSEL, A. Müfid : **Ege Yunan Tarihi**, Ankara, 1999.
- ORTAYLI, İlber : **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 2000.
- _____ : **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840–1880)**, Ankara, 2000.
- ÖGEL, Bahaeddin : **Türk Kültür Tarihine Giriş, C. I**, Ankara, 2000.
- PAKALIN Mehmet Zeki : **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II**, İstanbul, 1993.
- PAMUK, Şevket : **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914**, İstanbul, 2005.
- QUATAERT, Donald : **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. II**, İstanbul, 2004.
- _____ : **Kamus-i Türkî**, İstanbul, 1999.
- SAYDAM, Abdullah : **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Trabzon, 1999.

- SELCİK, Gökhan : **Trabzon Gazetesine göre Trabzon Vilayeti (1906–1907), Yüksek Lisans Tezi**, Trabzon, 2002.
- SEZEN, Tahir : **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Ankara, 2006.
- SHAW, S.J.- SHAW. , E.K : **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. II**, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1983.
- ŞAKİR ŞEVKET : **Trabzon Tarihi**, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, İstanbul, 2001.
- ŞEMSEDDİN SAMİ : **Kamus'ul Alam, C. II**, Tıpkıbasım/Facsimile, Ankara, 1996.
- TELLİOĞLU, İbrahim : **Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler**, Trabzon, 2004.
- TUĞLACI, Pars : **Osmanlı Şehirleri**, İstanbul, 1985.
- TURAN, Osman : **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1993.
- UMAR, Bilge : **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İstanbul, 1993.
- ÜNAL, M. Ali : **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta, 1999.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin : **Ordu Tarihinden İzler**, İstanbul, 2000.
- _____ : **Ordu Kazası Sosyal Tarihi**, Ankara, 1985.
- YOLALICI, M. Emin : **XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara, 1998.

TBMM Zabıt Ceridesi : **Devre I, C. VI**, 30.11.1336, s. 140–147; **Devre I, C. IV**, 1.12.1336, s. 192–199.

d. Makaleler

ACUN, Fatma :“Orta Karadeniz Bölgesi Osmanlı Dönemi Tarihi Araştırmaları”, **Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu**, Ankara, 2005, s. 93–116.

AKGÜN, Ömer Faruk :“Şemseddin Sami”, **C. XI, İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1970, s. 411–422.

AYDIYEKE, Nuri :“Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara, 2001, s. 381–393.

BALTACI, Cahit :“Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, **Türkler, C. XI**, Ankara, 2002, s. 446–462.

BOSTAN, M. Hanefi :“XV-XIX. Yüzyıllarda Giresun Kazasının İdari Taksimatı ve Nüfusu”, **Giresun Tarihi Sempozyumu, (24–25 Mayıs 1996)**, İstanbul, 1997, s. 119–136.

ÇADIRCI, Musa :“Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840–1876)”, **Bellekten, 206**, Ankara, 1989, s. 28–41.

ÇAKMAK, Biray :“Çapa’dan Traktör’e Ordu Kazası Örneği”, **Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu**, Ankara, 2005, s. 379–396.

DEMİREL, Muammer :“Belgelerin Diliyle İngiliz Konsolos Raporlarına Göre Trabzon Ve Çevresi (1899–1907)”, **Trabzon ve Çevresi**

Uluslararası Tarih-Dil- Edebiyat Sempozyumu (3–5 Mayıs 2001), Cilt I, Trabzon, 2002, s. 493–506.

- EKİNCİ, İlhan :“XIX. Yüzyılın Sonlarında Ordu Kazasında Müslim-Gayrimüslim Nüfusu ve İlişkileri”, **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Say. 1**, Trabzon, 2006, s.55–87.
- ERGİN, Osman :“Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı”, **Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üzerine Seçmeler**, Haz. Selahattin Yıldırım, İstanbul, 1987, s.105–138.
- ERYILMAZ, Bilal :“Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara, 2001, s. 405–417.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin :“Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi, C. I**, İstanbul, 1999, s. 232–242.
- İPEK, Nedim :“Orta ve Doğu Karadeniz Limanlarındaki Ticari Faaliyetlerin Kent Nüfusuna Etkisi (1838–900)”, **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Say. 1**, Trabzon, 2006, s. 107–121.
- İPŞİRLİ Mehmet, :“Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi, C. I**, İstanbul, 1999, s. 247–277.
- KARAMAN, Oktay :“XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XX. Yüzyılın Başlarında Giresun ve Ordu Kazalarında Tarım”, **Yayınlanmamış CİEPO Bildirisi**, s. 1–20.
- KHAN, Arshi :“Osmanlı İmparatorluğu: Çokkültürlülüğün Doğulu Mimarı”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara, 2001, s. 367–393.

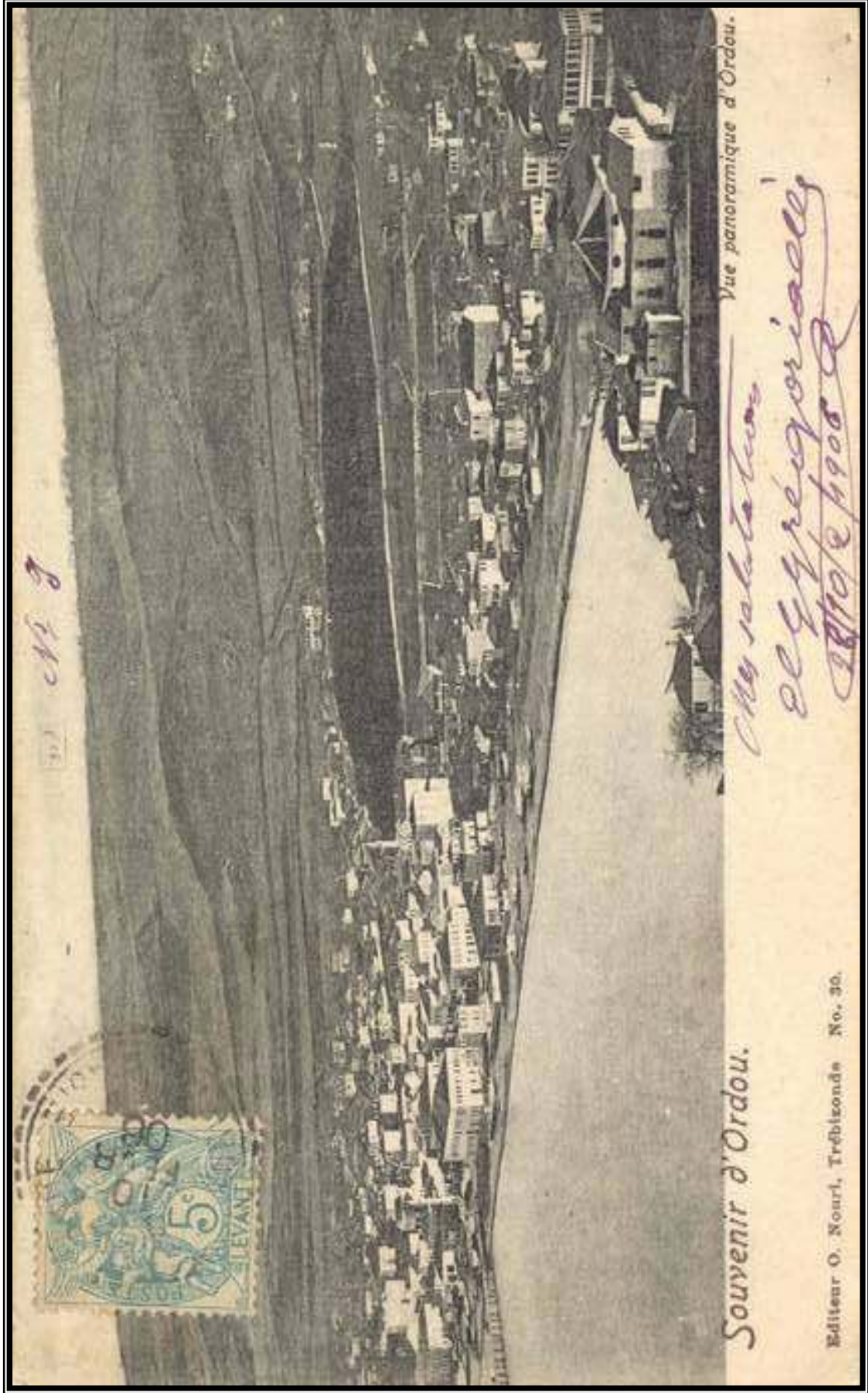
- DEMİRCİOĞLU, İ. Hakkı,
KURUCA, Nazım :“XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Şebinkarahisar-Giresun Ticaret Yolu (İpek Yolu)”, **Askeri Araştırmalar Dergisi, Say. 7**, Ankara, 2006, s. 35–41.
- ORTAYLI, İlber :“Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat”, **Osmanlı Devleti Tarihi, C. I**, İstanbul, 1999, s. 283–324.
- _____ :“XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayeti ve Giresun Üzerine Gözlemler”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim**, Ankara, 2000, s. 121–138.
- ÖZ, Mehmet :“Dedeler ve Torunlar”, **Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu**, Ankara, 2005, 203–212.
- SUNGUR, Mutullah :“XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi”, **Türkler, C. XIII**, Ankara, 2002, s. 750–761.
- TANÖR, Bülent :“Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, 1985, s.10–26.
- TELLİOĞLU, İbrahim : “Vital Cuinet’e Göre Karadeniz Bölgesinin Nüfusu”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Say. 3**, Elazığ, 1998, s. 95–102.
- UZLU, Temel :“Ordu Tarihinin İki Önemli Belgesi”, **Ordu Kültürü Dergisi, Say. 3**, Ordu, 1962, s. 6–7.
- _____ :“Ordu’da Tarihi Belgeler”, **Ordu Kültürü Dergisi, Say. 21**, Ordu, 1966, s. 13–15.

- YEDİYILDIZ, Bahaeddin :“Kimlik”, **Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu**, Ankara, 2005, s.181–186.
- YİĞİT, Ali Ata :“Tarihi Süreci Işığında Kelkit Vadisi ve Sivas-Şebinkarahisar-Giresun Ticaret Yolu”, **Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu**, Ankara, 2005, s. 479–494.
- YOLALICI, M. Emin :“XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, **Osmanlı C. V**, Ankara 1999, s. 281–296
- _____ :“Ordu Kazasının Eğitim ve Öğretim Yapısı”, **Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu**, Ankara, 2005, s. 537–571.
- _____ :“Trabzon Vilayetinde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, **OTAM, Say. 5**, Ankara, 1994, s. 435–473.
- YÜKSEL, Ayhan :“Salnamelere Göre Giresun Bölgesinin İdari Durumu ve İdarecileri”, **Giresun Tarihi Sempozyumu (24–25 Mayıs 1996)**, İstanbul, 1997, s. 173–188.

e. İnternet Adresleri

<http://www.karalahana.com/makaleler/tarih/Ermeni.htm> (07.07.2007)

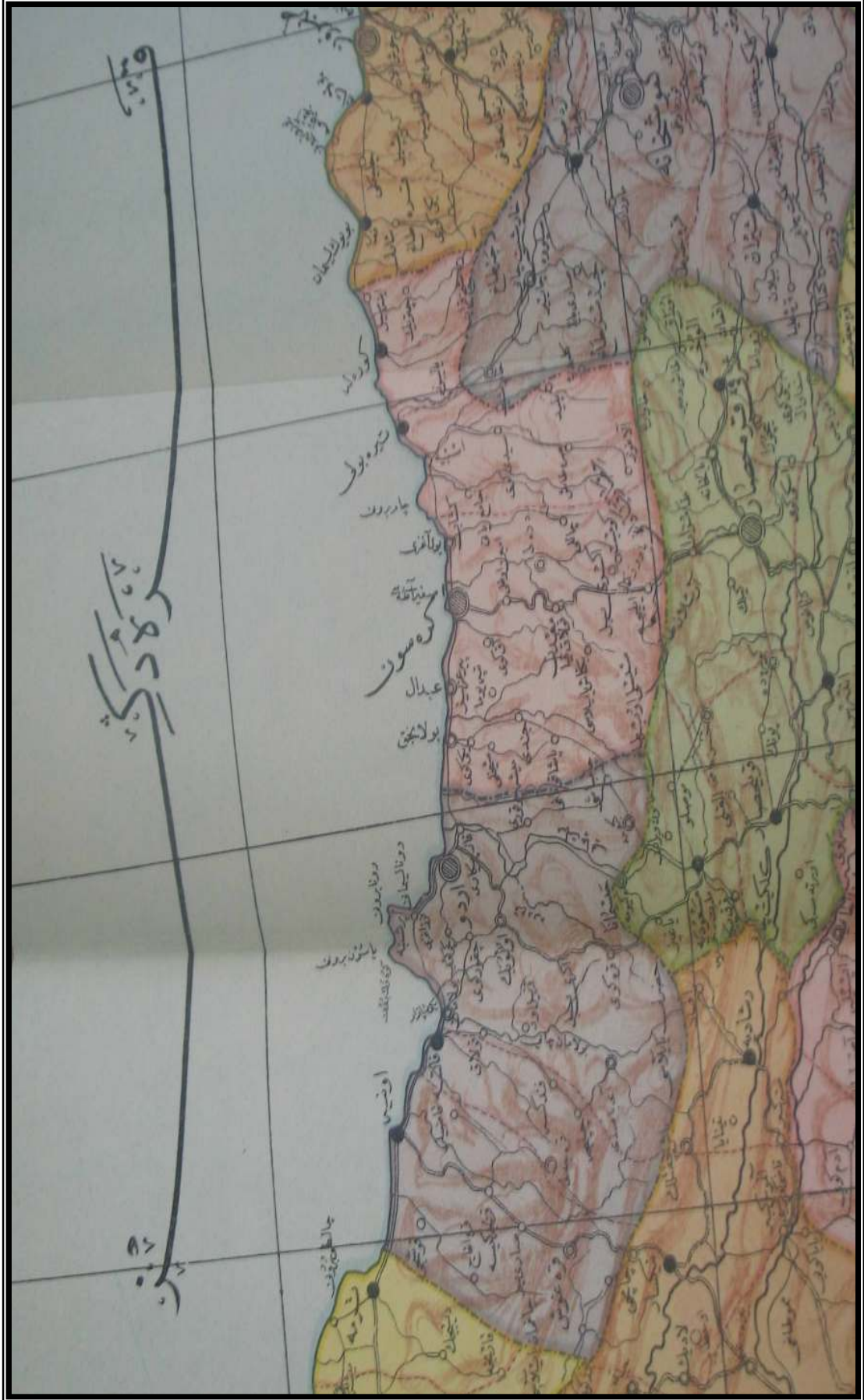
EKLER

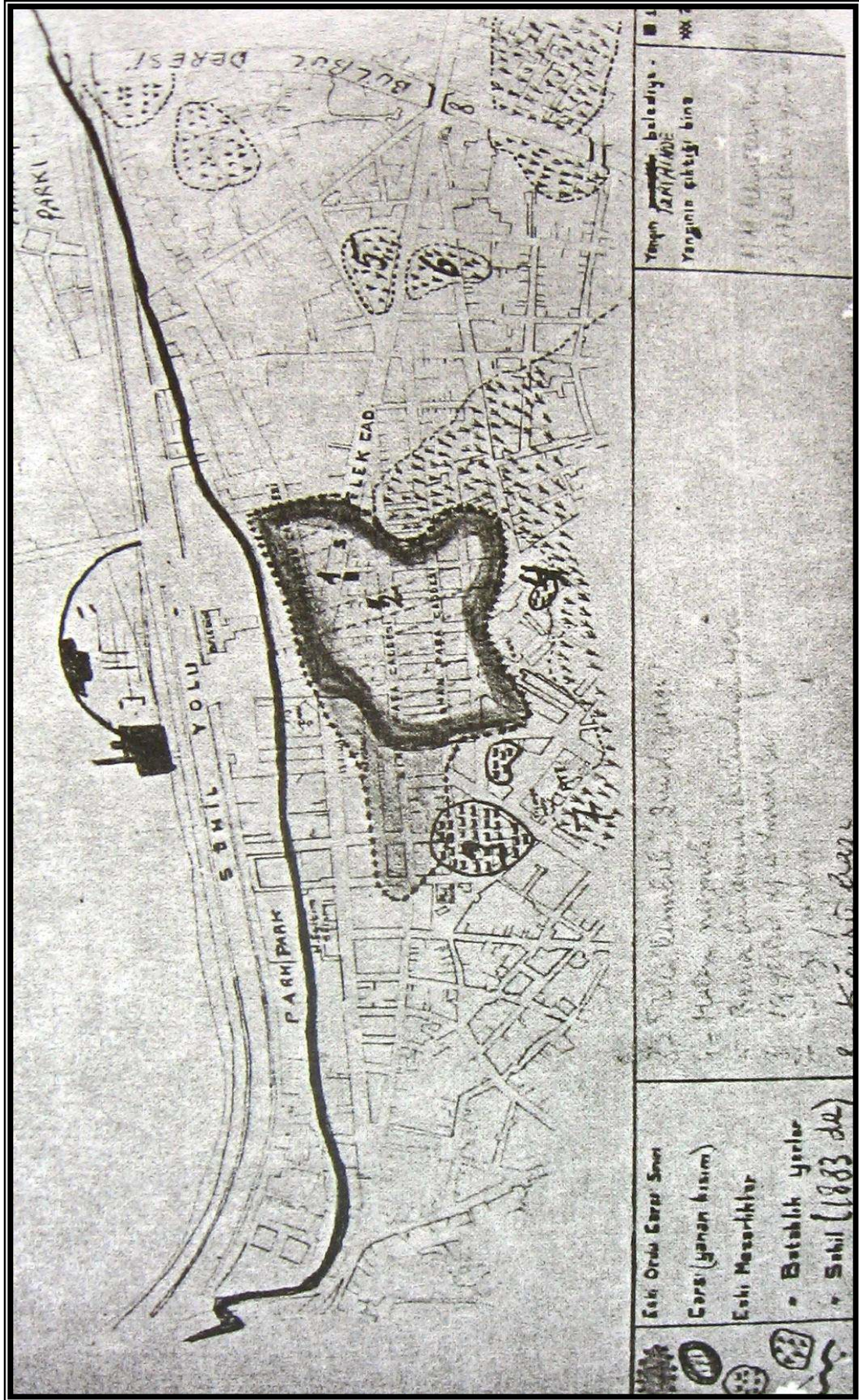
Ek 1: Ordu Kasabasi'ndan Bir Görünüm
(1908)

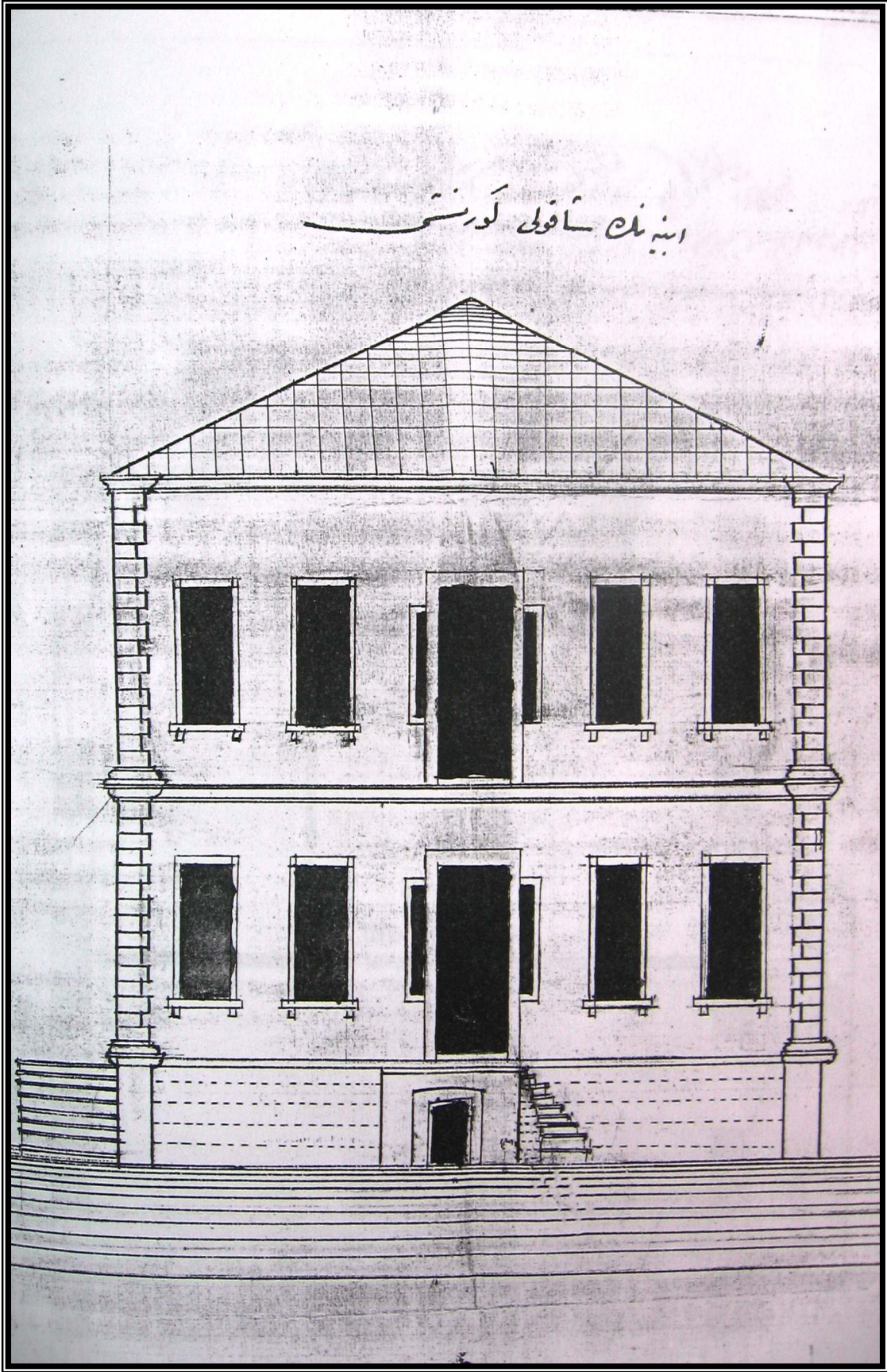
Ek 2: XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon Vilayeti
Haritası

Ek 3: XX. Yüzyıl Başlarında Ordu
Kazası

Ek 5: 1883 Tarihinde Ordu Kasabası'nda Çıkan Yangının Yayıldığı Alanı Gösteren Kroki

Ek 6: 1911 Tarihinde Ordu Kasabası'nda Yaptırılan Rum İnas (Kız) Mektebi'nin Krokisi

نومبر ۱۹۰۵

De _____ ۱۹۰۵ _____
 وصول نومروسی
 N° d'arrivée _____
 دقیقه ساعت
 h. m. du _____
 ارسال
 Réexpédié _____
 a _____
 مأمورک امضاسی
 Signature de l'Employé _____

TELEGRAMME

L'état n'accepte aucune responsabilité
 à raison du service de la télégraphie

En _____
 واسطه سیله
 Transmis par _____
 دقیقه ساعت
 h. m. du _____
 بدأ مخاره
 Commencé à _____
 ختام مخاره
 Fini à _____
 مأمورک امضاسی
 Signature de l'Employé _____

De _____ pour _____ الی عن

محل نومروسی	عدد کلمات	غروب	محل تاریخی	ساعت	دقیقه	روز و باش	طریق	اشارات مخصوصه
N° du dépôt	Nombre de mots	Group	Date du dépôt	Heures	Minutes	Matin ou soir	Voies	Indications non taxés
								←

الفه العلم اوج درتور به قیام و موقوفه اولی بودہ اکتھ قضاہ کرکھہ آئی قدر حیات
 لغاتاً ایدیت اندہ حکمہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ
 اکتھہ سائتہ قدر ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ
 مجلسندہ الفانہ لہ سائتہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ
 لایہ درج اولیہ وقتاً مذکورہ سائتہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ
 دو خانہ اجناسی محکمہ نامہ ایدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ
 منہ بوائفہ معلومہ کورہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ
 عالیہ منظمہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ ہار جہدہ
 طرزیدہ والیہ
 سادہ

Ek 8: Trabzon Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne Gönderilen 18 Kasım 1905 Tarihli Bir Telgrafname Örneği

Özgeçmiş

Kemal Saylan 26.06.1980 tarihinde Ordu'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ordu'da tamamlayan Saylan, 1998 yılında Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı ve 2002 yılında bu okuldan mezun oldu. 2003–2005 yılları arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Tarih Öğretmenliği Bölümü'nde Tezsiz Yüksek Lisans yaptı. Saylan, 2005 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Tezli Yüksek Lisans'a başladı.

Saylan bekârdır ve İngilizce bilmektedir.